

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**HARŞIT SAVUNMASI'NIN BÖLGEYE
YANSIMALARI (1916-1918)**

Yüksek Lisans Tezi

Funda ÜNLÜ

Tez Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Songül ALŞAN KILIÇ

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“HARŞIT SAVUNMASI’NIN BÖLGEYE YANSIMALARI (1916-1918)” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Funda ÜNLÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Funda ÜNLÜ'ye ait "Harşıt Savunmasının Bölgeye Yansımaları (1916-1918)" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Tarih** Anabilim Dalının **Tarih** Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

**Danışman / Jüri: Dr. Öğretim Üyesi Songül ALŞAN
KILIÇ**

Jüri: Dr. Öğretim Üyesi. Yusuf Ziya

KESKİN

Jüri: Doç.Dr. Yahya YEŞİLYURT

HARŞIT SAVUNMASI'NIN BÖLGEYE YANSIMALARI (1916-1918)

Funda ÜNLÜ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2019

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Songül ALŞAN KILIÇ

ÖZET

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri, Osmanlı Devleti'nin savaşa hangi şartlar altında dahil olduğu, Rusya'nın bu savaşta Doğu Karadeniz üzerindeki amaç ve hedefleri, işgal yıllarında Doğu Karadeniz'in Rus kuvvetlerle mücadeleleri, Rusların Doğu Karadeniz bombardımanları, milli şuurla ve zor şartlar altında savunulan Harşit Vadisi'nde gerçekleşen savunma hareketleri ele alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), o güne kadar emsali görülmemiş bir savaş olmuştur. Avrupa'da ortaya çıkan bu savaş kısa sürede tüm dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Bu büyük savaştan sadece cephedeki birlikler değil, savaşın uğradığı tüm bölge halkı da etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'ni savaşta en çok yıpratılan ülkelerden biri de Rusya olmuştur. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikaları ve Türk Boğazları'na hâkim olma mücadeleleri yüz yıllar boyunca devam etmiştir. Nitekim bu doğrultuda Rusya, Panslavizm politikası ile de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bazı milletleri destekleyerek bağımsızlık mücadelelerinde onlara destek olmuştur. Savaş başlamadan önce Osmanlı Devleti, bu sorunlar karşısında yeterince yorgun ve çıkış noktası bulmaya çalışan bir devlet konumunda olmuştur. Bu çıkış noktasını Almanya'nın yanında yer almakta bulmuştur. Almanya, yanına çekmeyi başardığı Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na dahil ederek insan gücü ve jeopolitik açıdan gücüne güç katmıştır. Fakat savaş sona erdiğinde bu stratejiler işe yaramamış, Osmanlı İmparatorluğu çöküş sürecine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Doğu Karadeniz, Rus İşgalleri, Kafkas Cephesi, Harşit Savunması, Muhacirlik.

REFLECTIONS OF HARSIT DEFENSE TO THE REGION (1916-1918)

Funda ÜNLÜ

Erzincan Binali Yıldırım University, Social Sciences Institute

History Departments Graduate Thesis, December 2019

Advisor: Dr. Songül ALŞAN KILIÇ

ABSTRACT

In this study, the reasons for the emergence of the First World War, the conditions under which the Ottoman Empire was included in the war, the aims and objectives of Russia in the Eastern Black Sea in this war, the struggles of the Eastern Black Sea in the years of occupation, the Russian Black Sea bombings, and the defensive movements that took place in Harşit Valley, which were defended under difficult conditions, were discussed.

The First World War (1914-1918) was an unprecedented war. This war that emerged in Europe influenced the countries of the world in a short time. Not only the fronts of the great war, but also the people of the region were affected by the war. Russia was one of the countries that were most attrition of the Ottoman Empire in the war. Russia's policy of the warm seas and its struggle to dominate the Turkish Straits continued for hundreds of years. As a matter of fact, Russia supported some nations in the last period of Ottoman Empire with Panslavism policy and supported them in their struggle for independence. Before the war began, the Ottoman Empire was a state that was tired and tired in the face of these problems. He found this exit point next to Germany. Germany added the Ottoman Empire to the First World War, which it succeeded in attracting to it, and strengthened its power in terms of manpower and geopolitics. But when the war ended, these strategies did not work, and the Ottoman Empire was in the process of collapse.

Key Words: World War I, Eastern Black Sea, Russian Occupation, Caucasian Front, Harşit Defense, Emigration.

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumlar dünya üzerindeki yerlerini sağlam kılabilmek için kas gücü yerine motor gücünü kullanmaya başlamış ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmiştir. 1870'lerde Almanlar tarafından üretilen içten yanmalı motorlar buhar enerjisini geri planda bırakmış, petrol enerjisini ön plana çıkarmıştır. Petrol ihtiyacının artması ile Avrupalı devletlerin petrole sahip olan coğrafyalara ilgileri de artmaya başlamıştır. Petrol coğrafyalarına sahip olan bir ülke olan Osmanlı Devleti'ni de savaşa iten nedenlerden birisi de bu olmuştur. Alman general daha XX. Yüzyıl'ın başlarından itibaren savaş planları yapmaya başlamış ve bu doğrultuda Fransa ve Rusya'yı dize getirerek Avusturya ve İtalya'yı da politik olarak yanına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'ni de yanında görmek isteyen ve tüm jeopolitik imkanlarını kullanmak isteyen Almanya, 1890'dan itibaren Bağdat'a Basra'ya kadar uzanan bir demir yolu projesi oluşturmuştur. Bu demir yolunu Konya Ovası ve Çukurova'dan geçirerek savaş için gerekli buğday ve ekmeği tedarik etmeyi amaçlamıştır. Alman generalin planlarına göre savaşın en geç 1916 yılında bitirileceği öngörülmüş fakat bu tahmin edilen gibi olmamıştır. 24 Temmuz 1914'te başlayan savaş ancak 4 yıl sonra 11 Kasım 1918'de sona ermiştir. Savaşın bu denli uzamasında ki en önemli faktör Çanakkale Savunması olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda ateşli silahlar etkin bir şekilde kullanılmıştır. 1916 tarihinde İngilizler kontrolü kendi ellerine alabilmek adına bugünün traktörlerine benzer tanklarını ilk defa cepheye sürmüşlerdir. Yine bu savaş kimyasal silahların ilk kez kullanıldığı bir savaş olmuştur. Rakiplerine bu yollarla diz çöktürmek isteyen devletler sivil halkın görebileceği zarar ve genetik sağlık bozukluklarını hesaba katmamıştır. Savaş sonrasında imparatorluklar yıkılmış, yeni bağımsız devletler kurulmuş, ABD Başkanı Wilson'ın önerileri de bunları desteklemiştir. Bu savaşta dünyanın yaklaşık insan kaybı 10 milyonu bulmuştur.

Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi sonucu açılan Doğu Cephesi'ndeki işgallerinin ve bu işgaller karşısında Osmanlı ordularının verdiği mücadeleleri anlatan bu tez çalışması, üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, 1. Dünya Savaşı çıkmadan önceki Osmanlı ve Rus Devletleri arasındaki ilişkiler ve hemen ardından da 1. Dünya Savaşı'nın çıkış sebepleri ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi detaylı olarak anlatılmaktadır.

İkinci bölümde, çalışmamızın ana konusu olan Harşıt Savunması anlatılmaktadır. Savunmanın nasıl yapıldığı konusunda bilgi vermeden önce bölgenin coğrafik ve jeopolitik konumu detaylandırılmıştır. Hemen ardından ise Harşıt Savunmasının nasıl başladığı ve sona erdiği ile Kafkas Cephesi'ndeki önemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise 1. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusların Anadolu'dan çekilmeleri ve bu çekilme sırasında Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşmalara yer verilmiştir. Ayrıca Rus işgallerinin Anadolu toprakları üzerinde bıraktığı etkiler de konu ile ilgili bilgi sahibi olan kişilerinin ağızlarından anlatılmaktadır.

Bu çalışmamda bana rehberlik eden ve yardımlarını esirgemeyen sayın hocam, Dr. Öğretim Üyesi Songül ALŞAN KILIÇ'a teşekkürlerimi sunarım.

Funda ÜNLÜ

Erzincan 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİM DİLEKÇESİ	I
TEZ KABUL FORMU	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ	5
I.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN 1. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ	10
I.2. OSMANLI – RUS SAVAŞLARI	13
I.2.1. Rus Kafkas Ordusu'nun Harekât Planı	13
I.2.2. Türk Ordusunun Harekât Planı	15
I.2.3. Doğu (Kafkas) Cephesi'nin Açılması	17
I.2.4. Sarıkamış Harekâtı	20
I.2.5. Sarıkamış Harekâtı Sonrası Taarruzlar	25
I.2.6. Doğu Karadeniz'de Rus İşgalleri	26

II. BÖLÜM

II. HARŞIT TARİHİ, COĞRAFYASI VE SAVUNMASI	34
II.1. Harşit Vadisi'nin İklim ve Coğrafi Özellikleri	34
II.2. Harşit Vadisi'nin Kısa Tarihi ve Etnik Yapısı	35
II.3. Rus İşgallerinde Kop Dağı Savunması	38
II.4. Rus İşgallerinde Harşit Savunması	45

III. BÖLÜM

III. RUSLARIN GERİ ÇEKİLMESİ VE YAPILAN ANTLAŞMALAR.....	65
III.1. Brest-Litovsk Mütarekesi (15 Aralık 1917).....	66
III.2. Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917).....	67
III.3. Bresk-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918)	71
III.4. Rus İşgallerinin Bölgede Bıraktığı İzler	75
III.5. Rus İşgalleri ve Harşıt Savunması Hakkında Bölge Halkının Anlattıkları	81
III.5.1. Münevver Yakupoğlu Görüşmesi	81
III.5.2. Rahime Yılmaz Görüşmesi	82
III.5.3. Fatma Üçüncüoğlu Görüşmesi	83
III.5.4. Cemal Birinci Görüşmesi	84
III.5.5. Hüseyin Akdeniz Görüşmesi.....	85
III.5.6. Görüşmeler Üzerine Değerlendirmeler	87
SONUÇ	89
KAYNAKLAR	92
EKLER.....	99
EK 1: BELGELER.....	99
EK 2: FOTOĞRAFLAR	133
EK 3: HARİTALAR	144

KISALTMALAR

ATASE	: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
B.D.H.	: Birinci Dünya Harbi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
edt.	: Editör
F.	: Fihrist
K.	: Klasör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1. Dünya Savaşı (1914-1918), gelişimi ve sonuçları ele alındığında pek çok kıtadaki farklı ülkeyi etkilemiş oldukça büyük bir savaş olarak tarihe geçmiştir. Savaşın çıkmasının asıl sebebi gelişmekte olan ve sanayileşmiş olan ülkeler arasında yaşanan siyasi ve ekonomik hâkimiyeti ele geçirme isteği olmuştur.

Savaş başladığında Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış olan ve ordusu nerdeyse yok olmuş, yorgun ve yeni bir savaşa hazır olamayan Osmanlı Devleti, kimin yanında olacağına ya da nasıl hareket edeceğine karar verememiştir. Fakat aynı zamanda ortaya çıkan gruplaşmaların dışında kalması da imkânsızdır.¹ Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa girse de tarafsız kalsa da İtilaf Devletleri tarafından paylaşılacağı fikrindeydi. Eğer kara ordusu son derece kuvvetli olan Almanya yanında savaşa girilirse Osmanlı'nın çöküşü durdurulabilir ve Almanya savaşı kazanırsa Osmanlı Devleti daha da güçlenerek savaşın sonunda yapılacak olan antlaşmalarda dilediğini yaptırabilirdi. Bu sebeplerden dolayı Almanya ile birlikte savaşa girilmesini savunan Enver Paşa, Almanya ile ittifak antlaşması yapmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından görevlendirilmiştir. Almanya'nın yanında olmak istemesinin bir diğer önemli sebebi ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Osmanlı diplomatlarından gelen ittifak tekliflerini ciddiye dahi almamalarıdır. Osmanlı topraklarını paylaşmayı düşünen bu devletler, bu yüzden Osmanlı Devleti'ni herhangi bir ittifak içerisine almamakta ısrar etmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti'ni savaş sırasında kendileri için bir yük gibi görmesi, Rusya'yı karşılarına almak yerine Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmayı tercih etmelerine neden olur. Aksi bir durumda Rusya'nın Almanya'nın saflarına katılması ihtimali de bu iki ülke açısından istenmeyen bir durumdur.²

Enver Paşa'nın, 2 Ağustos 1914 tarihinde Alman hükümeti ile imzaladığı ittifak sonucu Osmanlı Devleti için savaş kaçınılmaz bir duruma gelmiştir. Anlaşmanın hemen ardından Almanya, Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa girmesini istemiştir çünkü bu şekilde Rusların ve İngilizlerin kuvvetleri Osmanlı kuvvetleri ile

¹İsmet Üzen, "1.Dünya Savaşı'nda Kanal Seferleri (1915–1916)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.56.

²Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Ankara 2004, s.77.

savaşarak Almanya'nın yükünü hafifletecektir. Bu yüzden Osmanlı Devleti savaşa girdiği andan itibaren Kafkaslarda Ruslarla, Sina Cephesi'nde ise İngilizlerle savaşmıştır.

Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Ruslara üstünlük sağlamak ve Rus donanmasını yok etmek için Rusların Karadeniz'deki limanlarına saldırmasıyla açılmış ve bunun üzerine Rus ordusu 1 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı-Rus sınırlarını geçmiş ve saldırıya başlamıştır.

Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti için son derece önemli bir cephedir. 200 yıldır sürekli toprak kaybettiği yerlerdeki bu kayıpları sonlandırmak, Anadolu ve Boğazlar üzerindeki egemenliğini devam ettirmek, Arabistan coğrafyası ve Süveyş Kanalı'nda sahip olduğu kontrolü daha da güçlendirmek, Türkistan-İran-Azerbaycan'da bulunan Türkleri kendi hakimiyeti altında birleştirmek için bu cephenin korunması ve kazanılması çok mühimdir. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde 3 aşamalı bir savaş gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Birinci aşama; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslara verilen Batum, Ardahan ve Kars'ı geri almaktır. İkinci aşama; daha önceleri Ruslarla yapılan savaşlarda Rusların egemenliğine giren Kafkas halkını ve Müslümanları kurtarmaktır. Son aşama ise Hazar Denizi çevresinde yaşayan Türklerle birleşerek Pan-Turancılık hedefini gerçekleştirmektir.³

Çar Deli Petro sayesinde büyük bir devlet olma yolunda ilerleyen Rusya aynı zamanda sömürgecilik faaliyetlerine de önem vermiştir. I. Petro, Rus halkını bir millet haline getirmiş ve aynı zamanda ortak hedefleri olan bir milliyetçilik fikrini yaymıştır. Rusların en büyük hedefi, kendi soğuk iklimleri ve coğrafyasının zorlukları yüzünden ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeleri için sıcak denizlere inmektir.⁴ Bu hedefini gerçekleştirirken kullanacağı yollardan biri de Osmanlı Devleti'ne ait topraklardır ve bu topraklar üzerindeki faaliyetleri özellikle İngiltere'nin tepki vermesine sebep olmuştur. Rusların kullanacağı yollardan en önemlisi ise Boğazlardır. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne ait olan Boğazları sürekli

³ Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918), Ankara 2015.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara 1987, s.252

uluslararası bir konu haline getirmeye çalışan Ruslarla için Boğazların konumu son derece önemlidir.⁵

Rusların kullanmayı amaçladığı bir başka yol ise Balkan toprakları olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yönettiği Balkanlarda yaşayan azınlıklar, 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik fikirlerinden etkilenmeye başlamıştır. Bunu fark eden Rusya, bu azınlıkları destekleyerek milliyetçi isyanların yanında yer almıştır. Bu şekilde Balkanlardan Ege Denizi'ne inmeye çalışmıştır.⁶ Bu amaçla Balkanlarda Panslavizm ve Ortodoksluk politikaları ile Sırp, Bulgar, Rum ve diğer farklı azınlık halklarını kışkırtmıştır. Bu politikalar ile aynı zamanda Osmanlı topraklarının parçalanması da amaçlanmıştır. Fakat özellikle İngiltere, Osmanlı topraklarının bütünlüğü fikri ile Rusya'nın karşısında olmuş ve kendi politikalarını bu durum üzerine kurmuştur.⁷

Rusya'nın sıcak denizlere inmesinde kullanacağı bir diğer yol ise Kafkaslardan önce Doğu Anadolu ve sonra Akdeniz'e inmektir. Balkanlarda izlediği politikası bu bölgede de Ermeniler ve Kürtler üzerinden devam ettirmiştir. Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları sonrasında Ruslar, Doğu Anadolu'da gizliden bir Ermeni devleti kurma hazırlıklarına başlamıştır. Fakat bu hedefi, nüfus yoğunluğunun az olması yüzünden gerçekleşmez.

Ruslar, sıcak denizlere açılma politikası sebebiyle Osmanlı Devleti ile 19. yüzyılda 1806 yılından 1878 yılına kadar aralıklarla savaşmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde yaptığı ıslahatlarla devletin düzenini yeniden kurmaya çalışırken bu kadar sık gelişen savaşlar sonucunda kendini yenileme ya da güçlenme fırsatını bulamamıştır. Rusya, bu savaşlarla Osmanlı Devleti'ne herhangi bir barış ve istikrar ortamı sağlamamıştır.

Rusya her ne kadar Osmanlı topraklarını özellikle de İngiltere'nin muhalefet etmesi yüzünden ele geçireme de ilerleyen dönemlerde yeni oluşumlar ve politikalar sonucu İngiltere ile yakınlaşarak ittifak yapmanın kendisi için önemli bir

⁵Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 2011, s.99.

⁶Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul 1972, s.23.

⁷Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, İstanbul 2018, s.51-52.

başarı olacağını düşünmüştür. Bu yaklaşmanın bir diğer tarafı da Fransa olmuştur. 19. yüzyılın üç büyük gücünün bu şekilde bir ittifak yaklaşmasına girişmesi, 20. yüzyılda İtilaf Devletleri'nin kurulmasına öncülük etmiştir. 1907'deki Reval Antlaşması'nda İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti ve toprakları üzerindeki planlarını tanıtmaya başlamıştır.⁸ Rusya'nın yürüttüğü bu politikalar ve yıpratma faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki en önemli faktörleri oluşturmuştur.

⁸Armaoğlu, s.600-611.

I. BÖLÜM

I. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl'da Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerle birçok sorun yaşamıştır. Bu sorunlar sonucunda Rusya ile birkaç kez savaşa girmiştir. Bu savaşların çoğu yenilgi ile sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti önemli toprak kayıplarına uğrayıp, güç ve kudretini kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde, Kafkasya bölgesinin büyük bir kısmı, Balkanlar, bazı Ortadoğu ülkeleri, Girit, Kıbrıs ve Ege Adaları yer almaktadır. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıl Deniz birer Türk gölü sayılmaktadır. Osmanlı Devleti bu yüzyılda, Rusya hariç toprak bakımından Avrupa devletlerinin en büyüğü konumundadır. XIX. yüzyıl ise devletin çok büyük iç ve dış meselelerinin olduğu bir dönemdir. Bir taraftan Avrupa'da ki güç unsurları çok büyük bir değişim geçirmiş, diğer taraftan ise devletin kendisi zayıf düşmüştür. 1789 Fransız İhtilali'nin doğurduğu nasyonalizm akımının etkisi ile milletlerin bağımsızlık mücadeleleri güçlenmiş ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki mücadeleleri devleti dağılma ve yıkılma noktasına getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda devlet dışarıdan gelen tehdit ve tehlikeye karşı, yanına bir büyük devlet almak istemiştir. Devleti tehdit eden en büyük tehlikelerden birisinde Rusya olduğundan, yüzyılın başlarından 1878'li yıllara kadar İngiltere'ye dayanma politikası benimsenmiştir.⁹ 1878'den sonra ise İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında olma politikasını terk etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitmesinin ardından İngiltere, Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığını görmüş ve artık destek olmanın faydasız olacağı kanaatine varmıştır. İngiltere yeni bir strateji izlemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni Rusya değil İngiltere yıkmalıdır ve böylece Osmanlı topraklarına yerleşerek Rusya'nın güneye inmesini engellemelidir. Hatta yıkılan Osmanlı Devleti yerine yeni bir bağımsız devlet kurulmasını sağlayarak

⁹ Besim Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Politikası (19.yy. ve 20. yy. başı)", *Türk Dış Politikası*, Mustafa Bıyıklı (edt.), İstanbul 2008, s.309.

(Ermeni Devleti), bu bağımsız devletin Rusların güneye inmesini engelleme çalışmalarını desteklemeyi amaçlamıştır.¹⁰

1878-1918 yılları arasında Türk-Rus ilişkilerine bakıldığında Rusya; Avrupa, Balkanlar, Asya ve Uzak Doğu'da ilerleme politikaları izlemiştir. Avrupa'da ise pek çok ülke arasında gruplaşmalar ve ayrılımlar görülmektedir. 1905'te Rusya'da meydana gelen ihtilal, Osmanlı Devleti'nde de önemli tepkiler görmüştür. Rus Çarı II. Nikola'nın meşrutiyet ilan etmesi, aynı durumun Osmanlı Devleti'nde de yapılabileceği kanaatini doğurmuş ve Paris'teki Jön Türkler ve İstanbul'daki taraftarları İttihatçılar, Rusya'daki ihtilalin neticelerini merakla takip etmeye başlamıştır. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid, Rus ihtilalinden oldukça endişeye kapılmış ve bu dalganın er ya da geç Osmanlı Devleti'ne de yansıtacağından korkmaya başlamıştır. Monarşik idarenin tek kalan yöneticisi Sultan II. Abdülhamid, ihtilale karşı pek çok tedbir almış ve özellikle jurnalcilik teşkilatını arttırmıştır.¹¹

Haziran 1908'de Çar II. Nikola ve İngiliz Kralı VII. Edward arasında imzalanan Reval Anlaşması'nın, Jön Türkleri harekete geçirdiği ve özellikle Selanik dolaylarında ihtilalci faaliyetler¹²in arttığı söylentileri hız kazanmıştır. İhtilalin artık kaçınılmaz olması görüldüğünden 24 Temmuz 1908 yılında Sultan II. Abdülhamid 1876'da yayınlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuş ve Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır.¹³

¹⁰ Armaoğlu, s.69-70.

¹¹ Kurat, s.139-140.

¹² 1908'de ki Jön Türk Devrimi, Osmanlı Topraklarını ele geçirmeye yönelik Rus planlarına önemli bir teşvik unsuru sağlamıştır. Doğruluğu daha sonra ortaya çıkan bir tahminle, Pevçeski Mont bu olayın II. Abdulhamid rejimini ciddi biçimde zayıflattığını varsaymıştır. II. Abdulhamid'in tahttan indirilip yenine V. Mehmet Reşat'ın getirilmesi Rus genelkurmaylığında sevinçle karşılanmıştır. İstanbul'u ele geçirmeye yönelik savaş oyunları yeniden başlamıştır. İstanbul'u ele geçirmeye yönelik planları ana hatlarıyla ortaya koyan Ekim 1910 tarihli bir genelkurmay tezkiresi ne göre: Önce Edirne'ye ve Ankara'ya giden telgraf hatları Hıristiyan ahaliden ajanlar tarafından kesilecekti. Ardından Rusya'ya yakın Hıristiyanlar, Haliç üzerindeki bütün köprüleri yakacak ve ahşap köprüleri ateşe verecekti. Daha sonra Pera Hıristiyanları eşgüdümlü olarak ayaklanacaktı. Rus Karadeniz filosunun boğazları ele geçirmesi, Balkan yarımadası üzerindeki Türk tahakkümünün yok edilmesinin habercisi olacaktı. Asıl büyük soru Napolyon'un da dediği gibi: "*İstanbul kimin elinde olacak?*" (bkz. Sean Mcmeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev. Nurettin El Hüseyini, İstanbul 2011, s.36-37.)

¹³ Kurat, s.140.

Bu sırada Rus Dışişleri Bakanı İzvolski, Osmanlı Devleti'ndeki son gelişmeler karşısında Rusya'nın alacağı tutumların belirlenmesi amacıyla Rusya'da kendi devlet yetkilileri ile birlikte 21 Temmuz- 2 Ağustos 1908 tarihleri arasında Hususi İstişare Meclisi düzenlemiştir. Yapılan müzakereler¹⁴ sonunda Osmanlı Devleti'nde görülen olaylarla ilgili olarak Rusya'nın kendi başına herhangi bir hamle yapmaması ve diğer ülkelerle birlikte hareket edilmesi kararı alınmıştır. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Rusya, İstanbul Boğazı'nı ele geçirmeyi aklına koymuştur, bu yüzden İstanbul Boğazı'nın yukarı kısmının olası bir işgali için de şimdiden hazırlıkların başlaması konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹⁵

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgale hazırlandığı haberleri üzerine Rus dışişleri hemen harekete geçmiştir. Eğer bu işgal gerçekleşirse Avusturya, Balkanlarda bir anda büyük bir nüfuz kazanacak ve eğer Ruslar bu duruma engel olmazsa, yıllardır Balkanlarda destekledikleri Slav Kardeşler (başta Sırlar ve Hırvatlar) nazarında prestij kaybedecektir. Bu yüzden bakan İzvolski, Avusturya dışişleri bakanına tüm bu durumları görüşmek amacı ile bir buluşma teklif etmiş ve her iki bakan da 15 Eylül 1908'de bir araya gelmiştir. Yapılan sözlü anlaşmaya göre; Rusya eğer Avusturya'nın Bosna-Hersek işgaline karşı çıkmazsa Avusturya da Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçme hakkını almasına itiraz etmeyecektir. Açık olarak Rusya bu anlaşma ile Boğazlar rejimin yeni baştan düzenlenmesini talep edecek ve Avusturya da buna karşı gelmeyecektir. Fakat Rusya, sadece Avusturya'nın değil Boğazlar rejimine dâhil olan diğer ülkelerin de onayının alınmasının gerekli olduğunu bildiğinden önce Almanya, sonra İtalya ve Fransız dışişleri ile de görüşmeler düzenlenmiştir. Fakat bu görüşmelerden herhangi bir sonuç alınmamıştır. İzvolski, Paris'te bulunduğu sırada diplomatik bir hile ile

¹⁴ 1908'de hükümet, Dışişleri Bakanlığı, ordu ve donanma ileri gelenlerinin katıldığı bu özel konferansta, bizzat İzvolski Balkan yarımadasında bir kriz yaşandığında Osmanlı topraklarına saldırma fikrini ortaya atmıştır. Balkanlar konseyi başkanı Pyotr Stolipin, 1905 devriminin sosyal etkilerinin hala sürmesinden dolayı, Rus seferberliğinin şimdilik her halukarda imkansız olduğunu kesin bir dille bildirmiştir. Bununla birlikte Kafkasya hareket alanında Osmanlı üstünlüğünü kırmak üzere Rus yığınaklarının hazırlanmasına hızla devam edilmiştir. Daha sonra aynı yıl içerisinde Rus genelkurmay başkanı F.F. Paliçin tarafından, Osmanlı ordu birliklerinin belli bir yoğunluğa ulaşması halinde, Kafkasyada'ki Rus kuvvetlerine otomatik bir seferberlik emri verilmiştir. (bkz. Mcmeekin, s.36.)

¹⁵ Kurat, s.141-143.

kendisinin Avrupa'daki görüşmelerinden haberdar olan Osmanlı hükümetine, daha önceden yazılmış fakat 6 Ekim 1908 tarihini taşıyan bir yazı göndermiştir. Buna göre;

...Rusya bir karış toprak istemiyor ve Balkan Yarımadası'nda hiçbir şeyde gözü yoktur. Türkiye'nin samimi dostudur. Onun yaşamasını ve kuvvetlenmesini ister. Tek dileği, Türkiye ile anlaşmış olarak, onun menfaatleri ile, emniyetini bozmayacak bir şekilde Boğazlara ait hükümlerin sadece hukuki mahiyette değişmesinden ibarettir. Berlin Muahesesi ile teyit edilmiş olan bugünkü statü Karadeniz'e ne girebilen ne de çıkabilen Rusya'ya karşı sarih bir haksızlık teşkil etmektedir...’’¹⁶

Bu durum diğer ülkeler tarafından desteklenmemiş ve tam tersine İzvolski'nin görevden alınmasına sebep olmuştur. Çok geçmeden, Osmanlı Devleti'nde baş gösteren siyasi sorunlar ve özellikle Hıristiyan halkın taşkınlıkları meşrutiyetin havasını bozmakla kalmamış ve Osmanlı'yı oldukça kötü sonuçlar doğuracak gelişmelere doğru itmiştir. Bu durumdan ise ilk önce Rusya'nın istifade edeceği çok açıktır. 31 Mart 1909'da çıkan ayaklanma sonrasında Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Yerine gelen V. Mehmed yani Sultan Reşat ise sadece göstermelik bir hükümdardır. Osmanlı Devleti'nin siyaseti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuzlu kişilerinin eline geçmeye başlamıştır. Cemiyetin içerisinde belirli bir politik görüş yoktur. Kimisi İngilizlere sempati duyarken kimisi Fransız kimisi ise Alman hayranıdır. Meşrutiyetin ilan edilmesinin üzerinden yaklaşık 3 ay geçtikten sonra Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi, Rumeli'deki Osmanlı hâkimiyetinin çözülmesinin başlangıcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak derdinde olan Balkan toplulukları, kendi ırkdaşlarını anavatana katmak yolunda harekete geçmiştir. Bu sırada 1911'de İtalya, Bingazi ve Trablusgarp'ı almak için hamle yapmış fakat başarılı olamamıştır. Bu sefer 1912 yılı Ekim ayında Çanakkale'ye başarısız bir bombardıman girişiminde bulunmuş, sonrasında başta Rodos olmak üzere Oniki Adayı işgal etmiştir. Bu esnada Osmanlı hükümeti ellerindeki yetkiyi kullanarak savaş gemilerine zaten kapalı olan Çanakkale

¹⁶ Kurat, s.145-147.

Boğazı'nı ticaret gemilerine de kapatmıştır. Bu durumdan dolayı Odessa'da bulunan ve tahıl taşıyan Rus ticaret gemilerinin Akdeniz'e çıkışı engellenmiş ve dolayısı ile Rus ticareti zarar görmüştür. Bu durum, Boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunda Rusların yeni bir teşebbüse kalkışmasına yol açmıştır.¹⁷

Rus hükümetinin atadığı yeni büyükelçi Çarıkov, Osmanlı Sadrazamı ile tamamen kişisel birtakım görüşmeler yapmak ve Boğazlardan Rus savaş gemilerinin geçirilmesi konusunda yeni birtakım adımlar atmak konusunda talimat almıştır. Ayrıca Osmanlı hükümetini bu yeni duruma sevk etmek amacı ile Rusya'nın bazı tavizler vermeye de hazır olduğunun iletilmesi söylenmiştir. Bunun üzerine Çarıkov, 25 Ekim 1911'de Sadrazam Sait Paşa'ya Rus tarafının isteklerini anlatan bir yazı sunulmuştur. Fakat daha önce İzvolski'nin yaptığı gibi yine bir hileye başvurarak bu isteklerden İngiltere ve Fransa'nın da haberinin olduğunu ve buna muvafakat edeceklerini de belirtmişlerdir.¹⁸

Bu deklarasyonda Osmanlı Devleti için çok cazip maddeler de yer almaktadır. Kısacası Rusya, Osmanlılara askeri amaçlı bir işbirliği teklif etmekte ve karşılığında da Boğazların Rusya'nın savaş gemilerine açık olmasını istemektedir. İngiltere ve Fransa bu duruma karşı çıkar gibi görünmektedir. Almanya'ya göre Rusların Boğazlarda serbestlik kazanmasına İngiltere karı çıkacağından hükümet olarak Rusya'ya karşı fazla sert bir tutum alınmamalıdır. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Marschall ise kendi dışişlerine yazdığı bir raporda;

Rus zırhlıları Karadeniz'den geçerse Rusya İstanbul'a hâkim olacaktır. Sultan da yavaş yavaş Buhara emirinin mevkiine düşecektir... Türkiye'nin Avrupa'daki arazisi tamamen Rusya'nın insafına kalmış olacaktır. Eğer Almanya, Rusya'nın bu isteklerine karşı koymazsa Almanya'nın Türkiye'de prestiji tamamen kırılacak ve Türkiye de kolaylıkla İttifak-ı müsellese tarafına

¹⁷ Kurat, s.154-156.

¹⁸ Kurat, s.160-161.

*gececektir, dolayısı ile yirmi yoldan beri başarı ile tatbik edilen Alman siyaseti de iflas etmiş olacaktır, der.*¹⁹

Osmanlı Devleti'nin dışişleri bakanı Asım Bey, İngiliz hükümetini Rusların isteklerinden haberdar ettiğinde İngiliz hükümeti, eğer İngiliz savaş gemilerinin de aynı haklara sahip olacaksa yani onlar da Boğazlardan serbestçe geçebilecekse o zaman Rus savaş gemilerinin de bu haklara sahip olmasına karşı çıkılmayacağını bildirmiştir. Oysaki bu durum Rusların işine gelmemektedir. Çünkü bu şekilde Karadeniz'den İngiliz donanması tarafından tehdit edilme riski ortaya çıkacaktır. Tam da bu sırada 8 Aralık 1911'de Osmanlı Sadrazamı Sait Paşa'dan bu taleplere yazılı cevap gelir:

*“Berlin Kongresi tarafından da tasdik edilmiş olan 1871 yılı Londra Muvafakatnamesi'ne tevfikan gerek sulh gerekse harp zamanında Rus donanmasının Boğazlardan geçmesine istisnai olarak dahi Devlet-i Aliyye müsaade etmeyecektir. Osmanlı arazisinin dokunulmazlığını temin maksadı ile Boğazlar üzerindeki bütün hak ve salahiyetleri Osmanlı milleti ve onun hükümdarına aittir.”*²⁰

Bu durum Rusların Boğazlar konusundaki girişimlerini engellese de durdurmamış ve ilerleyen dönemlerde Ruslar bu konu ile ilgili yeni adımlar atmaya devam etmiştir. Panslavizm ve Slav milliyetçiliği ve bunun getirdiği tahribatlar, Türler ve Ruslar arasındaki dostluk imkânını zedelemiştir. Rusya ve Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri, yeni fikirler ve yeni dünya görüşleri neticesinde Atatürk ve Lenin zamanına kalmıştır.²¹

I.1. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi

Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan Veliahdı François Ferdinand'ın Saraybosna'yı ziyareti sırasında Gabriel Prençip adlı bir Sırp tarafından suikast sonucu öldürülmesi ile patlak vermiştir. Avusturya, Sırbistan'a ağır şartlarla dolu bir

¹⁹ Kurat, s.162-166.

²⁰ Kurat, s.167.

²¹ Bilal N. Şimşir, “1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992), Ankara 1999, s.146-152.

Ültimatom göndermiş ve daha sonra Almanya'nın da destek vermesi ile Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Temmuz ayına gelindiğinde ise Rusya seferberlik ilan etmiş, Almanya ise bunu engellemek için Rusya'ya bir ültimatom göndermiştir. Bu ltimatom etkili olmayınca Almanya, Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan eder. Yine aynı ay içerisinde Almanya Belçika'ya, İngiltere'de Almanya'ya savaş açar. Osmanlı Devleti'nin de savaşa girmesiyle birlikte bu savaş bir dünya savaşı halini almıştır.²²

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savařları²³'ndan henüz yeni çıkmış bir devlet olarak, yenilgilerinde etkisiyle ordu ve donanmanın yenilenmesini işine girişmiştir. Bu dönemde etkili olan İttihat ve Terakki Partisi, dış politika da Almanya'ya yakınlaşmıştır. I. Dünya savaşının başlamasından  gün sonra Türk hükümeti yetkilileri, parası Donanma Cemiyeti tarafından halktan toplanmış olan 2 gemiyi almak için İngiltere'ye gider fakat İngiltere, bu dretnotlara el koyduğunu ve teslim etmeyeceğini bildirir. Savaşa katılmamış ve henüz seferberliğini ilan etmemiş olan Osmanlı Devleti için bu gemiler son çaredir ve gemilere el konulmuş olması, Osmanlı kamuoyunda büyük bir öfke ve hayal kırıklığına sebep olmuştur. İngiltere'nin bu hamlesinden bir gün sonra 2 Ağustos 1914 tarihinde, Sadrazam Halim Paşa ile Alman İstanbul Büyükelçisi Baron Von Wangenheim, Osmanlı-Alman İttifak Anlaşması'nı imzalamışlardır. Osmanlı Hkmeti, Almanya ile ittifak

²² Yalçın. vd., s.73.

²³ 1913 te son bulan Balkan Savaşları, Balkan Birliği'nin de etkisiz hale gelmesine sebep olmuştur. Bulgaristan, Avusturya-Alman cephesine kaymış, Rusya'nın Balkanlardaki tek dayanağı olacak olan Sırbistan ise savaştan büyük kazançlar elde ederek ayrılmıştır. Bu dönemde Rusya, Romanya'nın l İttifak Bloğu'ndan ayrılması için yoğun çaba sarf etmiş ve Rus-Roman işbirliğinin temellerini atmıştır. savaşın son bulmasına rağmen Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar son bulmamıştır. ar II. Nikola, Fransız elçisi Delkasse'ye: "*Bariş 3-4 sene, en fazla 5 sene sürer*" demişti (Sazonov). Ruslar 12 Mart Antlaşması'nı Osmanlı İmparatorluğuna karşı değil, Habsburg İmparatorluğu'na karşı yönelmiş bir silah olarak görmüşlerdir. Sergei Sazonov'un idaresinde olan Dışişleri Bakanlığı Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarları konusunda kesin bir bilgiye sahip olmamıştır. Rusya'nın, en büyük yanlış temel bir değeri olan Sırp-Bulgar ittifakını sürdürmeyi başaramamasıdır. Buna göre Balkanlar'da daha önemli stratejik bir yere sahip olan Bulgaristan'ı desteklemelidir. Sonuçta Balkan Savaşları, Balkanlar'daki eski sınırları ortadan kaldırmakla, Balkan Devletleri arasındaki nefret ve kıskançlıkları iyice krklemele kalmamış, ayrıca Avrupa'nın kapitalist devletleri arasındaki dengeyi de kolay kolay yeniden kurulamayacak şekilde alt üst etmiştir. Bu savaşlar Rusya'nın Balkanlar'da büyük güç olma hayallerini de suya dşrmştir. Bunun nedeni Balkan Devletleri arasındaki çatışmalar özellikle de Bulgar-Sırp atışmaları olmuştur. Avrupa'nın de altı büyük devleti iki düşman gruba ayrılmıştır. (bkz. Sevilya Aslanova, *20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası, (1903-1917)*, Antalya 2011, s.78-79.)

antlaşmasının imzalanmasından sonra 3 Ağustos 1914'de genel seferberlik ilan etmiş ve bir gün sonra da tarafsızlığını ilan etmiştir.²⁴

Almanya, Osmanlı Devleti'ni tarafsızlığını ilan etmesine rağmen savaşa dahil etmeye çalışmıştır. Eğer Osmanlı Devleti savaşa girip Boğazları Ruslara kapatırsa, Rusya'nın batılı müttefikleri ile irtibatının kesebileceği ve harp cephelerini Mısır, İran, Afganistan, Kafkasya ve Hindistan'a kadar taşınabileceği ön görülmüştür. Osmanlı Devleti ise seferberlik ilan edilmesine rağmen savaşın ilk aylarında savaş dışında kalmayı planlamıştır. Enver Paşa'nın hemen savaşa girme fikrine karşı, kabinenin diğer üyeleri savaşa en az bir yıl sonra girilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Bu dönemde devletin dış borçları fazla olmakla beraber, ondu ve donanma yapısı da tamamlanamamıştır. Osmanlı-Alman İttifakı'nın imzalanmasından sonra, Almanlar, Osmanlı Devleti'ni savaşa dahil etmek için çareler aramaya başlamıştır. Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau zırhlı gemilerini boğazlardan içeri sokarak Osmanlı donanmasını güçlendirmek ve Karadeniz'de Ruslara karşı etkili bir silah yaratmak istemiştir.²⁵ Bu gemiler 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale Boğazı'nı geçmiş ve Marmara Denizi'ne giriş yapmışlardır. Osmanlı Devleti hem donanmasına iki gemi katmak hem de doğru bir kamuoyu oluşturabilmek için bu iki gemiyi satın almaya karar vermiştir. Gemilere 16 Ağustos 1914'te Yavuz ve Midilli adları verilerek Türk bayrağı çekilmiştir. Gemilerin komutanı olan Souchon ve mürettebatla birlikte gemiler Türk donanmasına katılmıştır. Bu olay Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde önemli bir etken teşkil etmiştir. Osmanlı Hükümeti Almanya'nın baskılarının artması üzerine devletin mali durumunu bahane ederek savaşa girme sürecini uzatmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Almanya, gerekli mali ve diğer yardımların yapılacağı konusunda vaatlerde bulunmuştur. Bu gelişmelerden sonra Amiral Souchon komutasında ki Yavuz ve Midilli gemileri 28-29 Ekim tarihinde Rusya'ya ait Odesa ve Sivastopol gibi limanlarını topa tutmuştur. Böylece Osmanlı Devleti fiili olarak savaşa girmiştir. Bu durum üzerine, 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa, Osmanlı

²⁴ Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara 2006, s.4-5.

²⁵ Atabey, s.6-7.

Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir.²⁶ Osmanlı Devleti'nin karşı savaş ilanı ise 11 Kasım 1914'de yapılmıştır. Padişah V. Mehmet Reşat, savaş ilanının açıklanmasından 3 gün sonra 14 Kasım 1914'de “*Cihad-ı Ekber*” ilan etmiştir.²⁷

I.2. Osmanlı – Rus Savaşları

I.2.1. Rus Kafkas Ordusu'nun Harekât Planı

Rus ordusunun harekât planları, Rusya'nın diğer devletlerle olan siyasi ilişkileri ve bu devletler girilecek olası savaş durumları göz önüne alınarak farklı ihtimallere göre düzenlenmiştir. Ruslar Kafkas'ta harekât planlarını şu üç ihtimal üzerinde değerlendirmişlerdir:²⁸

1. Yalnız Osmanlı ile savaşılması,
2. Osmanlı tarafsız, Almanya-Avusturya ile savaşılması,
3. Almanya-Avusturya-Osmanlı ile savaşılması.

Birinci durumda yani sadece Osmanlı ordusu ile savaşılması durumunda 3 kolordudan kurulu olan Kafkas Ordusu ayrıca 4 ya da 5 kolordu ile daha takviye edilecek ve Türkler üzerinde kesin sonuç alınacak bir taarruz harekâtı yapılacaktır. Ayrıca Karadeniz Boğazı'na da bir çıkarma yapılması ihtimali üzerinde durulmuştur.²⁹

İkinci durumda Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaşa girecek ve Osmanlı tarafsız kalacaktır. Bu halde Kafkas Ordusu mevcut kolordularından iki tanesini Batı Cephesi'ne gönderecek ve Kafkasya'da sadece 1. Kolordu bulunacaktır.³⁰

Üçüncü durumda ise Rusya, batıda Almanya ve Avusturya-Macaristan, güneyde ise Osmanlılarla aynı anda savaşacaktır ki bu durumda Kafkas Ordusu'na bir takviye kuvvet verilemeyecek ve mevcut kolordulardan biri de Batı Cephesine

²⁶ Rifat Uçerol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul 2008, s.569-571.

²⁷ Yalçın-Akbiyık vd. s.81.

²⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı Cilt II, Birinci Kitap*, Ankara 1993, s.72.

²⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.72.

³⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.72.

gönderilecektir. Kafkas ordusu, kuvvet ve saha faktörleri göz önüne alındığında harekât alanında olabildiğince savunma yaparak tüm Kafkasya'yı koruma ve muhafaza etmek için sınıra yakın bölgede yığınak yapacaktır. Durumun elverişli olması halinde de Kafkas ordusu taarruza geçebilecektir.³¹

1914'de bu değerlendirmelerden üçüncüsü uygulanmıştır. Kafkasya'da savunmada kalınacak ve gerekirse Tiflis'e veya Bakü'ye çekilerek petrol kaynakları ve askeri Gürcü, askeri Asetin yolları kapanacak ve müdafaa edilecektir. İran'da Türklerin nüfuz etkilerine ve başarılı olmalarına engel olunacaktır. Bu plan tesadüfi olmakla birlikte Ruslar, Kafkasya'da ki yerli halkın güvenini kazanmak, Osmanlı topraklarından yer edinmek ve Osmanlı'ya karşı güdülen istila emellerine ulaşmaya çalışmışlardır. Bu sebeplerden dolayı Kafkas savaşını sevk ve idare etmeye karar vermişlerdir. Ruslar Kafkasya'daki üç kolordu ile bazı müstakil müfrezelerden ibaret kuvvetlerini sıklet merkezi Sarıkamış bölgesinde olmak üzere Batum ve İğdır'da toplamışlardır. Sıklet merkezi grubu ile Batum ve İğdır'da ki kuvvetlerin arasında Kağızman ve Oltu'da birer müfreze bulundurmışlardır. Böylece Rus kuvvetleri, dolgun mevcuduyla 110 piyade taburu, 175 süvari bölüğü, 300 toptan oluşmaktaydı. Ruslar birinci derecede süvari kuvvetlerine güvenmekteydi. Bu üç kolordudan birisini Alman cephesine almışlarsa da daha sonra bu kolorduyu ve daha başkalarını Kafkasya'ya getirmişlerdir.³² Rus Çarı II. Nikola'nın bu savaşta ki amacı ise "Cargrad" (Çar'ın Şehri) dediği İstanbul'u ele geçirip, Ayasofya'ya haç takmak olmuştur. Ruslarla I. Dünya Savaşı'ndaki ilk çatışmamız Doğu Anadolu'da yaşanmıştır. Bu sırada Erzurum'da bulunan 3. Ordu Erzurum ve çevresini savunmakla görevlendirilmiştir. Bu ordu 9, 10. ve 11. kolordulardan da sorumlu olmuştur. 10. Kolordu, Sivas ve Karadeniz hattı arasında, 9. ve 11. Kolordular ise Erzurum ve civarında bulunmuştur.³³

³¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.72.

³² Yahya Okçu, *Türk – Rus Mücadelesi*, Ankara 2001, s.178-179.

³³ Süleyman Kocabaş, *Türk – Rus Mücadelesi*, İstanbul 1989, s.381.

I.2.2. Türk Ordusu'nun Harekât Planı

Türk ordusu, Balkan Savaşı'ndan önce son derece iyi silahlandırılmış ve donatılmış olmasına rağmen, kısa zamanda yenilerek büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır. Ordu, bu savaşta askerlerinin büyük bir kısmı ile silah ve araç gereçlerinin neredeyse tamamını kaybetmiştir. 3. Türk Ordusu, Balkan Savaşı'na Batı ordusu olarak katılmıştır. Savaşta ağır kayıplarının ardından parça parça birlikler halinde Arnavutluk kıyılarından vapurlarla İstanbul ve Anadolu kıyılarına taşınmıştır. Bu durumda 3. Ordunun yeniden kurulup kadrolarının tamamlanması, sevk ve idaresinin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç sonucunda Türk ordusu 4 ayrı ordu müfettişliğine ayrılmış ve 3. Ordu müfettişliği de Erzincan'da³⁴ karargâh kurarak Türkiye'nin Doğu bölgelerinin sorumluluğunu almıştır.³⁵

Harbin birinci aşaması olan seferberliğin ilanından sonra Karargâh-ı Umumi ve Başkumandanlık Vekâleti kurulmuş, Harbiye nazırlığı sorumluluğunda kalmak üzere Enver Paşa Başkumandanlık Vekâlet'ine tayin edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Enver Paşa yayınladığı emirde “*Berri ve Bahri Ordu-yu Hümayun 'un emri kumandasını deruhte ettiğî*” deniz ve kara kuvvetlerine bildirmiştir.³⁶

2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan edildikten sonra 3. Ordu sefer kuruluşunun yeniden düzenlenmesine başlanır ve zamanla çalışmalar ilerledikçe ordunun harekât planlarında da değişiklikler yapılır. 3. Ordunun yeni görevi Türk-Rus sınırının emniyete alınması ve Rusların sınırdan kuvvet çekmeleri durumunda yapılacak bir taarruzla bu harekâta engel olunmasıdır. Ayrıca Erzurum müstahkem mevki de bir Rus saldırısı karşısında savunulacaktır. Buna göre 3. Ordu'ya kuruluşu tamamlanana kadar sınırı örtme görevi verilmiştir. Bu görev daha çok savunma ve gerekli

³⁴ Harp öncesi alınan karara göre, öşür hasılatı elden çıkarılmayarak, bunun iki misli Tekalif-i Harbiye için toplanıp depolara sevk edilecek ve Erzincan'daki 3. Ordu Komutanlığına bilgi verilecektir -5 Kasım 1914. (B.O.A., DH.I.U.M.00082.1.00001. s.1-3)

³⁵ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.51.

³⁶ Songül Alşan, *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı (1916-1918)*, Trabzon 2017, s.25.

durumlarda hedefli taarruzlardır. Eğer Ruslar büyük bir kuvvetle taarruza geçerse ordunun Erzurum'a çekilerek burada bir savunma yapması düşünölmüştür.³⁷

6 Eylül 1914'te 3. Ordu Komutanlığı'na yazılan bir emirle ordunun görevi yeniden belirlenir. Buna göre 3. Ordu, Rusların olası bir taarruz durumunda ayrı ayrı kollarla ilerleyecek olan Rus birliklerine, üstün kuvvetlerle saldırabilecek bir durumunda Erzurum civarında toplanacaktır. Rusların saldırıya geçmemesi durumunda Kafkasya'ya taarruz etmek için hazır olunacaktır. Türk donanmasının Karadeniz'de güçlü olmasından ve Kars mevkiinin de gücünden dolayı bu taarruzun Ardahan-Batum doğrultusunda yapılması uygun görölmüştür. Başkomutanlık Vekâleti, 3. Ordu'dan harekât hakkındaki düşüncelerini ve taarruz düzeni ile yığınağın ne zaman tamamlanacağı konularında bilgi istemiştir. 8 Eylül 1914'te 3. Ordu Komutanlığı bir yazı yazarak, Sarıkamış-Kars arasında toplanan Rus kuvvetlerini yendikten sonra Ardahan-Batum doğrultusunda taarruz harekâtına geçileceğini, bu yüzden öncelikle Sarıkamış-Kars arasındaki Rus kuvvetlerine taarruz edileceği bildirilmiştir.³⁸

Türk ordusunun harekât planı, Almanların etkisiyle Kafkasya'da taarruz etmek esasına göre düzenlenmiş ve böylece plan ana hatları ile "*Kafkasya'da taarruz etmek, Kafkasya ve İran üzerinden Turan'a varmak*"tır. Kafkasya'da bu şekilde hareket edilmesinin nedeni, Alman cephesi karşısından mümkün olduğu kadar fazla kuvvet çekilmesini sağlamaktır. Nitekim bu düşünce, Filistin ve Irak cephelerinin de açılması ile sonuçlanmıştır. Osmanlı, bu savaşta geçmiş savaşlara nazaran daha çok kuvvet kullanmıştır. Boğazlar bölgesinden sonra kuvvetlerin çoğunluğu 3. Ordu'da bulunmaktadır. Bu orduya, 10 tümen, takriben 100.000 insan aşiret kuvvetleri ve Trakya'dan, Irak'tan gelen bazı takviye kuvvetler tahsis edilmiştir.³⁹

Fransız tarih yazarı Larcher ve Türk Tarihçi Armaoğlu'na göre 3. Ordu'nun mevcudu 150.000 kişidir. Devamlı kuvvet toplayan, Doğu'yu korumakla görevli 3. Ordu'nun bütün sahasında mevcut Jandarma kuvvetleriyle geri hizmetler ve gayri

³⁷ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.69.

³⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.70.

³⁹ Okçu, s.179-180.

muharip teşkilat dahil 190.000 insan, 60.000 hayvan olmuştur. Bu mevcut içinde nizamiye birlikleri 83.000, yedek birlikler 13.177, Erzurum Kalesi, 13.383, nakliye kolları, 11.168, menzil örgütü 5.531, depolar 1081, jandarma sınır birlikleri 28.588 ve 3. Ordu karargâhı 295 askere sahiptir.⁴⁰

I.2.3. Doğu (Kafkas) Cephesinin Açılması

Kafkasya Bölgesi, jeopolitik konumu ve Bakü petrollerine sahip olmasından dolayı özellikle Rusya ve Avrupalı devletlerin rekabet ettiği bir bölge haline gelmiştir. İngiliz, Fransız ve Alman sermayesi arasında Bakü Petrol sanayisine hükümranlık uğruna başlayan mücadele Rusya'nın petrol ticaretinde ağırlıklı olan Almanlar ilk dönemlerde başarılı olmuşlardır. Daha sonra Azerbaycan'ın petrol üretiminde önemli yerleri ele geçiren rakipleri tarafından Alman sermayesi etkisiz hale getirilmiştir. Rusya'nın Kafkasya cephesindeki faaliyetlerinin önemli kısmı Çarlık döneminde yaşanmıştır.⁴¹

27 Ekim 1914'te Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e çıkan Türk donanması, 29 Ekim sabahı Ruslara ait Kofe, Sivastopol, Odesa ve Novarosiski deniz üslerine taarruz etmiştir. 30 Ekim 1914'te Çar II. Nikola, Osmanlı Devleti ile savaşın başladığına dair bir manifesto yayınlamış ve Rusya ile Osmanlı Devleti fiilen savaşa başlamıştır. Başkomutanlık Vekâleti bu olayı eğitim maksadı ile Karadeniz'e çıkan Osmanlı filosuna Rusların taarruz ettiği şeklinde duyurmuş ve tüm ordu birliklerine Rusların karadan bir taarruza geçme ihtimaline karşın hazır olmaları emri verilmiştir.⁴²

Bu olayın ardından özellikle doğuda Türk sınırının diğer yanında Rusların harekât ve faaliyetleri artmaya başlamıştır. Kafkasya'dan Türkiye'ye uzanan ana yollarda ve sınır yakınlarında piyade, süvari ve topçulardan oluşan Rus ordusunun toplanmaya başladığı bilgisi gelmiştir. Sarıkamış ve batısı ile Oltu bölgesinde

⁴⁰Alşan, s.26.

⁴¹Ali Asker, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya ve Kafkaslar: Değişen Rejimler ve Değişmeyen Yayılmacılık Tutkusu", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Ümit Özdağ (edt.), Ankara 2017, s.166-167.

⁴²T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.101.

toplanan Rus birlikleri sayıca fazladır. Tüm bu bilgiler Rus Kafkas Ordusunun çok kısa bir süre içerisinde Türk sınırından gireceğini göstermektedir.⁴³

1 Kasım 1914'te Rus Ordusu, Narman ve Kaleboğazı yönünden sınırı geçerek Erzurum'a doğru harekâta başlamıştır. Bu harekât, Rus Orduları Başkomutanlığı tarafından Router haber ajansına resmi olarak bildirilir ve *“Birliklerimiz Türk sınırını geçti ve Türk ileri karakollarının gerilerine kadar uzandı. Bu harekât ve çatışmalar sonucunda Azap'a kadar olan bölge işgal edildi.”* şeklinde tüm dünyaya büyük bir başarı olarak duyurulmuştur.⁴⁴ Rusların ilk zamanlarda zayıf olan sınır birliklerini geri püskürterek ilerlemeleri ordunun gerçek yüzünü göstermemektedir. Köprüköy, son anda Türk Ordusu tarafından asker gücü ile kuvvetlendirilmiştir. Buradaki muharebeler 6 Kasım 1914 tarihinde başlamıştır. Rus Ordusu başlangıçta ilerler fakat ertesi gün Türk birlikleri tarafından gelen taarruzla ilerlemesi durdurulmuştur. 16 Kasım'da yapılan Azap Muharebesinde Rus Ordusu'nun aldığı yenilgiden sonra aynı gazete *“Ermenistan'da sert çatışmalar: Köprüköy ve Azap'ta Türklerle Ruslar arasında korkunç çatışmalar oldu. Türkler Ruslardan sadece birkaç top aldı.”* şeklinde son derece taraflı yazılar yayınlamıştır.⁴⁵

Aslında Rus Ordusu bu muharebelerin ardından bir gerileme içerisine girmiştir. Osmanlı sınır birlikleri fazla direniş göstermediğinden Rus Ordusu hızla ilerlemiştir fakat Köprüköy'de 3. Ordu birlikleri tarafından başarılı bir savunma ile durdurularak geri püskürtülmüştür. 9 Kasım 1914 tarihinde yayınlanan Genel Karargâh bildirisinde, *“Türk Ordusu Köprüköy bölgesinde kaybettiği mevzileri geri almak için taarruza geçmiştir ve Rus ordusunu geri püskürtmüştür”* haberi duyurulmuştur.⁴⁶ Habere göre, Kafkas Cephesi'nde gerçekleşen muharebelerde Ruslar mağlup edilmiştir ve Türk Ordusu Ruslara taarruz ederken Rus ordu merkezine taarruz eden birlikler onları yenilgiye uğratarak eski mevzileri tekrar ele geçirmişlerdir.⁴⁷ Diğer yayınlanan bir habere göre, Rus Ordusu sınırı geçtikten ancak dört gün sonra Kolbaşı ile Köprüköy'e gelebilmiş fakat burada da aşiret süvari birliklerinin taarruzları

⁴³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.101.

⁴⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.101.

⁴⁵ The Times Gazetesi, 18 and 21 November 1914.

⁴⁶ İkdâm Gazetesi, 23 Teşrin-i Evvel, 1330/5 Kasım 1914.

⁴⁷ İkdâm Gazetesi, 27 Teşrin-i Evvel, 1330/9 Kasım 1914.

sonucu durdurulmuştur. 11 Kasım 1914 günü oldukça kanlı geçen muharebelerden sonra Köprüköy süngü muharebeleriyle savunulmuŐ, tüm Rus kolordusu firar etmiş ve Türk birlikleri takibe başlamıştır.⁴⁸

Rus Ordusu'nun K p rk y ve Azap muharebelerinde yenilmesi, Balkan Savaşları'ndaki yaşanan sıkıntılardan sonra Türk Ordusu'nun sevk ve idare bakımından oldukça önemli aŐamalardan geçtiğinin bir kanıtıdır. ⁴⁹ Büyük bir zafer olarak g r lebiyecek bu harekât sırasında Rus Ordusu'na büyük kayıplar verdirilmiŐtir. K p rk y ve Azap Muharebelerinden sonra Türk birlikleri, AĞrı Tutar'da Rus Ordusu'na bir taarruz düzenlemiŐ ve Rus birlikleri Tutar'tan geri çekilmek zorunda kalmıştır. K p rk y zaferi pek çok açıdan Türk Ordusu'na büyük bir moral kaynağı olur ve Enver Paşa'ya 3. Ordunun taarruz gücüne sahip olduğu kanaatini uyandırmıştır.⁵⁰

Osmanlı PadiŐahı Sultan Reşat, 11 Kasım 1914 tarihinde tüm İslam dünyasının Osmanlı bayrağı altında toplanarak ortak düŐmanlarına karşı cihada destek vermesi için bir fetva yayınlamıştır. Osmanlı Devleti, savaş ihtimalinin ortaya çıkmasıyla yaklaşık 1 milyon kiŐiyi askere çaĐırmıŐ fakat bu sayının sadece üçte biri Almanların desteği ile silahlandırılmıŐtır. Devletin ekonomisi de yine Almanların desteği ile ayağa kaldırılmaya çalıŐılmıŐ fakat başarılı olmamıştır. Karadeniz'deki Rus donanmasının üstünlüğünün yanı sıra kiŐ mevsimin elverişsiz hava koŐullarının yaşandığı bir dönemde Türk Ordusu Rusların saldırılarına karşı mücadele etmiştir.⁵¹ Ordunun bulunduğu bölgeye ulaŐan ikmal yolları son derece yetersizdir. Üstelik 3. Ordu'ya erzak ve silah götüren Bezm-i  lem ve MiŐhat Paşa vapurları 6-7 Kasım 1914 tarihinde batmıŐtır. Tüm bu sorunlar bölge halkının desteğiyle aşılmış ve vapurların batmasından yaklaşık bir hafta sonra gıda, benzin, araç ve cephaneye bulunan üç vapur dolusu malzeme 3. Orduya bölge halkı tarafından ulaŐtırılmıŐtır.⁵² Orduya ikmal sağlanması açısından özellikle Erzurum halkı büyük bir destek vermiştir. K p rk y ve Azap Muharebelerinde 3. Ordu Komutanı Hasan  zzet Paşa,

⁴⁸ Sabah Gazetesi, 31 Teşrin-i Evvel 1330.

⁴⁹ Von Liman Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, İstanbul 1968, s. 54-55.

⁵⁰ K p r l l  Şerif İlden, *Sarıkamış*, Yay. Haz. Sami  nal, İstanbul 1998, s.112.

⁵¹ Enver Tekin, *İmparatorluğun Son Kurşunu Enver*, İstanbul 2017, s.124.

⁵² Murat Bardakçı, *Hafız Hakkı Paşa: Sarıkamış Günlüğü*, Ankara 2016, s.49.

Erzurum Valisi'ni arayarak muharebelerin olduğu yere acil olarak erzak nakli yapılmasını istemiştir. 9. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Şerif İlden, yazdığı hatıralarında;

“Taarruza geçeceğimiz söylendiğinde heyecanlandık. Her tümen cephe gerisinde küçük ölçekte gece hücum eğitimi yaptırmaya başladık. Topçu ve piyade cephanesi Trabzon ve Bayburt'a kadar gelmişti. Halk canla başla orduyu destekliyor, kışın şiddetine rağmen kadın ve çocuklar güle oynaya sırtlarında ve kuşaklarında fedakârca cephane taşıyor, fanila çorap ve çamaşırlar Erzurumlular tarafından orduya armağan ediliyordu. Halkın bu desteği orduya neşe ve sağlamlık verdi”

diyerek halkın orduya olan desteğini anlatmıştır.⁵³

I.2.4. Sarıkamış Harekâtı

Savaşın ilk haftalarında yapılan çarpışmalar, her iki ordunun da hemen hemen aynı derecede kuvvetli olduğunu göstermiştir. Rus ilerleyişi beklenildiği kadar hızlı olmamıştır. Bu durum Türk askerleri için bir moral kaynağı olmuştur. İzzet Paşa, yaklaşan kış mevsimi yüzünden çarpışmaların biteceğini düşünürken onun tam tersine Enver Paşa, Türk birliklerinin Ruslara ani bir baskınla taarruz etmesi için plan hazırlamaktadır. Enver Paşa'ya göre Rus ordusunun esas ana kısmı Soğanlı yaylasının güneybatısında bulunuyordu ve Sarıkamış'tan yaklaşık 60 km ilerideydi. Bu istihbarata göre Rus ordusunu yandan vurmak fikrini Enver Paşa'nın zihninde belirmeye başlamıştı. Rusların Oltu'daki sağ kanatları sadece bir tugay tarafından korunmaktaydı. Eğer burasını Türkler ele geçirirse buradan Merdenik'e kadar yaklaşık 72 km ilerlenebilir ve oradan da Ardahan ve Kars'a devam edilebilirdi. Oltu alınırsa Kars ve Ardahan'da bulunan Rus birliklerinin ardındaki Türk birlikleri Gürcistan ve Tiflis'e doğru hareket edebilirdi.⁵⁴

Enver Paşa bu planlarını General Liman Von Sanders'e anlatmış ve fikirlerini almak istemiştir. Doğu Cephesi'nde 1 Kasım 1914'ten itibaren Rusların ilerlemesi

⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, İstanbul 1997, s.96-99.

⁵⁴ Kurat, s.268.

sonucu başlayan muharebelerde 3. Ordu ve komutanı Hasan İzzet Paşa'nın yetersiz kaldığı ve bu yüzden ordu komutanlığına Liman Von Sanders'in getirilmesi teklifini Liman Von Sanders geri çevirmiştir. Ona göre Doğu Cephesi'nde ilkbahardan önce herhangi bir harekât yapılması mümkün değildir. Kendisine gelen raporlar ve mevcut kış şartları düşünüldüğünde General'e göre Sarıkamış Harekatı başarıya ulaşamayacaktır.⁵⁵

General, planın büyüklüğünü onaylar fakat mevcut kış şartları içerisinde böyle bir harekâtın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını ve bu planı uygulamamasını kendisine bildirmiştir. Enver Paşa, bu fikre gereken önemi vermez hatta General haricindeki diğer birkaç Alman zabitlerinin de onayını almak onu cesaretlendirmiştir. Böylesine büyük bir taarruzun ancak önemli ve güvenilir kumandanlarla yapılabileceğini düşünen Enver Paşa, 3. Ordunun kumandasını bizzat kendi alır ve 6 Aralık 1914 günü Trabzon'a gelmiştir. Buradan Erzurum'a geçerek kumandanlarıyla temasa başlamıştır. 3. Ordu komutanı İzzet Paşa bu taarruz planını onaylamamış ve istifasını vermiştir. Enver Paşa işe taarruz planını uygulamaya koymuştur. Taarruz 22 Aralık 1914 gün başlayacak ve ilerlemenin ardından 25 Aralık'ta da 9. Kolordu Sarıkamış'a saldıracaktır. 10. Kolordu da yardım edecektir.⁵⁶

Bu sırada Rus karargâhında Türklerin taarruzu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ruslar, çetinleşen kış şartlarından dolayı askerlerin sağlık durumları ile ilgilenmiş ve kışa hazırlık yapmakla meşgul olmuşlardır. 22 Aralık'ta karargâha gelen bir haberle Türk ordusunun harekâtının başladığı öğrenilmiştir. Bunun üzerine Rus kumandanlığı hemen cepheye hareket etmiş ve böylece Enver Paşa'nın sürpriz olacağını düşündüğü taarruzu Ruslar öğrenilmiştir. Rus generallerin cephe boyunca arabayla dolaşması ve birtakım bilgiler toplaması sonucu ön görülen, Sarıkamış'ın kaybedileceği olmuştur. Bu yüzden Sarıkamış'ta savunma tedbirleri alınmaya başlanmıştır.⁵⁷

⁵⁵ Alşan, s.24. (bkz. Songül Alşan, *Sarıkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, Ankara 2014)

⁵⁶ Kurat, s.268-271.

⁵⁷ Kurat, s.275.

Sarıkamış Harekâtı'na başlanacağı zaman 3. Ordu'da toplam 112.000 asker bulunmaktadır. Daha sonraları Erzurum bölgesinden de 6.000 kadar er orduya katılmıştır. Ruslar, her ne kadar Sarıkamış'ta bir taarruz beklemiyor olsa da ordusunun tüm gerekli tedbirleri alınmış durumdadır. İaşeleri tam, askeri donanımları eksiksizdir. Türk kuvvetleri ise kışlık giysileri olmaksızın bitmek bilmeyen yürüyüşler sonucunda kışa teslim olmuşlardır.⁵⁸

Enver Paşa'nın emri⁵⁹ ile Türk ordusu 22 Aralık'ta yürüyüşe başlamıştır. Fakat bu yürüyüş en başından itibaren son derece zorlu ve çetin geçmiştir. Bu yüzden de ağır ilerlemektedir. Nitekim tümenler bir günde sadece 16 km yol gidebilmiştir. Oysaki plana göre 30 km ilerlemeleri gerekmektedir. 23 Aralık günü Türk Ordusu Oltu'ya varır ve Rus Ordusu ile çarpışmalar başlamıştır. Fakat aynı sırada, bölgedeki sis yüzünden 31. ve 32. Türk fırkaları birbirilerini tanımaz ve düşman sanarak çarpışmışlardır. Ancak sis yükseldikten sonra durumun farkına varmışlardır. Aynı gece Türk ordusu Sarıkamış yakınlarındaki dağ sırtlarında geceyi -20 derece havada açıkta geçirmiştir. 24 Aralık'ta tüm gün yağın kar yüzünden ilerleyiş gecikmiştir. 25 Aralık günü, Rusların kurduğu hatta her dakika yeni kuvvetler katılırken, Türk ordusunun 29. Tümenindeki askerlerden yüzlercesi gece soğuktan donarak hayatını kaybetmiş, sağ kalanlar ise etraftaki köylere dağılarak barınacak yer aramıştır. 29. Tümen'in asker sayısı harekâtın başında 8 bin iken şimdi yaklaşık 4 bin kişi kalmıştır. Bunun haricinde 25 Aralık günü Sarıkamış'a varması planlanan 10. kolordu güçleri de hava şartlarından dolayı gecikmiştir. Türk ordusu 8 adet topu ile birlikte Sarıkamış'a varmış ve çatışmalar başlamıştır.⁶⁰

Bu sırada 10. Kolordu Ardahan'a kadar ilerlemiş fakat Enver Paşa'dan aldığı emirle Sarıkamış yönünde ilerlemeye başlamıştır. Bu yürüyüşü 3000 mt. rakımdaki Allahuekber Dağları'ndan yapmayı tasarlamıştır. Fakat hava şartları yüzünden

⁵⁸ Alşan, s.26-27.

⁵⁹ Enver Paşa, Ruslara saldırıya geçme emrini verirken de tasarılarından şöyle bahsetmiştir: "Eğer Ruslar geri çekilirlerse ölecekler, eğer mücadeleye devam ederlerse Kars'a kadar direnmek zorunda kalacağız." (bkz. Asuman Arslan Demirtaş, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s.72.)

⁶⁰ Kurat, s.276.

askerlerin birçoğu donarak hayatını kaybetmiştir. 10. Kolordudan geriye kalan askerler 26 Aralık'ta Sarıkamış'a varmıştır.⁶¹

28 Aralık gecesi herhangi bir çarpışma olmamış ve oldukça sakin geçmiştir. Hafız Hakkı Paşa, 30. ve 31. Tümenlerin dinlenmesi gerektiğini ve muharebeler sırasında yollarda dağılan erlerin yeniden toparlanabilmesi için en az 36 saat süreye ihtiyacı olduğunu Enver Paşa'ya iletmiştir. Bu süre 10. Kolordu'nun toparlanmasına yardımcı olsa da Turnagöl'deki ormanlarda son derece soğuk bir havada geçirilen bir gece yine askerlerin soğuktan zayı olmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak 29 Aralık sabahı 11. Kolordu'dan geriye sadece 600 kişilik bir tümen geriye kalmıştır. 17. Tümen ise tamamen yok olmuştur.⁶²

Çarpışmalar 2 Ocak 1915'e kadar aralıklarla devam etmiştir. Fakat Enver Paşa, 2 Ocak'ta artık savaşı kazanamayacaklarını anlayıp cepheden ayrılma kararı⁶³ almıştır. Türk birlikleri Rusları durduracak bir taarruz olarak başlayan harekâtın son günlerinde neredeyse Rusların eline esir düşecek bir duruma gelmiş ve geri çekilmeye başlamıştır. Bu geri çekilme sırasında da ordu hem soğuktan hem açlıktan binlerce askerini kaybetmiştir. Oltu ve Ardahan Ruslarca yeniden ele geçirilmiştir.⁶⁴

3 Ocak 1915'te Türk Ordusu tamamen geri çekilmesini tamamlamıştır. 4 Ocak⁶⁵ günü 10. Kolordu sol taraftan kuşatılmış ve geri çekilme kararı alınmıştır. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa bu durum karşısında, "*Artık her şey bitmiştir, kalanı kurtarmak lazımdır*" şeklinde bir emir yazdırmıştır. 11. Kolordu, yaşanan bu

⁶¹ Kurat, s.279.

⁶² Alşan, s.29-30.

⁶³ Enver Paşa cepheden ayrılırken askerler için şu beyannameyi yazmıştır: "*Arkadaşlar, Hemen bir ay oluyor ki içinizde bulunarak, günlerce devam eden muharebelerde nasıl düşmana saldırdığınızı gördüm. Havanın berk, düşmanın gösterdiği mukavemetleri her türlü yoksulluğa bakmayarak kırdınız. Ve düşmanı ana topraktan sürüp götürdünüz. Düşmandan yerler aldınız. Bu uğurda sarf ettiğiniz emekler hiçbir vakit kaybolmayacaktır. Bundan dolayı sizi Padişahımız başta olduğu halde bütün millet tebrik ediyor. Ben yine İstanbul'a dönüyorum inşallah bundan böyle de büyük muvaffakiyetler kazanarak düşmanı bir daha baş kaldıramayacak derecede kahr eder ve şehitlerimizin ruhunu şad edersiniz. Sizi Allah'ın birliğine emanet ederim. Unutmayınız ki Allah her an yardımcımızdır*". (bkz. Demirtaş, s.117.)

⁶⁴ Kurat, s.279.

⁶⁵ 4 Ocak günü Türk ordusundan esir düşenler hakkında değişik rakamlar söz konusudur. Baytın'ın hatıralarına bakılınca 106 subay 80 er, Allen ve Muratoff'a göre 200 subay, 1000 asker, Nikolski'ye göre ise 100'ü aşkın subay ve 1000'den çok asker esir alınmıştır. (bkz. Demirtaş, s.109.)

karışıklıklarda ellerinde bulunan tüm silahları kırmış, çalışan durumdaki makineli tüfek ve topları imha etmiş, askerlerin taşıdığı ve düşmana yarayacağı düşünülen her türlü evrak ve teçhizatı yok etmeye başlamıştır. Fakat yine karışıklık yüzünden 11. Kolordu ve komutanı İhsan Paşa, Ruslara esir düşmüştür.⁶⁶

General Berhman, 6 Ocak tarihli ve 1063 numaralı telgrafında Sarıkamış grubunun yaşadıklarına dair raporunda, 9. Türk ordusunun tamamen yok edildiğini bildirmiştir. Toplamda 13000 kişiden oluşan kolordunun geriye kalan tüm komutanlarının ve 200'ü aşkın subayının, 6000 kadar olan eratının ellerine geçtiğini de yazmıştır. Turnagöl dağları üzerinden yollanan birliklerinin Türkleri temizlediğini, Baratoff müfrezesinin 10. Türk kolordusunu takip ettiğini ve olabildiğince geriden onları kuşatmaya çalıştığını, ayrıca bu takibi kuvvetlendirmek için de Bağbasan üzerinde Verişan'a 10 topla birlikte Kabardinski alayını sevk ettiğini yazmıştır. Bardız yolundan Kızılkilise'ye kadar Eşekmeydanı geçidi üzerine, Türkleri bu yoldan uzaklaştırmak için 17. Türkistan Avcı Alayı'nı gönderdiğini, artçılarının Karaorgan-Micingirt hattında bulunduğunu, Türklerin ise Karaorgan karşısında toplandığını yazmıştır. Başköy civarındaki Kürt ahalesinin Türklerin tarafına geçtiğini ve Kars ile demiryolu ulaşımının sağlandığını da ifade etmiştir.⁶⁷

Türk ordusunun Sarıkamış'ta aldığı yenilgi, düşmandan dolayı değil soğuk hava, açlık ve tifüs salgınından dolayı olmuştur. Kesin olarak bilinmemekle birlikte taarruza dâhil olan yaklaşık 90 bin Türk askeri varken, geri dönen asker sayısı 10-12 bin arasındadır. Yaklaşık olarak 15 bin Türk askerinin esir olduğu düşünüldüğünde geriye kalan askerlerin tümünün soğuktan ya da savaştan dolayı öldükleri anlaşılmıştır. Rusların kaybı ise 16 bin ölü ve 12 bin yaralıdır.⁶⁸

Komutanlar ve askerler açısından büyük ümitler bağlanarak girişilen ve yaklaşık 3 hafta süren Sarıkamış Harekâtı sonucunda Türk Ordusu'nda çok büyük kayıplar yaşanmıştır. Rus General Berhman, Sarıkamış'ı şu sözlerle anlatır:

⁶⁶ Alşan, s.30.

⁶⁷ Demirtaş, s.110-111.

⁶⁸ Kurat, s.279.

“Sarıkamış bir kapıdır. Hâlihazırda bu kapı gerek benim ve gerekse müfreze için düşman tarafından çok sıkı bir şekilde kapatılmıştır. Gayet tabii olarak bu kapıyı her ne pahasına olursa olsun açmak gerekir. Binaenaleyh her zaman için düşüncem şudur. Cepheden çekilmesi mümkün tüm birlikleri geri çekerek süratle Sarıkamış’ı takviye etmek gerekir.”

Rus Ordusu’nun Sarıkamış Harekâtı’na verdiği önem bu sözlerle anlatılırken, bu savaş Türk birliklerine büyük acılar yaşatmıştır. 3. Ordu’nun gösterdiği fedakârlık ve kahramanlıklar ne yazık ki kara kışın ortasında mevcut asker sayısının neredeyse yarısından fazlasını kaybetmesine engel olamamıştır. Ayrıca ordu, toplarını, silahlarını, taşıtlarının da nedeysel yarısını kaybetmiştir. Bununla kalmamış, 9. Kolordu’nun komutanı ve tüm karargâh esir düşmüştür. Savaştan galibiyetle çıkan Rus General Yudenic, Rus Kafkasya Ordu komutanı ilan edilmiştir. Bu terfiden sonra general, orduyu toplar ve Doğu Anadolu’da taarruza geçme kararı alır. Taarruzların sonrasında Hopa, Artvin, Malazgirt, Erzurum, Van, Muş, Bitlis, Rize, Bayburt ve Erzincan, Rus Ordusu tarafından işgal edilir. Bölgenin birçok yerine Ruslar tarafından getirilip yerleştirilen Ermeni⁶⁹ çeteleri silahlandırılmış ve Müslüman köylere saldırmalarının zemini oluşturulmuştur. Savaş sonrasında yaşanan kayıplar sadece orduda değil, bölge halkında da görülmektedir. Pek çok köy savaştan hemen sonra yakılıp yıkılarak halkın göç etmesine sebep olmuştur.⁷⁰

I.2.5. Sarıkamış Harekâtı Sonrası Taarruzlar

Sarıkamış Harekâtı sonrasında 3. Ordu’nun sadece 20 bin kişilik bir kuvveti kalmış, aynı zamanda Yavuz gemisi Karadeniz’de mayına çarpıp hasar aldığı için Rus donanması da Karadeniz’de rahatça dolaşmak imkânına sahip olmuştur. Bu

⁶⁹ Belgelerde yer alan casusların ifadelerine göre; Ruslar Müslüman, Ermeni, Rum ve mülteci kılığında girmiş Müslüman Tatarlardan faydalanmaktadır. Cephe gerisindeki askerlerin takibi ve firarların önlenmesi için tedbirli olunması bildirilmiştir. (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE), Birinci Dünya Harbi (BDH), Klasör no:2893, Dosya no:384, Fihrist.7.)

⁷⁰ Gökhan Durak, “1.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart 2015, s.515-516.

gelişmeler sonucunda Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri, Rus Ordusu'nun taarruzları karşısında savunmasız bir hale gelmiştir.⁷¹

Sarıkamış yenilgisinin ardından taarruz sırası Rus Ordusu'na geçmiştir. Ruslar bundan böyle savunmada kalmak yerine taarruzda bulunacaktır. Rus Kafkas cephesi komutanı General Bergman, bir başka göreve atanmış ve yerine becerikli ve enerjisi yüksek olduğu bilinen Yudenitş tayin edilmiştir. Son muharebelerde Rusların yaşadığı kayıpların telafisi için hemen harekete geçilmiş ve Rus taarruzunun başlangıcı olarak Batum seçilmiştir. Batum'daki Rus kumandanı General Lyakhov'dur. General Yudenitş 1915 Ocak ayında tarafından Rus Ordusu'na aşağı Çoruh Ovası'nı ele geçirmesi emri verilmiştir. 1 Ocak 1915'te Rus Ordusu dört bir yandan saldırıya geçmiş ve ertesi gün Türk Ordusu'na karşı üstünlük sağlamıştır.⁷²

6 Ocak'ta Karadeniz birliklerinin tamamını içerisinde bulunduran 9. Kolordu tamamen yok olmuştur. Ocak ayının ilk haftasında Çoruh Ovası'nın ötesinde bulunan sahil şeridindeki dik uçurumlardan saldırıya geçilmesi için Batum'a 2 adet destroyer getirilmiş ve Rus donanması saldırıya geçmiştir.⁷³

Hem karadan hem de denizden devam eden Rus saldırıları sonucunda şubat ayının sonlarına doğru Hopa işgal edilmiştir. Mart 1915'te Rus Ordusu'nun Hopa-Borçka-Ardanuç Bölgesine saldırıları şiddetlenmiştir. Rus birlikleri Nisan 1915'de Sakara Dağı eteğindeki Karaköy'e gelmiştir. Rus Ordusu'nun kıyı şeridinden ilerlemesi sonucunda bölgedeki halk büyük çaplı bir göçe başlamıştır.

I.2.6. Doğu Karadeniz'de Rus İşgalleri

Rus Ordusu, 14 Mart 1915'de Arhavi'yi ele geçirmiş ve 20 Mart'ta Artvin taarruzuna başlamıştır. İki ordu arasında birkaç gün süren şiddetli muharebelerden sonra Rus Ordusu Türk birliklerini 26 Mart'ta Arhavi'nin gerisine atarak durdurmuştur. Arhavi Deresi bölgesindeki çarpışmalar ve Türk Ordusu'nun

⁷¹ Mehmet Bilgin, *Madurdağı Savaşı*, Trabzon 2000, s.21.

⁷² Kurat, s.284-285.

⁷³ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2013, s.219.

savunması aylarca sürmüştür. Rus Ordusu bu bölgeden ancak 1 yıl sonra 14 Şubat 1916'da ilerleyerek geçebilmiştir.⁷⁴

Çanakkale Cephesi'ndeki mücadeleler başlamadan iki ay önce Karadeniz'deki Rus donanması Giresun açıklarında görülmüştür. Çanakkale'de büyük direniş yaşanınca, Rusya üç gün sonra 21 Mart'tan itibaren Karadeniz kıyılarını bombardımana tutmaya başlamıştır. Bu bombardımanlar, 21 Mart 1915 ve 19 Şubat 1916 tarihleri arasında, sayıca 30'u aşkın olarak yapılmıştır. O dönemde Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyısında iki ili mevcuttur. Bu iller Kastamonu ve Trabzon'dur. Bu illerin yanı sıra, Canik, Bolu ve İzmit mutasarrıflıkları bulunmaktadır. Bu dönemde Trabzon'da vali olarak Cemal Azmi Bey, Canik'te Necmi Bey, Bolu'da Ahmet Müfit Bey ve İzmit'te Mazhar Beyler mutasarrıflık görevlerini yapmaktadırlar. Bu mülki amirler her bombardımanı günü gününe ve saati saatine başkent İstanbul'a telgrafla bildirmişlerdir. Trabzon Valiliğinden, başkente bildirilen 14 Nisan 1915 tarihli telgraf örneği şu şekildedir:

“Dün öğleden sonra saat 4'te Batum yönünden 2 sac tayyare olduğu halde Pazar kasabası önüne gelen 4 bacalı siyah boyalı iki direkli bir düşman torpidosu 10 dakika kadar bekledi. Sonra havalandırdığı bir tayyarenin, attığı bomba, jandarma ile belediye binaları arasındaki kıyıya düştü ve çevredeki binaların camlarını kırdı. Bunun ardından torpido ateşe başladı ve aralıklı olarak, 15 dakika içinde 6 mermi attı. Bu mermilerden 1'i, Adliye Binası olarak kullanılan eski hükümet dairesine isabet edince, binada yangın çıktı. Bu yangın sırasında torpidodan makineli tüfek ateşi başladı. Tayyarelerde yaklaşık kasabanın 1.500-3.000 metre üzerinde uçuşlarını sürdürdü. Tayyarelerden ikinci kez olarak atılan 1 bomba, kasabanın güneydoğu yönünde, şimdiki hükümet ve telgrafhane binalarına düştü ama zarar vermedi. Ancak torpidonun bombardımanından dolayı, Belediye Binası kısmen hasar gördü... Torpidodan bir kayık indirilerek, çevrede 1,5 saat

⁷⁴Ozan Mikail Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları*, Bursa 1999, s.56.

kadar arama kurtarma yapıldı. Büyük olasılıkla pilotun, denize düşerek battığı, kaymakamlıktan alınan telgraftan anlaşılmıştır.”⁷⁵

Bu sırada sahil mıntıka kumandanlığını da Binbaşı Ali Rıza Bey sürdürmektedir. Ali Rıza Bey sahil hattında gerçekleşen olayları gün, saat ve dahi hava durumu olarak 3. Ordu Kumandanlığı’na rapor etmiştir. Bu rapor örnekleri ve tarih bilgileri aşağıda ki gibidir:

“Saat 10/30 evvelde Tirebolu açıklarından garba müteveccihen bir düşman torpidosunun seyr etmekte olduğu alınan ma’lûmâtdan anlaşılmıştır. İşbu rapor üçüncü ordu ve K2 firka 37 kumandanlıklarına yazıldığı ma’rûzdur. (12 Mayıs sene 1915)”⁷⁶

“Tirebolu açıklarından garb istikâmetine üç düşman harb sefinesinin seyr etmekte olduğu Giresun telgraphânesinden ma’lûmât alınmıştır. İşbu rapor 3:27 sonra ordu 3 K 2 firka 37 kumandanlıklarına yazıldığı ma’rûzdur. (3 Mayıs 1915)”⁷⁷

“Saat 3/38 sonrada Tirebolu açıklarından üç düşman sefâin-i harbiyesinin garba müteveccihen seyr etmekte olduğu arz edilen sefâinin geldiği istikâmete avdet ettiği ve Çamburnu telefonda istihbâr kılındı. Mıntıkamda vukû’ât olmadığı. Deniz seyr-i sefere müsâ’id hava bulutlu olduğu. İşbu rapor saat 4/30 sonrada 3. Ordu kolordu, firka 37 kumandanlıklarına yazıldığı ma’rûzdur. (3 Mayıs 1915)”⁷⁸

“Karaburun açıklarında garba doğru bir düşman harb sefinesinin seyr etmekte olduğu Esbiye’den alınan ma’lûmâtdan anlaşıldığı. İşbu rapor saat 10/40 evvelde ordu 3 K2 firka 37 kumandanlığına yazıldığı ma’rûzdur. (4 Mayıs 1915)”⁷⁹

⁷⁵Mahir Aydın, “Rusya’nın Çanakkale İntikamı (Karadeniz Bombardımanı)”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, C.I. 09-11 Ekim 2008, Ankara 2009, s. 571-576.

⁷⁶ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.4.

⁷⁷ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.5.

⁷⁸ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.5-1.

⁷⁹ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.6.

“Bilahere iki olduğu tahakkuk eden düşman harb sefinesinin geldiği istikâmete seyr ve mutavassıt ile avdet etdiği İspir ve Çamburnu’ndan anlaşıldığı. İşbu rapor ordu 3 fırka 37 kumandanlıklarına yazılmışdır. (4 Mayıs 1915)”⁸⁰

Düşmanın bir nakliye sefinesi ile iki torpidosunun saat 8,35 evvelde Vona karşısına geldiği telefon muhâberesinden anlaşıldığı. İşbu raporun 3. Ordu K 2 Kafkas kumandanlıklarına saat 8,40 evvelde yazıldığı ma’rûzdur. (30 Mayıs 1915)”⁸¹

“Düşmanın bir mücehhez nakliye sefinesiyle iki torpidosu saat 9,35 evvelde Ayvancılar limanında bulunan kayıklara dört mermi endahtından sonra seyr-i vasatı ile şimâl-i garbîye avdetle Ordu limanına girdikleri telefon muhâberâtından anlaşıldığı. İşbu rapor saat 10,25 evvelde ordu 3 K2 ve fırka 37 kumandanlığına yazıldığı ma’rûzdur. (30 Mayıs 1915)”⁸²

“Düşman torpidosu saat 9,17 evvelde Vona’nın on mil açığından seyr ü sefer ile garbdan şarka seyr etdiği ordu mıntikasından görülmüşdür. Hava açık deniz sakindir 185 numarolu rapor ordu 3 K 2 fırka 37 kumandanlıklarına yazılmak üzere saat 9,45 evvelde ve 10/6/1333’de Giresun telgrafhânesine verilmişdir. (10 Haziran 1915)”⁸³

“185 numarolu raporla arz edilen düşman torpidosu saat 9,25 evvelde Kiraz limanının iki mil açığında tevakkufla mezkûr limana üç top atdıktan sonra vasatı sür’atle şark istikâmetine seyr etdiği ve esnâ-yı seyirde hiçbir mevki’de tevakkuf etmeksizin saat 11,30 evvelde Giresun’un on mil açığından şimâl-i şarkî istikâmetine seyr etmekte olduğu. Hava açık ve rüzgarlıdır. İşbu 186 numarolu rapor 3. Ordu K2 Kafkas, fırka 37 Kafkas kumandanlıklarına yazılmak üzere 10/6/1333 saat 11,50 evvelde telgrafhâneye verildiği. (10 Haziran 1915)”⁸⁴

⁸⁰ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.6-1.

⁸¹ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.12.

⁸² ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.12-1.

⁸³ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.14.

⁸⁴ ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.14-1.

Kafkas Cephesi'ndeki savaşlardan ilk büyük darbeyi Trabzon almıştır. 17 Kasım'da 23 parçadan oluşan bir Rus donanması Trabzon'u bombalamaya başlamıştır. Saldırı çok ani ve habersiz olmuştur. Sabahın erken saatlerinde denizde gemileri gören Trabzon halkı bu gemileri Türk savaş gemileri sanarak sevinçle sokağa çıkmıştır. İlk top sesleri sırasında da Türk donanmasının kenti selamladığını düşünmüşlerdir. Fakat top atışları sürdükçe ve kentte hasarla oluşmaya başladıkça halk durumu fark etmiş ve kentin arkasındaki dağlara doğru çekilmeye başlamışlardır. Rus Ordusu şubat ayından itibaren savaş üstünlüğünü ele geçirmiş ve batıya yönelmiştir. 24 şubat'a kadar Rize'yle komşu olan tüm yerler Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

Azapköy'deki muharebelerden sonra 3. Türk Ordusu Deveboynu mevzilerine yanaşmıştır. Rus Ordu kumandanı Lyakhov Erzurum'a hücumu karar vermiştir ve taarruza geçildiğinde Türklerin buldukları mevkilere Erzurum'a doğru ilerlemesine izin vermemesini emretmiştir. Bunun üzerine Ruslar taarruza geçmiştir. Rus sahil kuvvetleri 11 piyade taburu, 3 topçu taburu, 8 müstahfaz taburu, 1 gönüllü taburu, 2 atlı bölük, 1 atlı gönüllü bölük, 24 adet top bölüğü ve 4 istihkâm bölüğünden oluşmaktadır. Türk birlikleri 2 Aralık 1915'te Abudere (Fındıklı Çağlayan Deresi) muharebelerinde bozguna uğrar ve bunun üzerine geri çekilmeye devam ederek Fırtına Deresi'nde mevzilenmiştir. Bu cephedeki savaşlar 18 gün sürmüş ve savaşın 17. gününde Ruslar Mapavri'ye çıkarma yaparak büyük hücumlarla 20 Aralık 1915'te bu cepheyi dağıtmıştır.⁸⁵

Denizden gelen donanma desteği ile Türklere ait birçok mevziyi ele geçiren Ruslar, 6 şubat'ta Türk birliklerini Büyükdere suyunun arkasına atmayı başarmıştır. Bunun üzerine General Lyakhov Türk mevzilerinin ele geçirilmesine karar vermiştir. Bir yandan Pontos Dağları eteklerinde bulunan Türk Ordusunun sağ kanadını kuşatırken diğer yandan da sol kanadın gerilerine doğru ilerlemelerine devam etmişlerdir.⁸⁶

⁸⁵ Haşim Albayrak, *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, İstanbul 2007, s.42-44.

⁸⁶ General Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, Çev., Müteakit Kaymakam Nazmi, Ankara 1935, s.386-387.

7 Şubat'tan itibaren Rusların taarruzları, donanmasının da desteğiyle 19. Avcı Alayı'nın yakınlarında gerçekleşmiştir. Buradaki muharebeler 8 Şubat'a kadar devam etmiştir. Rus birlikleri 13 Şubat'ta Viçe doğusuna kadar ilerlemiştir. Türk birlikleri ise derenin batı kıyısında konuşlanmıştır. Viçe Piskala deresi doğusuna gelen Rus birlikleri kuşatma kolunu beklemektedir.⁸⁷ Denizden desteklenen Rus taarruzları⁸⁸, Türk kuvvetlerini 13 Şubat'ta Fındıklı Deresi'nin batısına çekilmeye mecbur etmiştir. Fakat birkaç günlük direnmenin ardından Türk birlikleri buradan da ayrılmış ve Fırtına Deresi'nin batısına doğru çekilmeye başlamıştır.⁸⁹

Rus donanmasının bombalamalarından daha az etkilenen güney kanatta mevzilerini muhafaza eden Türk kuvvetleri, Rus birliklerinin sahilden ilerlemelerinden kendi durumlarını tehlikeye düşürmesinden dolayı, aldıkları emre uyararak geri çekilmiştir. Türk birlikleri 15 Şubat'ta tüm gün, Rus donanmasının bombardımanına ve aynı zamanda Rus kara birliklerinin saldırılarına direnmişler fakat nihayetinde 15 Şubat gecesi düzenledikleri gece taarruzu başarısız olunca geri çekilmeye başlamışlardır. 19 Şubat'ta Büyükdere-Fırtına Deresi hattının batısında yeni bir savunma hattı oluşturulmuştur.⁹⁰

Rus kuvvetlerinin Karadeniz sahil hattında oldukça hızlı bir şekilde ilerlemeleri üzerine, bir kısım Türk taburları Trabzon'dan Rize'ye sevk edilmiştir. Viçe'den çekilen Türk birlikleri için Büyükdere Deresi'nin arkasında bir savunma hattı oluşturulmuştur. Derenin batıya doğru bakan ve denize doğru dik kayalıklarla inen mevziisi son derece kuvvetlidir. Donanma komutanı ile bu konunun özelliklerini görüşen General Lyakhov, Rus birliklerinin Türk mevziilerinin arkasından piyadelerle saldırması emrini vermiştir.⁹¹ Rusların bu çıkartma hareketi için Batum'dan 2 piyade taburu, 7 Kazak bölüğü, bir top ve bir makineli tüfekten

⁸⁷ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri*, C. III, Ankara 1964, s.27.

⁸⁸ Bu taarruzlar esnasında 1915 senesinde Karakilise dolaylarında şimendifer idaresi 10. Şube müdürü memuru düşman kuvvetleri tarafından esir edilmiştir. Gürcü hükümetinden haber beklenmekte olup haber gelmesi durumunda 3. Ordu Kumandanlığına bildirilmesi rica olunmuştur. (ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.15) Bu konu ile ilgili cevap 1918 senesinde gelmiş olup, herhangi bir haber alınmadığı bildirilmiştir. (ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.15-1)

⁸⁹ Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize 2000, s.189.

⁹⁰ Bilgin, s.26.

⁹¹ Muratoff Allen ve E.D. Paul, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s.343.

ibaret bir kuvvetle bir piyade ve bir süvari alayı hazırlanmış ve 2 savaş gemisinin himayesinde iki nakliye gemisi ile muharebe alanına nakledilmiştir.⁹²

19 Şubat'ta Rus Sahil Müfrezesi Türk birliklerinin sağ kanadını çevirmeyi denemiştir. Aynı anda Büyükdere Deresi çevresinde mevzilenen Rus birlikleri tüm gün Türk mevzilerini top ateşine tutmuştur. 19 Şubat gecesini ve 20 Şubat günü Rus donanmasının 3 adet nakliye gemisi bölgenin batısına asker çıkarmıştır. Türk birliklerinin açtığı ateş hiçbir işe yaramamış ve hatta Rus çıkarma birlikleri hücum etmek için arkadan ilerledikleri gibi 2 Türk piyade bölüğünü esir⁹³ alınmıştır. Türk birliklerinin sol kanadını kuşatan Rus birlikleri, Türklerin mevziilerini terk etmelerine sebep olmuştur. 21 Şubat gecesini Ruslar yeniden Türk birliklerinin gerisine bir çıkartma yapmış ve 22 Şubat'ta Askaros Nehri'ne ulaşmışlardır.⁹⁴ Rus Ordusu'nun 3. Koban Plâston Tugayı, Çoruh Nehri boylarını işgal ederken diğer Rus birlikleri de 23 Şubat'ta İspir kasabasını işgal etmişlerdir.⁹⁵

3 Mart sabahı, Pazar kasabasının her iki yanına da Rus askerlerinin çıkartılması ile Türk mevzilerinin başlıca ikmal yolları kesilmiştir. Türk birlikleri, mevzilendikleri arazinin yapısı yüzünden Rus gemilerinin topçu ateşlerinden çok zarar görmüşlerdir. Sahilden yapılan Rus askeri çıkartmalarından sonra Türk birliklerinin durumu tehlikeye girmiştir. Sahil yolundaki topçu ateşi tehlikesinden dolayı Türk birlikleri dağ yollarını kullanarak zor da olsa batıya çekilmiştir. General Lyakhov, Türk birliklerinin çekildiğini görünce Rus gemilerinden henüz karaya çıkartılmamış bir Rus birliğini 5 Mart günü Mapavri /Çayeli'ne çıkartılmıştır.⁹⁶

Rus Ordusu 6 Mart günü Rize'nin doğu yakasına varmıştır. 7 Mart günü Rize'nin doğusuna bir çıkarma harekâtı yapılmış ve 8 Mart'ta Rize Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Rize'nin ele geçirilmesi Ruslar için çok önemli bir kazanç olmuştur. Çünkü Rus gemileri için daha rahat bir çıkarma imkânı sağlanmıştır. Sonrasında ise

⁹² Belen, s.28.

⁹³ Rusların Osmanlı esirlerine yaptıkları her türlü kötü muamelelere karşılık verileceği ve bu mezalimin sona erdirilmesi gerektiği Ekim 1916 tarihli yazıda bildirilmiştir. (B.O.A., HR.SYS.02189.00005. s.1-2)

⁹⁴ Maslofski, s.387-388.

⁹⁵ Adil Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara 1917, s.172.

⁹⁶ Makbule Sarıkaya, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara 2004, s.33-34.

Trabzon'un işgal edilmesi için Avrupa cephelerinde savaşan 35 bin kişilik bir Rus kuvveti 7 Nisan'da Rize'ye çıkartılmıştır.⁹⁷

Rize'nin işgalinden sonra ilerleyişini sürdüren Rus ordusu, Of dolaylarında beklemediği bir dirençle karşılaşmış ve Baltacı Deresi civarındaki yaklaşık 10 km.lik cephede oldukça büyük kayıplar vermiştir. Rus ordusu Baltacı Deresi'ni ancak 22 gün sonra geçebilmiştir. 15 Nisan 1916'da Ruslar Of'u işgal etmiştir. Araklı ve Sürmene dolaylarında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Madur Dağı civarındaki çarpışmalarda Türk ordusu başarılı olsa da yaklaşık 4 ay süren Bayburt Kop Geçidi, Masad Vadisi, Ahsunk Hanları, Madenhanları çarpışmaları sonucunda Bayburt düşmüştür. Bu durum Rus ordusunu cesaretlendirmiştir. Bu durum üzerine 3. Ordu'nun yeni bir savunma hattı kurması mecburi hale gelmiştir. Komutan Vehip Paşa⁹⁸, Tirebolu-Erzincan arasına bir çizgi çekmiş ve orduyu bu çizginin üzerinde konuşlandırmıştır. Harşit Cephesi denen bu cephe Kafkas savunmasının son hattıdır ve komuta merkezi Espiye'dedir. Sahil müfrezesi olan 37. Tümenin de karargâhı burası olmuştur.⁹⁹

⁹⁷ Ali Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Ankara 2007, s.97

⁹⁸ 1875 yılında Yanya şehrinde doğan Vehip Paşa, İttihat ve Terakki içinde aktif bir görev üstlenmiş, Manastır'da II. Meşrutiyeti ilan eden beyannameyi okumuş, 31 Mart Olayı sonrasında Harp Okulları komutanlığı görevine getirilmiştir. Balkan Savaşı'nda Yanya'yı savunan, 1914 yılında Hicaz Fırkası komutanı ve Hicaz valisi olarak Şerif Hüseyin'le mücadeleye giren Vehip Paşa, Birinci Kanal Seferi'nden sonra II. Ordu komutanlığına tayin edilmiş ve Çanakkale Cephesi'nde Güney Grubu komutanı olarak görev yapmıştır. Erzurum'un kaybedilmesinden sonra III. Ordu komutanlığına getirilen Vehip Paşa, 1916 yılında bazı başarılar kazanmasına rağmen, Trabzon ve Erzincan'ın kaybıyla sonuçlanan mağlubiyetler yaşamıştır. Vehip Paşa, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus ordularının geri çekilmesiyle III. Ordu komutanı olarak Erzincan, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Van, Batum ve Gümürü'nün alınmasında, Türk kuvvetlerinin önce 1914, daha sonra da 1877 sınırına ulaşmasında ve daha ilerilere gitmesinde aktif bir rol oynamıştır. (bkz. Yüksel Nizamoglu, "Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. iv.)

⁹⁹ İsmail Kahraman, *I. Dünya Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na Giresun*, Gebze 2014, s.21-22

II. BÖLÜM

II. HARŞIT TARİHİ, COĞRAFYASI VE SAVUNMASI

II.1. Harşit Vadisi'nin İklim ve Coğrafi Özellikleri

Harşit Vadisi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunmaktadır. Gümüşhane il sınırlarındaki Vavuk Yaylası'ndan kaynaklarını toplayan Harşit Çayı, Günyüzü yakınlarında Giresun içlerine uzanıp ve Tirebolu'nun doğu kısmından denize ulaşmaktadır. Akarsuyun toplam uzunluğu 142 km, Giresun sınırlarındaki uzunluğu ise yaklaşık 50 km'dir. Vadinin batı yakasında Giresun ve Gümüşhane dağları bulunurken doğu yakasında ise Kıstak Dağı, Horoz Dağı, Zigana dağı ve Çakır gölü Dağı yer almaktadır. Harşit Vadisi ulaşım hattı ise Karadeniz sahil yolundan ayrılarak Gümüşhane il merkezine kadar yaklaşık 114 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Yolun 39 km'lik kısmı Giresun il sınırları içerisinde yer alırken geri kalan 75 km'lik kısmı Gümüşhane il sınırları içerisinde yer almaktadır. Karadeniz kıyısına 10 metre olan hattın yüksekliği Doğan kent ilçesinde 541 metre, Kürtün ilçesinde 510 metre, Torul ilçesinde 950 metre ve Gümüşhane merkezinde 1227 metreye ulaşır. Nitekim Tirebolu ilçesinden başlayarak Gümüşhane merkezine kadar 114 km yol kat edilip, ortalama %1.06 eğimle dikey yönde 1217 metre yükselmektedir.¹⁰⁰

Harşit Vadisi yer şekilleri ve iklim özellikleri itibari ile üç ayrı yöre olarak incelenir. Yukarı Harşit Vadisi yöresi; kıyı ardı geçiş kuşağının karasal iklim şartlarında yıllık ortalama 9-10 derecelik sıcaklığa sahip, yıllık 350-400 mm yağışlı, sıklıkla vadi tabanı nispeten tabanlıdır. Aşağı Harşit Vadi yöresi; kıyı kuşağının nemli-ılıman iklim şartlarında, yıllık ortalama 14-15 derece sıcaklığa sahip, senelik 1500-1700 mm yağışlı, vadi tabanı alüvyal düzlük özelliklidir. Orta Harşit Vadi yöresi yer şekilleri her iki yöreden de farklı özellikler arz eder. Harşit Vadisi çukurluğunda yağışlar önemli ölçüde azalmakta buna mukabil yaz kuraklığı etkili olmamaktadır. Eğimli vadi yamaçlarından itibaren bitki örtüsünün gürlüğü dikkat

¹⁰⁰ Ünsal Bekdemir, "Bir Yol Güzergahı Olarak Harşit Vadisi", M. Fatsa – M. Özmenli (edt.), *Harşit Vadisi*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s.401-413.

çekmekte, 1500-2000 metreler arasında yer yer yoğun orman örtüsü bulunmaktadır.¹⁰¹

II.2. Harşit Vadisi'nin Kısa Tarihi ve Etnik Yapısı

Harşit, tarihi açıdan büyük bir önem arz eden ve aynı adı taşıyan vadi içinde kurulmuştur. Bugün Doğan kent denilen ilçe merkezi daha önce Haşrid, Harşit adıyla aynı derenin adıyla anılırdı. Sözel kaynaklarda Harşit adının anlamı konusunda bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunların birine göre “*diken çalılık*” anlamına “*har*” ve “*taşlık, çakıllık*” anlamına “*şit*” kelimelerinin birleşmesinden gelmektedir. Bilge Umar, Honigmann’dan naklen Harşit Çayı’nın Bizans dönemindeki adının “*Kharşut*” olduğunu, menşeyini ve anlamını saptayamadığını belirtmektedir. Prof. Dr. Fahrettin Kızıloğlu’na göre Harşid’in doğru ve asıl adı, “*Haş-rud*” olup, “*KAŞ*” Türkçe “*yüziük kaşı*” gibi “*mücevher*” ve “*ŞUD*” da Farsça’da geçme “*ırmak-nehir*” demektir. Öğretmen Ömer Lütfi Rasim Bey, Harşid adının “*Altın su*” manasına “*Arhid*”den geldiğini rivayet edildiğini yazmıştır. Bütün bu yakıştırmalardan hareketle Harşid adının “*suya karışan maden cürufundan*” veya “*güneşin en sıcak olduğu yer*” anlamına geldiği söylenebilir.¹⁰²

Bölge tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda bu kesimdeki tarih Grek-Yunan kolonileri ile başlatılmıştır. Greklerin kolonileşmelerinden öncesinde, bu bölgede yaşamakta olan halklar yok sayılmış ya da ilkel, yaban, barbar gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Fakat bu bilgilerin doğru olmadığı artık bilinmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi tarihi, Kafkasya’dan Mosklar, Tibarenler, Marlar, Driller, Kimmerler, İskitler gibi kavimlerle ilişkili bir özellik göstermektedir. Kimmerler’in M.Ö. 8. yüzyılda Greklerin ilk koloni kurma teşebbüslerini engelledikleri, Miletli’lerin ise M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında bölgeye yeniden yönelerek yerleşmeye başladıkları bilinmektedir. Giresun’un batı kesiminden itibaren Of’a kadar uzanan sahil kesimi ve bunun 15-75 km derinliğindeki vadi boylarında büyük bölümü eskiden işletilmiş olan demir yataklarının varlığı bilinmektedir. Bu bilgilere

¹⁰¹ Ramazan Sever – Ünsal Bekdemir, “*Harşit (Doğan kent) Vadisindeki Hidroelektrik Santraller (HES) ve Çevresel Etkileri*”, M. Fatsa – M. Özmenli (edt.), *Harşit Vadisi*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s.384-400.

¹⁰² Ayhan Yüksel – Sezai Balcı, *Harşit Nahiyesi Nüfus Defteri*, İstanbul 2014, s.9-10.

dayanarak yörede bir insan hareketliliğinin olduğu söylenebilir fakat bu günümüzdeki Harşit'in antik çağda kurulduğuna işaret değildir.¹⁰³

Harşit vadisi, Çepniler¹⁰⁴ başta olmak üzere diğer Türkmen boyları tarafından yurt edinilmiş bir bölgedir. Hacı Emir Bey 1361 yılında Trabzon İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan Giresun'a hücum etmiş, yukarı Kelkit vadisinde yaşayan Çepniler kuzey bölgelere doğru ilerleyerek Harşit deresi çevresinde yerleşmişlerdir. Bu dönemlerde Kürtün-Harşit bölgesinin beyi olan Melik Ahmed, Bedreme Hisarı'nı düşmandan almıştır. Harşit vadisinde kışlayan Çepni Türkleri, 1380 yılında bugünkü Harşit kasabasının bulunduğu yere inmişler, bunun üzerine Trabzon krallarından III. Alexios, Harşit Çayı çevresinde bulunan Çepnilere hücum etmiştir. III. Alexios, 1380 yılında 600 kişilik yaya kuvvetini Bedreme Kalesi'ne sevk etmiş, Çepniler bunları takibe başlayıp peşlerinden Harşit ağzına kadar inmişlerdir. Bu çarpışmalarda Komnenoslar 42, Çepniler ise 100'ün üzerinde kayıp vermişlerdir. Giresun ve Akçaabat arasındaki kıyıları, Harşit'in aşağı boyu ve komşu Türkmenler, Çepnilerin

¹⁰³ Yüksel – Balcı, s.10.

¹⁰⁴ Boyun ismine Kaşgarlı Mahmut'un Oğuz boylarını gösteren listesinde rastlanmaktadır. Burada Çepni boyu yirmi birinci sırada anılmış ve damgası da gösterilmiştir. Çepni adının ise "*düşmanla her zaman savaşır*" manasına geldiğini yazarak Bayındır, Becenek (Peçenek), Çavuldurlar'la (Çavundur) ortak olan onkunlarının sungur, şölenlerdeki et paylarının da "*sol karı yağrın*" yani sol kürek kemiği kısmı olduğunu bildirir. Çepniler'in Anadolu'nun fetih ve iskanında mühim roller oynadıkları bilinmektedir. XVI. yüzyılda Anadolu'da onlara ait kırk beş kadar yer adının görülmesi bunun en önemli delili olmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Sulucakarahöyük'teki ilk müridleri Çepniler'dendir. Bektaşî çelebilerinin bu köydeki Çepniler'den tanınmış bir ailenin soyundan gelmeleri kuvvetli ihtimaldir. Ayrıca onların 1240 yılında gerçekleşen Baba İshak Türkmenleri'nin ayaklanmasına katılmış olduğu da ihtimaldir. 1277 yılında Sinop yöresinde kalabalık bir Çepni topluluğu yaşamıştır. Aynı yıl Çepni Türkleri Sinop'a saldıran Trabzon Rum imparatoru Giorgi'yi denizde yenerek Selçuklular'ın bu en önemli ticaret limanının Rumların eline geçmesine engel olmuşlardır. Canit (Canik) denilen Samsun-Giresun arasındaki bölgenin fethinde en büyük rolü Çepniler oynamıştır. Ordu (Bayramlı) yöresindeki Hacı Emirli Beyliği'nin onlar tarafından kurulduğu bilinmektedir. Giresun'un 798 veya 799 (1396-97) yılında Hacı Emiroğlu Süleyman Bey tarafından fethi üzerine Çepniler Trabzon yöresine ulaşmışlar ve 1405 yılında ise Trabzon- Erzincan yolu onların kontrolü altına girmiştir. 1461 ' de Trabzon 'u fethetmeye gelen Fatih Sultan Mehmet şehrin güney ve batı yörelerinin Çepnilerle dolu olduğunu görmüştür. Çepniler Yavuz Sultan Selim devrinde Trabzon sancağında özellikle Giresun-Kürtün ve Vakfikebir arasında yoğun bir şekilde bulunmuşlardır. Bundan dolayı bu yörenin batı kesimine Vilayet-i Çepni adı verilmiştir. Çepniler daha sonraki yüzyıllarda Trabzon'un doğusunda bulunan yerlere göç ederek aralardaki Türk yerleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Günümüzde Sürmene, Of ve Rize'nin özellikle merkez nahiyesi ile Karadere ve İkizdere'deki Türkler'in önemli bir kısmı onların torunlarıdır. Şimdi bile adı geçen yerlerde Çepni adını taşıyan ailelere rastlanır. Bununla birlikte Cephiler'den bazıları Rize yöresinde de durmayarak Batum'a kadar gitmişlerdir. Çepniler Anadolu'daki Türk yerleşmesinde önemli rol oynamışlardır. (bkz. Faruk Sümer, "Çepni", *DİA*, C.VIII. İstanbul 2012, s.269-270.)

eline geçmiş olarak Osmanlı'ya katılmıştır. Kürtün, Torul ve Çanica Gümüşhane bölgesinin Ortadoks Kabasitanlar'dan alınması 1479 yılına rastlamaktadır.¹⁰⁵

Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesi döneminde Çepniler'in oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Bölgede Çepnilerin etkin nüfuza sahip olmalarından dolayı Giresun ve çevresi Vilayet-i Çepni (Çepni İli) olarak anılmaktadır. Çepni ilinde 59 köyün var olduğu tespit edilmiştir. Çepniler'in, Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesindeki önemini Prof. Dr. Osman Turan şu şekilde ifade eder:

“Şarki Karadeniz Bölgesi'ne yaylalardan, geçitlerden ve Harşit Vadisi'nden inen Türkmenler, mevcut olmakla beraber, bu havali daha ziyade Samsun'dan itibaren sahili takip eden Oğuz Çepni Boyu tarafından Türkleştirilmiş; Canik Bölgesi'ne adını veren yerli Hıristiyan Çan kavmi tedricen kaybolmuştur. Türkmenler 1302'de Giresun'a kadar ilerlemiş ve bir takım küçük beylikler kurmuşlardır”.¹⁰⁶

16. yüzyılda I. Selim'in kardeşleriyle mücadele ettiği dönemlerde, bazı Çepniler Kızılbaz ehibbası, yani Safeviler'e duydukları yakınlık nedeniyle İran'a göç etmişlerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında ise bölgedeki Türk kuvvetleri ile Rus kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanmış ve bu çatışmalar halkın güvenli bölgelere doğru göçüne neden olmuştur. Türk birlikleri Kanyaş ve Kuzan'da mühim başarılar kazanmıştır. 12 Şubat 1918 tarihinde Trabzon'a doğru harekete geçen 37. Kafkas Tümeni, bölgeyi Rus işgalinden kurtarmıştır. İşgal sonrasında göç eden bölge halkının sağ kalanları geri dönmüşlerdir. Harşit vadisi, maden yönünden zengin bir bölge olup, madenlerin sevkiyatı için Tirebolu ise önemli bir liman noktası olmuştur. Harşit vadisi, Millî Mücadele'nin de yanında olmuştur. Yakuboğlu Mustafa Ağa'nın evinde kurulan mektebe, 1921 yılında “*Mustafa Kemal Paşa Mektebi*” adı verilmiştir. 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi sonucunda Fransızlara Harşit vadisinde çeşitli yer altı maden ocakları için imtiyazlar verilmiş fakat çıkarılacak madenleri taşıyacak yol olmadığı için Fransızlar bu işten vazgeçmiştir. Harşit Nahiyesi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde bazen Tirebolu'ya Bazen Torul'a

¹⁰⁵ Yüksel – Balcı, s.11-12.

¹⁰⁶ Ekrem Ünlü, *Harşit Vadisi Tarih ve Kültür Yazıları*, İstanbul 2016, s.27.

bağlanmıştır. Son olarak Tirebolu'ya bağlanan nahiye, 1990 Resmî Gazete ilanı ile ilçe olmuştur. 1964 HES yapımının başlaması ile adı Doğankent olarak değiştirilmiştir.¹⁰⁷

II.3. Rus İşgallerinde Kop Dağı Savunması

Bayburt ve Kop Dağı bölgesi, Türk Ordusu'nun lojistik ihtiyacını karşılayan en önemli yollardan biridir. Buradaki Trabzon-Erzurum yolu bağlantısı düşünüldüğünde bu yol, 3. Ordu için en elverişli bölge olarak kabul edilmektedir. Bu bölgede sadece düzenli birlikler değil aynı zamanda halkın gönüllü olarak kurduğu birlikler ve Rusların kışkırttığı Ermeni çeteleri de savaşmaktadır. Ermeni çetelerin bölgedeki varlığı Türk birliklerine karşı büyük bir tehdittir. Özellikle Erzurum'un işgal edilmesi sırasında yaşanan olaylar, bu çetelerin tehlikesinin daha da ortaya çıkmasının göstergesi olmuştur. Bayburt'un olası bir işgaline karşı Türk Ordusu komutanlığı çeşitli önlemler almaya karar verdiğinde bu bölgede jandarma birliklerine de önemli görevler verilmiştir. Ayrıca savaştan kaçan asker kaçakları ve bölgedeki kimi insanların eşkıyalık faaliyetlerinde bulunması 3. Ordu'nun durumunu daha da zorlaştırmıştır.

20 Mart 1916'da Fevzi Çakmak Paşa Bayburt'a gelip ve burada bir karargâh kurmuştur.¹⁰⁸ Fevzi Çakmak'la birlikte gelen 5. Kolordu'nun geliş amacı şöyle anlatılmaktadır: “*Ruslar Bayburt üzerinden Su Şehri'ni işgal ederlerse, Erzincan'daki III. Ordu'nun durumu kötü olurdu. Bunun için Erzincan'a gelmekte olan V. Kolordu Bayburt'a gönderildi*”. Rus Ordusu, 31 Mart 1916'da Çoruh Cephesi'nden saldırıya geçmiştir. Fakat bu dar kapsamlı bir taarruzdur. Türk birlikleri kimi zaman Rus kuvvetlerini durdurmayı başarmıştır. Rusların geniş kapsamlı taarruzu ise 7 Nisan 1916'da başlamıştır. Türk kuvvetleri Bayburt'ta direnmektedir. Fakat bir yandan da Trabzon işgal tehlikesi altındadır. Kaledere Muharebesi'nde 13 Nisan'da alınan başarı, tüm Türk birliklerine büyük bir moral olmuştur. Çakmak bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Çanakkale'nin tecrübeli*

¹⁰⁷ Yüksel – Balcı, s.12-14.

¹⁰⁸ Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet Tetik, İstanbul 2010, s.306.

birlikleri, yerli askerlere de örnek olmuşlardı. Fedakârlıkta ve kahramanlıkta birbirleriyle yarışa çıkmışlardı. Burada yenilen Ruslar, Trabzon ve Kop cephelerinden saldırılarına devam ederek Bayburt'u işgal için harekete geçmişlerdi".¹⁰⁹

3. Ordu Komutanlığı, 13 Nisan'da cephesini üç mıntıka kumandanlığına ayırır:

1. Mıntıka Kumandanı, 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa

2. Mıntıka Kumandanı 10. Kolordu Kumandanı Yusuf Ziya Paşa

3.Mıntıka Kumandanı Fevzi Paşa olarak görevlendirilir. Bölgede bulunan birlikler, 30. Piyade Tümeni, 34. Piyade Tümeni, Çoruh ve Lazistan Müfrezeleri, sahil birlikleri ve 10. Kolordu'dur. Tüm bu kuvvetlerin karargâhı olarak Bayburt kabul edilmiştir. 30. Piyade Tümeni; Karasu'nun kuzeyindeki Ağçahisar- Altıntaş-Dumanoglu Komu hattında yer almaktadır. 10. Piyade Tümeni ve Çoruh Müfrezesi; Kop ve Bahıtlı Dağları-Kaledere tepesi-Kösgör'ün güneyi ve Mişgerek'in doğusunda konuşlanmıştır. Yanbolu Deresi'nin batısına Lazistan Müfrezesi yerleştirilir. 34. Piyade Tümeni ise Sadak'a doğru yürümektedir.¹¹⁰

Kop Dağı civarı, mart ayından itibaren Rus Ordusu tarafından işgal edilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz ki bunda bölgenin stratejik öneminin büyük payı vardır. Nisan ayından itibaren Rus taarruzlarının şiddeti artmaya başlamıştır. 17 Nisan'da yaşanan çatışmalar son derece şiddetli geçmiştir. Rus Ordusu arka arkaya 3 kez taarruz ederek Kop Geçidi'ni ele geçirmiş ve tepe hattına yerleşmiştir. Burada bulunan Türk birlikleri ise daha elverişli bir şekilde savunma yapabilmek için geri çekilirler. 18 Nisan'da bu cephenin diğer tarafından Rus Ordusu Trabzon'a girmiştir. Bu durumu Fevzi Paşa şu sözleriyle değerlendirir: "*Böylece sahildeki hedeflerine eriştiler. Bayburt'a henüz pek uzaktılar*". Kop Cephesi'nde 19 Nisan'dan itibaren komutayı 30. Tümen Kumandanı Bahaddin Bey üstlenmiştir. Bu dönemde Türk birlikleri bazı küçük başarılar elde etmiş ve kimi Rus askerleri esir alınmıştır. Fakat Ruslar tepeden tutunmaya devam etmişlerdir. 25 Nisan'da bir yandan Rus

¹⁰⁹ Çakmak, s.306-316.

¹¹⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.163.

Ordusu'nun topçu ve piyade atışları devam ederken diğer yandan da ertesi gün Ruslar Bayburt'un kuzeyinde bulunan Çorak ve Boğalı 'ya kadar yaklaşmışlardır. Rus birlikleri, aynı gün bu bölgede halktan gönüllü olarak kurulan kuvvetlerin direnişi karşılaşmıştır. Mayıs ayının başında Kop Geçidi'nde ilerlemeye çalışan Rus birlikleri durdurulmuştur. Buna karşılık olarak Rus birlikleri Kop Dağı'nı topraklara vurmaya başlamıştır. Yaklaşık 3 hafta süren bu çarpışmalarda Türk birlikleri Rus kuvvetlerini oldukça yormuş ve yıpratmıştır. Böylelikle Ruslar üzerine bir taarruz yapılması gündeme gelmiştir.¹¹¹

Mayıs ayında Ruslara karşı bir baskın harekâtı düzenlenmiş ve Türk birlikleri önemli bir başarı kazanmıştır. Mayıs'ın ortalarında ise Kop Cephesi daha sakindir. Fevzi Paşa bu durumu şöyle değerlendirir: “*Kop muharebesinin bu aşamasında cephemiz düzene konulup takviye edildiği için Rusların yayılma hareketleri tamamen sonuçsuz kalmıştır*”. Cephede savaşan Rus birlikleri yorgun oldukları için güçlerini kaybetmiştir ve bu yüzden de Türklerin karşı taarruzuna karşılık verememiştir.¹¹² Kop Dağı'nın 5 km kuzeydoğusunda iki düşman bölüğüne önemli zararlar verilmiştir. Kop Dağı mıntikasındaki Rus birlikleri süngü hücumuyla mevzilerinden çıkarılarak doğuya sürülmüştür.¹¹³ 6-12 Mayıs arasında cephede yaşananları Fevzi Paşa şöyle aktarmaktadır:

“Enver Paşa, bir iki gün önce cepheyi denetlemeye gelmişti. III. Tümen Kumandanı Albay Bahaddin'e nasıl hücum edeceksiniz diye sordu. Tümen Kumandanı Kop ile Bahtlı arasında yeni gelen arasından yeni gelen kuvvetlerle Bahtlı dağındaki Rus kuvvetlerinin gerisine düşeceğim dedi. Enver Paşa bu taarruz planını beğenmemişti... Albay Bahaddin cephede gösteri taarruzu yaptı. Oldukça ilerledi. Ruslar da bu kuvvetimize karşı cephe almışlardı. Karanlıktan yararlanan tabur, Kop ile Bahtlı arasından, Dere içinden Rusların gerisine doğru yürüdü... Bahtlı dağındaki Rus taburu tam baskına uğradı ve yok oldu. Kop'taki Rus taburu ertesi gün imha edildi. Hemen hemen yarısı esir alındı... Burada araziden, yeni birlikten nasıl

¹¹¹ Çakmak, s.316-326.

¹¹² Çakmak, s.332-334

¹¹³ B.O.A., HR.SYS.02112.00006. s.1-30.

*yararlanıldığı, birlik kumandanlarımızın düşmana sonuç alıcı darbeler yönelttiğini görüyoruz. Rusların, talim ve terbiyesi farklı birlikleri yan yana kullanınca uğradıkları felaketleri anlıyoruz”.*¹¹⁴

Rus birlikleri cephe hattında oldukça sıkıntılı günler geçirmektedir. 28 Mayıs günü Kâzım Yurdalan, Bayburt Tabur Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Mart ayından beri alınan önlemler yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Rusların Erzurum'u almasından sonra Türk birlikleri Erzincan ve Bayburt tarafına çekilmiştir. Bayburt'ta bulunan askerî karargâhta ise hem yeni bir yapı kurulmakta ve yeni birliklerle takviye edilmekte hem de Rus Ordusu'na karşı savaşabilecek ve direnebilecek yeni bir komuta kademesi oluşturulmaktadır.¹¹⁵ Mayıs ayının sonlarında Rus Ordusu'nun öncelikli hedefi, geriye çekilen Türk birliklerini durdurmak olarak planlanmıştır. Bu doğrultuda, Kafkas Valisi Nikola, Trabzon'a çıkarmış oldukları 10. Kolordu birliklerinin Gümüşhane'ye doğru ilerlemesi emrini vermiştir. Fakat 10. Kolordu bu emri yerine getirmeyi başaramamıştır. Nikola bu sefer de Rus Ordusu'nu kısa bir zaman içerisinde Gümüşhane, Bayburt, Kop Dağı ve Mamahatun bölgelerinde bir araya gelmiş olan Türk birliklerini buralardan çıkararak Kelkit - Erzincan hattını işgal etmesi için görevlendirmiştir.¹¹⁶ Rus birlikleri Gümüşhane'ye yaptıkları baskın sonucunda karşı koyulan taarruzu püskürterek birçok esir ve ganimet ele geçirmişlerdir.¹¹⁷ Aslında Rus Ordusu komutanları, büyük çaplı bir taarruz için haziran ayının sonunu planlıyor olsalar da Türk birliklerinin Of'a taarruz yapmaları onları şaşırtmış ve karşı taarruza geçmeye karar vermişlerdir.¹¹⁸ Erzincan civarında Rus atışları sonucu Türk birlikleri ilk hat mevzilerini boşaltmışlardır.¹¹⁹

Binbaşı Kâzım Yurdalan ve birlikleri bu zorlu şartlarda canla başla görev yapmaya çalışmaktadır. Direniş gösteren Rus birliklerinin yanı sıra Ermenilerden oluşan gönüllü birlikler de güvenlik sorununun daha da büyümesine sebep olmuştur.

¹¹⁴ Çakmak, s.332-334.

¹¹⁵ İsmail Eyyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan*, Erzurum 2009, s.68-69.

¹¹⁶ Süleyman Tekir, “Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kars 2015, s.504.

¹¹⁷ B.O.A., HR.SYS.02112.00010. s.1-32.

¹¹⁸ Tekir, s.504.

¹¹⁹ B.O.A., HR.SYS.02112.00006. s.1-30.

Bu durum jandarma birliklerinin işlerini daha da zorlu bir hale getirmiştir. Aynı zamanda Ermenilerle birlik olan bazı Kürt aşiretleri de Ruslarla birlikte Türk birliklerine karşı savaşmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların üzerine Bayburt çevresinde düzenlenen bir askerî harekât sırasında Türk kuvvetlerindeki bir kısım asker de firar etmiştir. Tüm bu sorunlarla baş eden Türk kuvvetleri için zaman daralmıştır, çünkü Rus Ordusu'nun taarruzu yaklaşmaktadır.¹²⁰ Faik Tonguç mevcut durumu şu sözlerle aktarır:

“Bölükte çavuş, onbaşı adına kimse yoktu. Bölük subayının kolu kanadı olan bu unsura alayda hiç önem verilmiyordu. Biraz açığız, sözden anlar neferlerden seçtiğimiz çavuşları, onbaşılıarı yetiştirmek için vakitte yoktu. Bu sınıfın yapacağı işleri de ben yapmak zorunda kalıyordum. Kaçaklardan, başıboşlardan oluşturulmuş, eğitim ve terbiyeden yoksun olan bu askerlerin hiçbirisine güvenim yoktu. Bütün yük bölük subayının omzundaydı. Maneviyatı bozulmuş, gözü daima geride olan bu askerî yalnız başına idare etmek, siperde tutmak, mücadeleye zorlamanın ne demek olduğunu anlatmak mümkün değildir.”¹²¹

Rus Ordusu, başarısız sonuçlanan taarruzların ardından güçsüz ve yorgun düşen 3. Ordu'yu tamamen yok etmek amacıyla 2 Temmuz 1916'da karşı taarruzu başlatmıştır. Bayburt'la Erzurum arasındaki en önemli geçitlerden biri olan Kop Dağı'nda ve Bayburt-Trabzon arasındaki bölgede oldukça şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır.

Rus General Yudenic, 1. Kolordu ile Mamahatun civarında ve daha ilerisinde bulunan Türk 9. ve 11. Kolordularına karşı taarruza geçmiştir. Türk kuvvetleri, bu denli büyük ve güçlü bir taarruz karşısında tutunamayacaklarını anlamıştır. 3. Ordu'nun bulunduğu hatlarda durum şu şekildedir:¹²²

“Taarruza girişen Rus ordusu Trabzon'daki V. Rus Kolordusu'ndan kuşatıcı bir etki bekliyordu. Oysaki daha önce yapılan Türk taarruzları, bu Rus

¹²⁰ Eyyüpoğlu, s.69.

¹²¹ Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, İstanbul 1999, s.62.

¹²² Tekir, s.507.

kolordusunu güçsüz bırakmıştı. Bununla beraber IX. ve XIII. Türk tümenleri Bayburt bölgesine alınmış ve V. Rus Kolordusu başarılı bir harekât yapamamıştı. Rus taarruzu iyi hazırlanmadan yapılmış, yalnız ihtiyattaki IV. Avcı Tümeni, II. Türkistan Kolordusu'nun Kop Dağı bölgesindeki güney kanadını takviye etmişti. II. Türkistan Kolordusu 2 Temmuz'da taarruza başladığı halde Fırat Nehri güneyindeki I. Rus Kolordusu ancak 5 Temmuz'da harekete geçebilmişti. III. Türk Ordu Komutanının burada büyük hatası oldu. Trabzon'u almak için kuzeye gönderilen IX. ve XIII. Türk Tümenleri zamanında geri, güneye çekilebilseydi ki bunu Fevzi Paşa teklif etmişti, Rus taarruzu durdurulabilirdi”.

Türk birliklerinin yeterince takviye güç alamaması Erzurum'un Ruslardan geri alınmasını engelleyen en önemli etkenlerden birini oluşturmaktadır. Fevzi Paşa'ya göre Bayburt ve çevre hatlarda gerçekleşen askerî harekât, Plevne savunmasını andırmaktadır. Tabur sayıları dikkate alındığında Türk birliklerinin sayısı kâğıt üzerinde fazla olmasına rağmen Rus Ordusu hem kara hem de donanma açısından 3. Ordu'dan daha iyi durumdadır. Bu durum, Erzurum'un kaybedilmesinden sonra 3. Ordu'nun toparlanamadığının en büyük göstergesidir.¹²³ Bu sırada Rusların Erzincan, ve Diyarbakır taraflarında zafer elde ettikleri haberlerinin doğru olmadığı Başkumandanlık tebliğlerinde yer almaktadır.¹²⁴

Rus taarruzu başladığında jandarma birlikleri 3. Ordu'nun emrine girmiştir. Bayburt Jandarma Taburu'na bağlı olan askerler ise emrinde oldukları bölge kumandanının emrinde faaliyet göstermişlerdir. Tercan'ın Rus birliklerince alınmasından sonraki durum şöyledir:

“Rus taarruzunun başlamasıyla, Osmanlı savunma hattının II. Mıntıka Kumandanlığı'na yedek birlik olarak kaydırıldı. IX. Kolordu Kumandanlığı'nın emriyle, XVII. Piyade Tümeni'nin emrine verildi. 10 Temmuz 1916'da Erzurum Seyyar Jandarma Taburu daha sonra XXIX. Piyade Tümeni'nin durumunu düzeltmek için bu birliğin görev yaptığı

¹²³ Tekir, s.513.

¹²⁴ B.O.A., HR.SYS.02112.00006. s.1-30.

bölgeye gönderildi. Ancak kesin bir başarı sağlanamadığı gibi daha güvenli bir bölgeye çekilme kararı alındı. Bu süreçte XVII. Piyade Alayı'nın elinde Erzurum Seyyar Jandarma Taburundan başka güvenilir bir güç kalmamıştı. II. Mıntika Kumandanlığı'nın karargâhı da Tercan'dan alınarak daha güvenli bir bölgeye nakledildi. Tercan 11 Temmuz 1916'da tekrar Rus birliklerinin eline geçti. III. Ordu Kumandanlığı Erzincan'daki erzak ve eşya'nın daha gerilere taşınması için emir verdi. 14 Temmuz 1916'da Erzurum Seyyar Jandarma Taburu'nun mevcudu yüz kişiye kadar düşmüştü. Kop Dağı çevresindeki durum da iç açıcı değildi. Bayburt'un Ruslar tarafından işgali an meselesiydi. Bu yüzden Osmanlı birliklerinin çekilecekleri yeni hat, ordu kumandanlığı tarafından belirlendi. Bayburt'taki askerî birliklere de Bayburt'un boşaltılması için emir verildi.”¹²⁵

15 Temmuz'da Fevzi Paşa ve karargâhı Bayburt'tan ayrılmıştır. Rus Ordusu'nun korkusu Türklerin Bayburt merkezli bir karşı taarruz başlatmasıdır. Çünkü savaşın bu anına kadar gerçekleştirilmiş olan harekât Rus Ordusu'nun komuta kademesinde böyle bir izlenim uyandırmıştır. Bayburt'un Türk birlikleri tarafından boşaltılmasının ardından durumun kendi lehlerine döndüğünü düşünen Rus birlikleri Bayburt'a girmişlerdir. Nikola, Çar'a Bayburt'un alındığı haberini vermiştir. Fakat General Yudenitç'e de bir uyarı telgrafi çekmiştir:

*“Türklerin Bayburt'u bırakıp, Trabzon istikametinde baskı uygulamaları imkânını gözden uzak tutmayın. Her neye mal olursa olsun... Türklerin mutlaka bozguna uğratılmasını istiyorum”.*¹²⁶

Kop Cephesi'nin kazandığı önemi fark eden Fevzi Paşa, karargâhını Pulur'a taşımıştır. Bu sırada Rus 4. Tümeni Kop Cephesi'ne saldırmış ve cepheyi yarmayı başarmıştır. Vehip Paşa, kumanda merkezine gönderdiği telgrafında; *“Topraklarını kendi isteğiyle terk etmeye hiçbir vatan ferdi razı olmaz. Buna bizi sevk eden stratejik mecburiyettir. Duruma merhamet nazarlarınızı istihâm ederim”* demektedir. Yenilgi Türk Ordusu için artık kaçınılmaz olmuştur. Erzincan düşmek üzeredir. Bayburt ve

¹²⁵ Eyyüpoğlu, s.70.

¹²⁶ Çakmak, s.383.

çevresindeki Türk savunma hattının uzunluğu 180 kilometredir ve Rus Ordusu'nun asker ve silah sayısı bakımından Türk Ordusu'ndan üstün olması bu mevzilerin savunulamayacağını ortaya çıkarmıştır. Rus birlikleri, 23 Temmuz'da Gümüşhane'yi, 25 Temmuz'da da Erzincan'ı işgal eder. 3. Ordu ile Rus Ordusu arasındaki cephe Harşit Ovası boyunca ve Gümüşhane-Kelkit-Erzincan hattının hemen yanında oluşmuştur.¹²⁷ Bu çarpışmaların yaşandığı bölgeler, Harşit bölgesine oldukça yakın mesafelerde yer almaktadır. Harşit bölgesi Karadeniz kıyı şeridi ile Gümüşhane bölgesini birbirine bağlayan bir uzantıdır. İşgallerin Harşit bölgesine sıçraması kaçınılmaz bir durum olmuştur.

II.4. Rus İşgallerinde Harşit Savunması

Savaşın başlaması ile Rus Ordusu, 1915–1916 yılları arasında Rize, Trabzon, Vakfikebir ve Görele limanlarından karaya asker çıkarmaya başlamıştır. Rize ve Trabzon limanlarını kullanarak karaya çıkan Rus birlikleri, Çoruh Vadisi'ni takip ederek vardıkları Bayburt ve Gümüşhane çevrelerini bir ay gibi kısa bir zamanda işgal etmişlerdir.

Trabzon ve çevresinin tarihine bakıldığı zaman bu bölge 1916-1918 işgaline kadar üç kez işgal edilmiştir. Bu işgallerin temel sebepleri şunlardır:

1. Rusya'nın Trabzon'u işgal ederek Fatsa ve Sarp arasından Akdeniz'e inme planları.
2. Trabzon – İran Ticaret yolunun İngilizlerin elinden alınması planı.
3. Batum ve Bafra arasındaki zengin maden bölgelerini Rusya topraklarına katılması planı.
4. Stratejik öneme sahip olan Trabzon'u ele geçirerek, burada Ortodoksluk misyonerliğini hâkim kılma planı.¹²⁸

Trabzon ve çevresine bu planlar ve hedefler dâhilinde 4 kez çıkartma yapılmıştır. Bunların ilki 1810 yılında II. Mahmut Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Akçaabat ve Görele dâhil olmak üzere üç gün süren işgaller, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İkinci

¹²⁷ Çakmak, s.382-385.

¹²⁸ Mustafa Yazıcı, *Görele – Harşit Cephesi Müdafası (1916-1918)*, Trabzon 2014, s.57-58.

çıkartma 1914 yılında Of'a yapılmış ve başarılı olunamamıştır. Üçüncü çıkartma 1916 yılında Trabzon Limanı'ndan yapılmış ve iki yıllık işgal sonrasında da başarılı olunamamıştır. Bu işgaller karşısında 4 cephe ve savunma hattı oluşturulmuştur. Bunlar savunma hatları şu şekildedir:

1. Batum – Hopa sınırında oluşturulan Kurtuluş Cephesi.

2. Solaklı (Of) Cephesi.

3. Yoroç (Akçaabat) – Karadağ Cephesi.

4. Harşıt (Görece – Tirebolu) Cephesi.

Ruslar, bu dört savunma cephesini aşmayı başarmışlardır. Fakat Harşıt cephesinde oluşturulan savunma hattı bu cepheyi aşmalarını engellemiştir. Harşıt'a varılmadan önce Görece ve Çavuşlu Beldesi'nde Ruslar büyük katliamlar yapmışlardır.¹²⁹ 1916 yılı Başkumandanlık bildirisine göre Rus torpidoları Tirebolu ve Giresun¹³⁰'u bombalamış ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir.¹³¹ Sahiller Batum'dan İstanbul'a kadar Rus gemilerince defalarca bombalanmıştır.¹³² Rus torpidoları Trabzon-Batum arasında 11 yelkenli ve 15 filikayı batırmıştır. Rize ve Hopa şamandıralarını da tahrip ederek, kışlaları topa tutmuşlardır.¹³³ Yoroç ve Karadağ savunmaları aşılmış son savunma Harşıt' ta yapılmıştır.¹³⁴ Akçaabat Rus işgaline uğradıktan sonra, 21 Nisan 1916'da Türk Ordusu kuvvetleri, Rusların taarruzları karşısında Karadağ'a doğru çekilerek Hıdırnebi - İskefiye hattında tutunmak zorunda kalmıştır. 29 Nisan ve sonrasındaki günlerde Hıdırnebi, Haçka Yaylası ve Karadağ'a taarruz eden Rus kuvvetleri Tonya milislerinin desteği ile

¹²⁹ Yazıcı, s.57.

¹³⁰ Giresun Düzköy Yolağı sahilinde düşman mermisi ucu dışarda kalacak şekilde tepeye saplanmış. Mermiyi tepeden çıkarmaya çalışırken merminin infilak etmesiyle 5 kişi hayatını kaybetmiş, 2 kişi de yaralanmıştır. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey – 26 Mayıs 1914. (ATASE., BDH., K.2882, D.333, F.3.)

¹³¹ B.O.A., HR.SYS.02112.0014. s.7-11.

¹³² Rusya ve müttefiklerinin harbe başlaması ve Osmanlı sahillerindeki kasabaları bombalamaları muhtemel olduğundan böyle bir saldırı anında gizli haberleşmelerin, evrakların, nakitlerin, paraların, memurların, ahali ve mahkumların sevki, düşman devletlerin çekilmesine meydan vermeden muhafazası kararlaştırılmıştır (1914). (B.O.A., DH.EUM.5.Sb.00083.00003. s.1-10)

¹³³ B.O.A. HR.SYS.02109.00006. s.1-44.

¹³⁴ Yazıcı, s.57-58.

durdurulmuştur. Hacı Hamdi Bey'in komutasındaki Sahil Müfrezesi, Çarşıbaşı - Hıdırnebi – Karadağ - Işıklar hattında savunma amaçlı tutunmaktadır. Sahil Müfrezesi, Trabzon ve Giresun Jandarma Alayları¹³⁵, Teşkilat-ı Mahsusa Alayı ve gönüllülerden oluşmaktadır.¹³⁶

Giresun ve havalisi kumandanlık emri altında bulunan kıta'âtın kuvve-i umûmiyesi aşağıdaki gibidir: (bkz. Ek belge: 18) (1/11/1333-10 Eylül 1915)

Kıta'ât	Binbaşı	Yüzbaşı	Mülâzım-1 evvel	Hesâb me'mûrî	Mülâzım-1 sânî	Zâbita vekili	Silah- endâz	Yekû n	Mülâhazât
Giresun ve havalisi kumandanlık kadrosu	1						6	7	
Giresun sahil muhâfiz taburu	1	2		1		3	153	160	Bir yüzbaşı üç zabita vekili henüz iltihâk etmemiştir
Perşembe muhâfiz taburu	1	1	3	1	3		153	162	
Giresun jandarma bölüğü		1	1		1		252	255	
Ordu jandarma bölüğü		2	1	1	1		284	289	Yüzbaşının biri tabur kumandanıdır
Tirebolu müstakil takımı			1				85	86	
Yekûn	3	6	6	3	5	3	933	959	

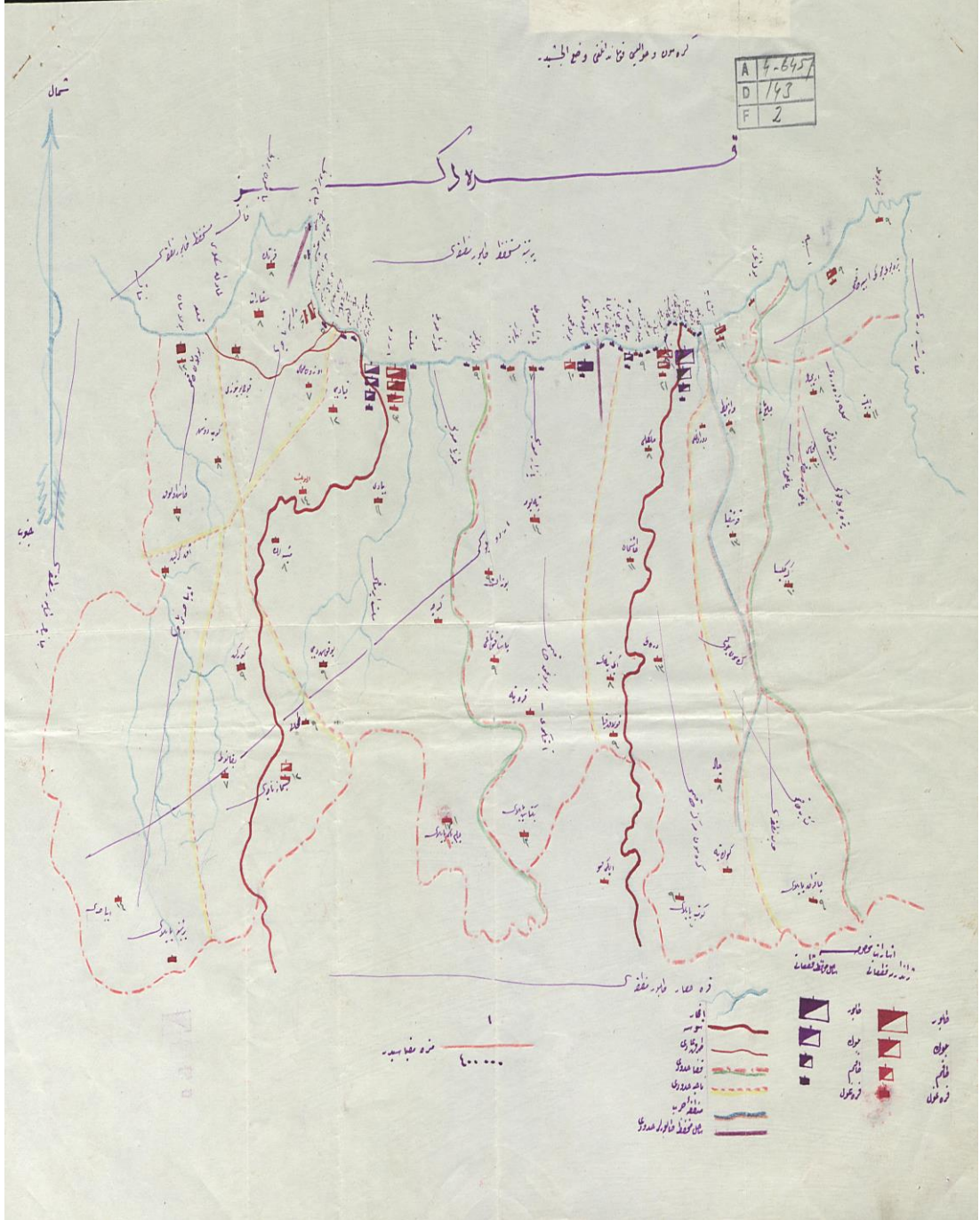
137

¹³⁵ Jandarma alayları, düşman işgali ve bombardıman esnasında resmi binaların imha olunmaması, hastane ve fabrikaların korunması için takviye kuvvet olarak kullanılmıştır. (B.O.A., DH.EUM. 5.Sb.00083.00002. s.1-6)

¹³⁶ Çakmak, s.178-179.

¹³⁷ ATASE, BDH, K.4756, D.1, F.1.

Giresun ve havalisi kumandanlık emri altında bulunan kıta'atın kuvve-i umûmiyesi gösterir harita aşağıdaki gibidir: (bkz. Ek belge: 19)

138

¹³⁸ ATASE, BDH, K.4756, D.1, F.2.

Enver Paşa 1 Mayıs'ta 3. Ordu'yu denetim için gittiğinde Trabzon'un kaybedilmesine rağmen genel itibarıyla mevcut durumdan olan memnuniyetini bildirmiştir. Rusların Trabzon'u işgali sonrası Rus Ordusu, Anadolu'ya ilerlemek amacı ile iki piyade tümeni daha Trabzon'a göndermeye karar vermiştir.¹³⁹ Ruslar, Trabzon - Gümüşhane hattının doğusundaki bölgeden ilerleyerek Bayburt - Gümüşhane yoluna ulaşmayı amaçlarken, bu ihtimale karşın Türk kuvvetleri de Bayburt - Gümüşhane - Erzincan hattı üzerinde savunma amaçlı tedbirler almaya başlamıştır. Arazinin yapısının genel bir cephe oluşturmaya elverişli olmamasından dolayı ordu birlikleri Harşit Çayı'nın güneyine çekilerek Pirahmet - Gümüşhane - Ardasa hattında savunma hattı oluşturmaya ve Erzincan'la Şiran'a giden yolların kapatılmasına karar verilmiştir.¹⁴⁰ Bu tedbirler sayesinde Rusların Erzurum bölgesinde Haziran ayına kadar ilerlemesi durdurulmuştur. Ayrıca Trabzon Dağları'nın ve Bayburt'un halen Türk kuvvetlerinin elinde olmasından dolayı Ruslar Trabzon'da istedikleri gibi hareket edememişlerdir.¹⁴¹

Elverişsiz arazinin durumu Mayıs 1914 tarihli bir askeri raporda şöyle belirtilmiştir:

“...Göndere köyünden – Harşit deresine ve Çakmak istikâmetine giden iki büyük hattın Göndere köyünden giden yol en müsaidi ise de bu dahi yanlarındaki düşman mevzilerinin ateşi altındadır. Bu bilcümle engeller ve zorluklar olunabilir yalnız kara kış da Artabil, Kürdmezari, Müşkete gediklerinin kapanıp geri ile birleşip kesişme olması mahsuru pek mühimdir. Tirebolu'dan Harşit vadisi boyunca gelen yol patikadan ibâret olup kışın bu dahi kapanmaktadır. Ardase istikâmetinde ta'arruzunda muvaffak olan bir kit'ayı beslemek için Şiran'dan – Penço – Kara Mustafa Deresini takiben İkisü yolundan başka kışın Harşit deresine inmek mümkün değildir. Bu sebeple Trabzon caddesinden düşmanın tamâmen istifâdesini kesmek ve bu yola hâkim olabilmek için harekât-ı ta'arruziyenin Anzarya Hanları – Zigana

¹³⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.207.

¹⁴⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, s.201-207.

¹⁴¹ Sabri Özcan San, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, Ankara 1987, s.24.

kordonu hattına kadar sürdürmek ve doğuda da mutlaka Kelkit-Gümüşhane hattına kadar ilerlemek gereklidir... (Hüsrev)''¹⁴²

Karadeniz sahilinde Rus harp gemileri, sahildeki Rus kuvvetlerine destek sağlamıştır. Rus gemileri Trabzon'un batı sahilindeki büyük köprü ve yelkenlileri de tahrip etmiştir. (Şubat 1916)¹⁴³Vehip Paşa, 14 Haziran 1916'da Trabzon yönünde bir taarruz emri vermiştir. Taarruza geçilmesinin en önemli nedenlerinden biri Rusların Avrupa'dan geniş çaplı bir taarruza başlaması ve Trabzon'a çıkardığı kuvvetlerden önemli bir kısmını Avusturya Cephesi'ne göndermesi olmuştur. Vehip Paşa'ya göre Lazistan Cephesi'nde Ruslar zayıf bir duruma düşmüş olabilir. Eğer düşman orduları zayıf durumda ise Trabzon zapt edilebilir, güçlü bir düşman karşısında ise Türk Ordusu hâkim bir arazide olduğundan taarruzdan vazgeçip savunmaya dönebilir. 22 Haziran 1916 günü Türk taarruzu başlanmıştır. Arpalı ve Yarımca tepelerindeki Rus ordugâhı ele geçirilmiştir. İlerleyen saatlerde Madur ve Polur Dağları da Türk orduları tarafından zapt edilmiştir. Yaklaşık 49 kilometrelik bir cephede 10-15 kilometrelik bir ilerleme sağlanmış olsa da¹⁴⁴ Rize'nin işgaline kadar çok ciddi bir direnişle karşı karşıya kalmayan Rus Ordusu, Of'a vardığında Baltacı Deresi ve Kelali Tepesi'nde yerel halkın da dâhil olduğu bir direnişle karşılaşmıştır. Denizdeki üstünlüğü tamamen ele geçirmiş olan Rus ordusu bu direniş karşısında büyük kayıplar vermiş ve yaklaşık 22 gün sonra direniş kırılmıştır. Asıl amacı Trabzon'u ele geçirmek olan Rus ordusuna sürekli asker ve silah takviyesi gelmektedir. Türk ordusunun kuvvetli savunması Rus ordusunu yavaşlatsa da ilerleyiş devam etmiştir.¹⁴⁵ Rus ordusu Hopa'yı geçerek Harşıt Deresi'ne kadar ilerlemiştir.¹⁴⁶

¹⁴² ATASE, BDH, K.2882, D.333, F.9-1.

¹⁴³ B.O.A., HR.SYS.02111.00011. s.2-32.

¹⁴⁴ Alşan, s.104-106.

¹⁴⁵ İsmail Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey", <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>. (25.03.2019).

¹⁴⁶ 1916 Ağustos ayı ortalarına gelindiğinde 3. Ordu cephesi Tirebolu'nun doğusundaki Harşıt Deresi'nden Kelkit ve Erzincan'ın batısına geçen bir hatta tespit edilmiştir. Bu durum Ruslarla mütarekenin imzalandığı 1917 tarihine kadar bu şekilde devam etmiştir. cephe bu suretle tespit edildikten sonra sıhhi hizmetlerin yeni duruma göre yenilenmesi gerekmiştir. Bu durumda göz önünde bulundurulması gereken hususlar şunlardır: Erzincan, Kelkit, Bayburt e Trabzon düşman eline geçtikten sonra cephe yakınlarında büyük hastane şehirleri kalmamıştır. Ordu iaşesi güçleşmiş erzak ve diğer malzemeler insan sırtında taşınmıştır. Muhacirler arasında baş gösteren kolera salgını, ordu

Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nde gerçekleştirdiği Harşit savunması Rus-Osmanlı savaşının seyrini değiştirecek kadar önemli bir mücadele olmuştur. Eli silah tutan askerler cephede savaşırken, yaşlı, kadın ve çocuklar Ermenilerin ve Rusların zulmüne uğramıştır. Topyekün bir mücadeleye girişen bölge halkı ve cephe gerisinde ki kadınlar kar kış demeden mühimmat gereksinimlerini sırtlarında taşımışlardır. Harşit savunması, iş birliğinin ve milli şuurun zor şartlar altında kendini gösterdiği bir başarı göstergesi olmuştur. Coğrafi açıdan önemli bir yer arz eden bu bölgenin, Rus işgallerinden savunulması, Rusların bölgedeki emellerini gerçekleştirme olasılığını zayıflatmıştır. Karadeniz bölgesinde ve birçok cephede mücadele vermiş olan Topal Osman Ağa'nın¹⁴⁷ Harşit savunmasındaki önemi büyük olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başladığında bir araya getirdiği yaklaşık 700-800 kişilik gönüllü birliği ile Teşkilat-ı Mahsusa alayına gelip katılan Topal Osman Ağa, Batum ve çevresinde Ruslara karşı savaşmış ve oluşturduğu milis kuvvetlerle Rus işgallerine karşı mücadele etmiştir. Harşit Vadisi'nin doğusunda Rusların işgallerinin başlamasıyla birlikte batıdaki Osmanlı kuvvetleri tarafından savunma amaçlı bir hat oluşturulma çabasına girilmiştir. Harşit Vadisi savunmasında, vadinin doğu kısmı Rus Orduları tarafından işgal edilmişken batıda kalan kısmında ise Türk birlikleri savunma hattı oluşturma çabası içerisine girmiştir. Rus Ordusu'nun ilerleyişi sırasında dağılan Türk birliklerinin alaylarından yeniden bir yapılanma ile 3. Ordu kurulmuştur. Bu ordu 7 kısma ayrılmıştır:

için büyük bir tehlike arz etmiştir. Salgın hastalıklarla mücadele etme görevi ordu sıhhiyesinin görevi olmuştur. Bu durumda iase ve hasta sevk yollarını güçlendirmek gerekmiştir. Bu durumda bir an önce harekete geçilmiş ve hastaneler genişletilerek, eksikleri büyük oranda tamamlanmıştır. 1917 yılına bakıldığında Harşit savunma bölgesine en yakın ve 500 yataklı olan hastane Giresun'da bulunmaydı. (bkz. Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet*, İstanbul 1941, s.37-40.)

¹⁴⁷ Feridunzade Osman, 1883 yılında Giresun'un Hacı Hüseyin Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Feridunzade Mehmet Efendi, annesi Çemşitgiller'den Zeynep Hanım'dır. Babası fındık tüccarı, dedesi İsmail Ağa ise Rum limanları ile Karadeniz limanları arasında deniz ticareti yapan bir kaptandır. Soyları Oğuz boylarından olan Çepni Türklerine dayanmaktadır. Aile lakabı Feridunzade olup, soyadı kanunu ile alile Feridunoğlu soyadını almıştır. (bkz. Ümit Doğan, *Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman*, Ankara 2017, s.19.) Gençliğinden beri liderlik özellikleri gösterdiği için lakap olarak "Ağa" adını vermişlerdir. Topladığı 65 gönüllü arkadaşı ile Balkan Savaşına katılmıştır. Bu savaşta dizine aldığı şarapnel parçasıyla yaralanarak total kalmış ve Topal lakabı da bu savaştan sonra verilmiştir. I. Dünya Savaşı'na da yine gönüllü birlikler toplayıp katılmış ve Rus birlikleriyle mücadeleler vermiştir. Millî Mücadele Dönemi'nde de etkin roller alan Topal Osman, daha sonrasında Giresun'a geri dönerek Hacı Kadıoğlu İsmail Efendi'den Belediye Başkanlığı'nı devralmış ve Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Giresun Şube Başkanı olmuştur. 1923 yılında hayatını kaybetmiştir. (bkz. Cemal Şener, *Topal Osman Olayı*, İstanbul 2005, s.53-59.)

1. Teşkilat-ı Mahsusa Alayı
2. Trabzon Müfreze Taburu
3. Giresun ve Tirebolu Müfreze Taburu
4. 15 tane topçu Taburu
5. 5 tane Hudut Taburu
6. 9 tane Piyade Taburu
7. Nizamiye Alayı

Nizamiye Alayı, Hacı Hamdi Paşa'nın komutasında ve 37. Tümen ismiyle kurulur ve merkez olarak Espiye Arpacık Köyü olmuştur. Ağaç başı Yaylası'nda bulunan Asım Gündüz komutasındaki alay ile Alucra'nın Zıhar Köyü'ndeki Fevzi Paşa komutasında olan birlik, Harşit savunması için bir araya gelmiştir. Rus kuvvetleri gemileri ve askerleriyle Tirebolu'dan Harşit vadisi boyunca gediklerinde hiç beklemedikleri bir askeri ve sivil direnişle karşılaşmışlardır.¹⁴⁸

Rus torpidoları Trabzon limanındaki gemileri tahrip etmişlerdir. Ruslar harp gemilerinin ateş desteğini alarak gece vaktinde Pazar'ı işgal etmişler ve buradaki Türk kuvvetlerini mevkielelerinden çıkarmışlardır.¹⁴⁹ Kafkas sahil bölgesindeki Türk kuvvetleri çok kez hücumla kalkmış ise de Rus birlikleri tarafından püskürtülmüştür.¹⁵⁰ Karadeniz'de üstünlük sağlayan Rusların Rize, Of, Trabzon ve Bayburt'u karadan işgal etmesiyle Türk Ordusu'nun Çoruh ve Hart Cephesi birlikleri batıya ve iç kısımlara çekilmiştir. Ayrıca Lâzistan¹⁵¹ Cephesi birlikleri, Tekke-Gümüşhane-Torul

¹⁴⁸ Mustafa Edip Çelik, "I. Dünya Savaşı'nda Harşit Savunması (1915-1918)", M. Fatsa – M. Özmenli (edt.), *Harşit Vadisi*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s.153-158.

¹⁴⁹ B.O.A., HR.SYS.02189.00005. s.1-2.

¹⁵⁰ B.O.A., HRSYS.02112.00010. s.1-32.

¹⁵¹ Lazların yaşadığı toprak, Kafkasların güneybatısı ve Kuzeydoğu Anadolu'yu kapsayan coğrafi bir bölgedir. Osmanlı Devleti döneminde bu topraklar, Lazistan Sancağı adıyla idari birimdir. Bugünkü Doğu Trabzon (Of) ve Rize ili ile Artvin (Arhavi, Hopa, Borçka, Murgul, Meydancık) ilini ve Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti'ndeki Batum ve Sarp'ı kapsamaktadır. Terminolojisi Lazistan, eski çağlarda Kolhis'in daha sonra Lazika'nın bir parçasıdır. Lazistan kelimesi ise Farsça bir kelimedir. Lazlar için Yunanca (Lazi) olan adlandırmayı Farslar (İran-Pers) da kullanmıştır. Bizanslılar, Lazların ülkesi anlamına gelen "Lazika-Lazica" kelimesi ile Farsça "Lazistan" anlamına gelir. III. Murat'ın padişahlığı yıllarında Lala Mustafa Paşa tarafından Kafkasya Osmanlı'ya katılır. Bu tarihten itibaren Batum ile Doğu Karadeniz Bölgesi "Lazistan Sancağı" olarak anılır. Batum, 1878 yılına kadar Lazistan Sancağı'nın merkezidir. 93 Harbi'nden sonra Batum Rusya'ya bırakılınca, Batum'daki Lazlar Osmanlı'ya göç ettiler ve Lazistan'ın başkenti Rize'ye taşınır. 1921 yılında Lazistan Sancağı'nın büyük bölümü Türkiye, küçük bölümü Gürcistan sınırları içinde kalır. Gürcistan sınırı içinde kalan topraklar (Acaristan), halk oylaması sonucu Gürcistan'a bağlanmıştır. Buna karşılık,

hattına, Sahil Müfrezesi de Fol Köyü'nden Vakfikebir Deresi'ne kadar uzanan hatta çekilmiştir. Rus Ordusu 19 Temmuz'da Gümüşhane'ye girmiştir. Aynı gün Torul da işgal edilmiş ve Rus Ordusu Harşıt Vadisi'nin doğusuna kadar ulaşmıştır. Fakat derenin güçlü suları ve dere üzerindeki köprülerin Türk askerlerince tahrip edilmesinden dolayı batı yakaya geçememişlerdir. Türk ordusu, Topal Osman'a bağlı gönüllüler ve yerel halk Harşıt'ın batısında mevzilenmiştir. Böylece Harşıt Deresi, Rus ve Türk orduları arasında doğal bir sınır haline gelmiştir.

Ruslar, nehrin doğu yakasından gelirken stratejik açıdan önem arz eden Keldaş Köyü'nü kullanmışlardır. Gürgenli Yaylası geçidinde Türk kuvvetleri uzun süre direnmiş ve boğaz bozulunca Keldaş işgal edilmiştir. Düşman birliklerinin bir kısmı buradan Torul istikametine yönelerek Şıhlı (Şeyhli/Taşlıca) Köyü'nden geçerek, Kürtün ve Uluköy'ü işgal etmişlerdir. Keldaş yakınlarındaki Halibe Geçidi'nde 10 gün boyunca Rus kuvvetleriyle mücadele eden Türk kuvvetleri birçok şehit vererek geri çekilmişlerdir. Daha sonra Rus kuvvetleri Harşıt'ın doğu yakasındaki Şadı Köyü'ne (Çatalağaç) inerek Derindere'de ki Çayır mevki ile Ortaköy'deki Gölyanı mevkiine karargâh kurmuşlardır. Ardından kuzey yakası ile irtibat kurabilmek için Gölyanı'ndan Kanyaş (Güvenlik) başına dek yol yaparak, Suludüz'e ve Sekübaşı'na da birlikler yerleştirmişlerdir. Kuzan (Sögütağzı), Çatak ve sahile kadar bütün köyler ile Sığırlık Köyü'nden Görele'ye kadar tüm bölgeyi işgal etmişlerdir. Bu sırada Harşıt Vadisi'nde ki Çatak Köyü'nden sahile kadar olan köylerde yaşayan Çepniler de asker çağında bulunanlar hariç, buldukları yerleri terk etmemişlerdir. Rusların Karadeniz Bölgesi'ndeki toplam asker sayısı 276 bini bulmakta, ayrıca 22 bin süvari ve 472 topa sahip bulunmaktadırlar. Türklerin ise 50 bini geçmeyen kuvvetleri, Erzincan, Kelkit, Şiran, Gavur Dağları, Torul-Kankana Dağı ve Kürtün Kabaktepe istikametinde yerleşmiş durumdadırlar. Bu Türk artçı birlikleri Kurbantepe, Küçükkalınca, Büyükkalınca, Çardakalanı Tepesi, Güvende Tepe Panayırı, Geyik Çökeği ve Kurtalanı gibi yerlerde yerleşerek varlıklarını sabitleştirmişlerdir. Küçük ve Büyük Kabaktepe muharebelerinde Rus kuvvetleri birçok kayıp vermiştir.

Lazistan, Trabzon vilayetinin sancağı olmuştur. 1925'te Lazistan Sancağının yerine Rize ili kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde, bütün etnik takılarla oluşturulan yerel adlarla birlikte "Lazistan" da resmi kullanımdan kaldırılmış ve söz konusu bölge coğrafi yön isimleriyle adlandırılmaya başlanmıştır. (<https://devletialiyeyi.com/lazistan-sayfa-85.html>, (23.12.2019)

Kürtün'e bağılı Karaçukur Köyü'nde Ruslar, yerlilerin yiyecek ve hayvanlarını götürürken yerel milisler bir araya gelip Rus askerlerine baskın yaparak, mallarını ve diğler insanların hayatlarını kurtarmışlardır. Rusların Kabaktepe'yi işgal ettiğı sırada, Türk Kuvvetleri'nin de Güvende Tepesi'nde Rus askerlerinin izlendiğı karakolu bulunmaktadır. Rus Birliklerin Kabaktepe mevkiini hedef almasındaki başlıca amaç; Güvende-Kazıkbeli, Güvende-Kavraz ve Karavacuk-Katırcı yollarını kontrol altına alarak, Türk kuvvetlerine Giresun-Alucra ile Yağıldere, Espiye ve Tirebolu yönünden gelen yardımları engellemektir.¹⁵²

Düşman kuvvetlerine karşı Kabaktepe önlerine kurulan savunma ve destek birlikleri şunlardır; Güvende Öncü Birliğı Karakolu, Fındıcak Tepesi Savunma Birliğı (Elceğiz Köyü başı), Kurtalan Savunma Birliğı (Halilbey, Çıkrıküzü Yaylaları arası), Kurban Tepesi Savunma Birliğı (Masur Yaylası başı), Çatakçayır Karargah Birliğı (Çatakçayır Yaylası), Yonuz Tepesi Savunma Birliğı (Alacainek Yaylası), Tepealan Komuta Merkez Karakolu (Pirevelet Şadı Yaylası), Kuruobuz Tepesi Savunma Birliğı (Yemişen Yaylası Başı), Turna Tepesi Savunma Birliğı (Camış Çorağı), Asarkaya Savunma Birliğı (Kavraz), Abadan Karargah Birliğı (Abadan Yaylası), Yaşmaklı Alay Komutanlığı (Ağaçbaşı Yaylası), Öküz Çekeceğı Karargah Birliğı (Çamuralanı altı). Bögürtlen Bükü'nden askerleriyle birlikte Güvende Karakolu'na yardıma gelen Mehmet Yüzbaşı, sisli bir günde dumandan istifade ederek 8 Şubat gecesi Kabaktepe'yi basarak yedi kat dikenli tellerle örölmüş ve zil sistemleri bağlanmış olan Rus karargâhına girmeyi başarmıştır. Fakat Mehmet Yüzbaşı çatışmalar sonrasında askerleriyle birlikte şehit düşmüştür. Ordu, Giresun ve Trabzon hattını tutan Hacı Hamdi Paşa'ya bağılı birliklerden olup bu stratejik savaşta Kabaktepe'de şehit düşen Türk askerleri şunlardır:

1. 11. Kolordu 102. Alay 2. Bölük komutan vekili Mehmet Yüzbaşı. Kastamonu-Tosya 1880 doğumlu.
2. 88. Tabur 2. Bölük Piyade Er Hüseyin Muhacir-Korucuoğulları, 1891 İznik doğumlu.

¹⁵² Ünlü, s.71-75.

3. Piyade Er Esat Uzunömeroğulları, Tokat- Reşadiye İlçesi, 1890, Çakırlı Köyü doğumlu.
4. 102. Kafkas Taburu 2. Bölük Takım Zabiti Osman Nuri Piyade Teğmen, 1886, İçel- Silifke doğumlu.
5. 11. Kafkas Hücum Bölüğü Takım Zabiti Piyade Teğmen Ziya, 1886 Artvin-Yusufeli doğumlu.
6. Diğer iki şehidin kimlikleri tespit edilememiştir.¹⁵³

Harşit Vadisi'nin işgali ile birlikte Tirebolu ve civarında göç hareketleri başlamıştır. Bu göçler Samsun'a kadar barınacak yer bulmak için giden bölge halkının kurtuluş çabasının göstergesini olmuştur. Muhacirler dereden karşı tarafa geçebilmek için kelek denilen vasıtayı kullanmışlardır. Muhacirler yağmur altında günlerce aç, susuz, çamur içine beklemişlerdir.¹⁵⁴ İşgaller karşısında yer değiştirme mecburiyetine düşenlerin bazıları yol üzerinde ya da yaşanan çarpışmalar esnasında hayatlarını kaybetmişlerdir.

Gümüşhane mutasarrıfının defterlere kaydettiği kayıplarla ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir (bkz. Ek belge: 17):

Adedi nüfus	Maktûllerin esâmîsi	Vilâyeti	Kazâsı ve karyesi	Nerede katl olunduğu	Rûmî tarih	Ailenin nüfus yekûnû	Maktûlün mevcûd ailesinin esâmîsi
1	Battal oğlu Zühdü	Trabzon	Gümüşhane Kabakilise köyü	Pir Ahmed karyesinde		2	Zevcesi Mecbure mahdûmî İsmail
2	Taşcıoğlu Hakkı			Eymire karyesinde		2	Zevcesi Havva kerîmesi Züleyha
3	Zehiroğlu Mehmed		Arbedre	Krom madeninde		6	Zevce Gülsüm mahdûmu Hüseyin diğeri Ali kerîmesi Hüsnüye diğeri Kezban diğeri Hasibe
4	Caferoğlu Ali			Santa'nın Gümüşlü		2	Validesi Melek

¹⁵³ Ünlü, s.72-79.

¹⁵⁴ Teoman Alpaslan, *Topal Osman Ağa*, İstanbul 2007, s.132-133.

				mevki'inde			biraderi Mahmud	
5	İsmail oğlu Mahmud		Söğüd ağılı			2	Zevce Mihri mahdumu Mürsel	
6	İsmail oğlu İskender					2	Zevcesi Hanım pederi İsmail	
7	Laz oğullarından İsmail oğlu Behlül		Akpınar			2	Zevcesi Gülaser mahdumu Tayyar	
8	Söğüdoğlu Halim		Velirni	Erzincan cihetinde		3	Zevcesi Gül Hanım mahdumu Yusuf kerimesi Mihri	
9	Söğüdoğlu Receb					1	Zevcesi Maviş	
10	Söğüdoğlu Mustafa					5	Zevcesi Maviş diğeri Hadice mahdumu Rıza diğeri Emrullah	
11	Beyzade oğlu Burhan			Maden karabayırda		2	Zevcesi Mihri mahdumu Halil İbrahim	
12	Hacıoğlu Bilal					6	Zevcesi Zekiye mahdumu Kadir kerimesi Beşe diğeri Emine diğeri Huri diğeri Seher	
13	Molla Hüseyin oğlu İsmail					4	Zevcesi Mecbure diğeri Adile kerimesi Fatma diğeri Kadriye	
14	Hacı oğlu Hasan					2	Pederi Osman vâlidresi Nazife	
15	Hacı oğlu Halil					3	Pederleri Hasan valideleri Züleyha mahdumu Cemal	
16	Hacı oğlu Emrullah							
17	Beşiroğlu Ahmed					1	Vâlidresi mühri	
18	Molla Hüseyin oğlu Yunus					2	Pederi Receb vâlidresi Gülaser	
19	Beyzade oğlu Yunus						Zevcesi yokdur	

20	Kozukoğlu Veli					6	Zevcesi Gülistan mahdumu Ahmed diğeri Hüsni diğeri Edhem kerimesi Elmas diğeri Şerife
21	Piroğlu İsmail					3	Vlidesi İpek biraderi Halil hemşiresi AyiŐe
22	Beşiroğlu Derviş			Erzincan cihetinde		7	Zevcesi Hacı Hatun mahdumu Osman diğeri Hasan kerimesi Makbule diğeri Mevlde diğeri Fatma diğeri Gll
23	Salmatoğlu Maksud					4	Zevcesi Zlf mahdumu Mahmud kerimesi Züleyha diğeri Zehra
24	Beyzade oğlu Nuh					5	Mahdumu Mürsel zevcesi Havva mahdumu Yunus kerimesi Mihri diğeri Nazik
25	Molla Hüseyin oğlu Salih					3	Zevcesi Mevlde kerimesi diğeri Pamuk
26	Hacı oğlu İsmail					2	Zevcesi Sercihan kerimesi Őhret
27	Molla Hüseyin oğlu Mahmud					6	Zevcesi Züleyha mahdûmu Halil diğeri Hacer kerimesi Havva diğeri Saide diğeri Gürcü
28	Beyzade oğlu İdris					6	Zevcesi YoŐi kerimesi Fatma diğeri Gürcü diğeri Firdevs mahdûmu Fikri diğeri Edhem

29	Molla Hüseyin oğlu İbrahim					9	Zevcesi Binnaz mahdumu Osman diğeri Halil diğeri Mustafa diğeri Hüseyin kerimesi Güneş diğeri Seher diğeri Adile diğeri Güllü	
30	Beşiroğlu Mustafa					5	Zevcesi İsmet mahdumu Muharrem diğeri Hüseyin kerimesi Hanım diğeri Hacer Hatun	
31	Kerim oğlu Hüseyin oğlu Edhem		Taşra köyü	Karayayla mevki'inde		1	Mahdumu Halil	
32	İbrahim oğlu Said					2	Zevcesi İsmihan mahdumu Ali	
33	Ömer oğlu Ali		Hobran köyü	Haviran		1	Zevcesi Hayriye	
34	Gayroğlu Arif					3	Zevcesi Ayşe kerimesi Havva diğeri Hasi	
35	Şeyh oğlu Yakup		Tekye	Tekye civarında		5	Zevcesi Şerife kerimesi Havva mahdumu Akif diğeri Ahmed diğeri Fikri	
36	Murtaza oğlu Hafız Fehmi		Güğercinlik	Hurde mahallesi mevki'inde		8	Bir ailesi bir erkek çocuğu beş nüfus kız çocuğu ve bir kain validesi mevcüddür	
37	Murtaza oğlu Şaban					2	Bir ailesi bir erkek çocuğu	
38	Niyazi oğlu Osman Çavuş mahdumu Süleyman			Trabzon'un Yenicami mahallesinde		2	Bir ailesi bir kız çocuğu	
39	Kürdoğlu Niyazi bin Mecid		Zimon köyünden	Pir Ahmed köyünde				
40	Ömer oğlu Rıfat		Akçahisar	Trabzon'un Sarya		3	Bir ailesi bir erkek çocuğu iki kız	

				mevki'inde			çocuğu	
41	Kuloğlu İsmail		Çalık	Trabzon'un Zifonos mevki'inde				
42	Molla oğlu Mustafa		Halazare	Halazare'de				
43	Çubukçu oğlu İsmail							
44	Receb oğlu Ahmed		Edre	Ayorini deresinde		3	Zevce Aliye oğlu Ali kerimesi Kezban	
45	Osman oğullarından Molla Paşaoğlu Derviş		Kodil	Pürhur karyesinde		1	Diğeri Adil	
46	Çoban oğullarından Bekir oğlu Eyüb					4	Diğeri Adil	
47	Çoban oğullarından Bekir oğlu mahdümü İhsan							
48	Şeyh oğullarından Hasan oğlu Halil					2	Mahdumu Hızır kerimesi Seher	
49	Delibaş oğlu İbrahim bin Hüseyin		Pekun	Pekun		2	Pederi Hüseyin validesi Havva	
50	Kürd oğlu Hüseyin		Alanse	Alanse'de		5	Mahdumu Mehmed diğeri Mustafa kerimesi Binnaz diğeri Huri diğeri Gülli	
51	Dursun oğlu Ahmed bin Mehmed		Pekünler	Pekünlerde		5	Zevcesi Emine mahdümü Mürsel diğeri Cahid kerimesi Nevcihan diğeri Şükrüye	
52	Nebi oğlu Salih		Beyane	Ardese'de		3	Zevcesi Ümmühan kerimesi Arife diğer Serfinaz	
53	Nalbandoğlu Mehmed Hafız		Hurde'de	Hurde'de		5	Zevcesi Fikriye mahdumu Fehmi diğeri Rahmi diğer Mustafa	

							diğeri Mehmed Hızır	
54	Nazıroğlu Ali Hafız		Güğercinlik					
55	Tepegöz oğlu Mahmud Efendi		Emirler Atık mahallesinde					
56	Tahir oğlu Şükrü		Hurde mahallesinde			5	Zevcesi Hediye mahdumu Ali diğeri Tahir diğeri İsmail kerimesi Zehra	
57	Eskici oğlu Ahmed		Burhaneddin mahallesinde	Burhaneddin mahallesinde		1	Büyük validesi mevcuttur	
58	Sadullah Efendizade Hüsnü Efendi		Sadeddin mahallesinden	Sadeddin mahallesinde	9 Temm uz 1332	4	Mahdumu Hacı diğeri Sadi diğeri Hikmet diğeri Nimet	
59	Veli Beyzade Hüsnü Efendi			Burhaneddin mahallesinde	Kânün -1 sani 1333	5	Zevcesi Arife kerimesi Safinaz diğeri Binnaz diğeri Zehra diğeri Münire	
60	Hakkızade İsmail Efendi			Emirler Cedide mahallesinde	16 Temm uz 1332	5	Mahdumu Kamil diğeri Ali diğeri Hikmet kerimesi Mahure kerimesi Saliha	
61	Yağanoğlu Mustafa oğlu İbrahim			Sadeddin mahallesinde		3	Validesi Zekiye zevcesi Mahbube mahdumu Mustafa	
62	Alemdar oğlu Raif		Haşre karyesinden	Haşre karyesinde		4	Validesi Mahbube zevcesi Asiye mahdumu Faik diğeri Mustafa	Haşre'ye gidecek yolun üzerinde bıçakla cehren katl edilmiştir
63	Civanoğlu Osman			Burhaneddin mahallesinde		2	Zevcesi Firdevs kerimesi Ponpul	Değirmen bahçesinin köprüsü civarında kurşun ve bıçakla katl edilmiştir

64	Yusuf oğlu Zekeriya					3	Pederi Yusuf biraderi Yahya hemşiresi Hanife	Değirmen bahçesinin köprüsü civarında kurşun ve bıçakla sùret- i feci'ada katl edilmiştir
65	Siddikoğlu Ömer		Kızılköy karyesinden	Kızılköy karyesinde	7 Temm uz 1332	3	Mahdumu Yakup kerimesi Memnune zevcesi Behuze	
66	Çoban oğlu Esad bin Rıfat		Canca karyesinden	Ardese'nin Köprübaşında		5	Pederi Esad Çavuş validesi Refia biraderi Ahmed biraderi Hasan hemşiresi Fatıma	
67	Emir Osman oğlu Raşid			Hacı Baki kabristanı mevki'inde		6	Mahdumu Rıza diğeri Rasim kerimesi Fatma kerimesi Aliye kerimesi Cevahir zevcesi Leyla	
68	Hacı Edhem Efendizade Ömer Efendi		Gözaçan cami-i şerifi mahallesinden	Haşre karyesinde		8	Zevcesi Kokuze kerimesi Saime diğeri Fehime diğeri Rahime mahdumu Fahri mahdumu İbrahim diğeri Fehmi diğeri Rahmi	
69	Muhsin oğlu Osman		Harave karyesinden	Ardese'de		3	Mahdumu Hüseyin mahdumu Hayri zevcesi Gülsüm	
70	Muhsin oğlu Maksud					3	Biraderi Hüseyin diğeri Hamdi validesi Gülizar	
71	Solakoğullarından Hüseyin bin Şükrü		Küh-i Sufla	Erzincan'Da	22 Teşrin -i sani 1333	4	Zevcesi Emine diğeri Şükriye mahdumu Şükrü kerimesi Rukiye	Erzincan'da Ermeni çeteleri tarafından katl edilmiş ise de kabristanı meçhuldür

72	Karahan oğullarından Salih oğlu Hüseyin		Küh-i Ulya	Kösedagi'nda	17 Kanun -ı sani 1333	1	Zevcesi Ayşe	Ermeni çeteleri tarafından katl edilmiştir
73	Kayaoğullarından Ali oğlu Mustafa			Pir Ahmed karyesinde tarık üzerinde	16 minhü	1	Zevcesi Tevkaz	Ermeni çeteleri iğtisâfına hedef edilmiştir
74	Baloğullarından Arif oğlu Mehmed		Tezene-i Ulya karyesinden	Tezene-i Ulya'da				Ermeni çeteleri iğtisâfına uğrayarak zulmen katl edilmiştir
75	Sağıroğullarından Hasan oğlu Ahmed			Tezene-i Sufla karyesinde				Ermeniler tarafından katl edilmiştir
76	Kasımoğullarından Mustafa oğlu Hasan		Rekesne karyesinden	Kösedagi'nda	21 Kanun -ı sani 1333	2	Zevcesi Fındık hafidesi Ümmühan	Ermeni çeteleri tarafından Kösedagi'nda katl edilmiştir
77	Benderli oğullarından Mehmed oğlu Hüseyin		Rekesne karyesinden	Ardese'nin Masura deresinde	15 Kânûn -ı sani 1333		Zevcesi Halli oğlu Şükrü diğeri Nazım kerimesi Zeyneb	Harave karyesinin deresinde Masura'da Ermeni çetelerince katledilmiştir.
78	Poladoğlu Teodos		Adre	Ardese'nin Masura deresinde	15 minhü			Harave karyesinin deresinde Masura'da Ermeni çetelerince katledilmiştir.

155

Topal Osman Ağa, zor şartlar altında toplamış olduğu 700 kişilik milis kuvvetle Harşit savunmasına katılmıştır. Rus kuvvetlerini zor durumda bırakarak, Harşit hattını tutmuş ve ilerlemelerini önlemiştir. Önce Bayburt hattında mücadele veren Osman Ağa, 700 kişilik müfrezesi ile 38. Tümen emrine verilmiştir. Tirebolu’da Harşit Cephesi oluşturulunca burada görev almıştır. Buradaki mücadeleler sonunda 700 kişilik müfrezesi 500 kişiye düşmüştür. Osman Ağa, Giresun ve çevresinden müfrezesine takviye ekleyerek savunma hattına geri dönmüştür. Rus kuvvetleri, Harşit savunmasını aşamayınca tüm hırslarını Tirebolu kasabası ve halkından çıkarmak istemiş ve Rus Maria zırhlısı ile Tirebolu kasabasını yakıp yıkmışlardır.¹⁵⁶

Harşit Vadisi savunmasında Türk kuvvetleri ve yerel halkın göstermiş olduğu topyekûn direniş ile Rus kuvvetleri geri püskürtülmüştür. 30 Ekim 1915 tarihinde Rus kuvvetleri tarafından işgal edilen Harşit Vadisi’nde işgal faaliyetleri, 16 Aralık 1917 tarihinde Ruslarla yapılan Erzincan Antlaşması ile fiilen sona ermiştir. 8 Şubat 1918’de Türk kuvvetlerinin Kürtün’deki Kabaktepe bölgesini almasıyla ileri taarruz başlamış, oldukça kanlı ve şiddetli çatışmalar sonucunda bölge düşmandan temizlenmiştir. Torul 12 Şubat’ta, Görele 13 Şubat’ta, Gümüşhane 18 Şubat’ta ve Bayburt 24 Şubat’ta düşman işgallerinden kurtulur. Genelde Karadeniz Bölgesi’nde, özelde Giresun Harşit savunmasında elde edilen başarıya, Ekim 1917 Rusya’da Bolşevik Devrimi’nin de etkisi olmuştur. Sonuç olarak Harşit savunmasını kıramayan Rus kuvvetleri Batum’a kadar geri çekilmiş ve Rus kuvvetlerinin bu geri çekiliş hareketi bölge halkı tarafından oluşturulmuş olan gönüllü Türk birliklerince takip edilmiştir.¹⁵⁷

Rus Ordusunun ve Türk kuvvetlerinin karşılıklı keşif amaçlı baskınları 1917 yılının ilk aylarına kadar sürmüştür. Bölgedeki 37. Tümen’in göstermiş olduğu savunmaya ve baskıya daha fazla dayanamayan Rus Ordusu çözüm olarak Harşit ormanlarını yakmıştır. Böylelikle bölgeyi çok iyi bilen yerel halkın ormanlardan

¹⁵⁶ Alpaslan, s.132-133.

¹⁵⁷ Çelik, s.156-157.

yararlanarak Rus askerlerine verdiği kayıpların önüne geçilmek istenmiştir. Türk Ordusu özellikle Kuzan ve Kanyaş'ta önemli başarılar kazanmıştır.¹⁵⁸

Ruslar, Trabzon'a sadece 90 km mesafedeki Harşit'a bir türlü girememiş ve 22 Nisan tarihinde işgal etmiş oldukları Akçaabat Hıdırnebi Tepesi'ne bile ancak 3 ay sonra çok büyük kayıplar vererek çıkabilmiştir.

Türklerin Harşit Vadisi'nde verdiği mücadele, tarihsel açıdan son derece önemlidir. Ruslar bir yandan Karadeniz sahili boyunca ilerleyerek Tirebolu'ya ulaşmış, diğer yandan da Bayburt-Gümüşhane yolu ile Harşit Çayı'na kadar ilerlemiştir. Yani vadi iki yönden de Ruslar tarafından sıkıştırılmış durumdadır. Harşit Savunması, Türk Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ndeki son savunma hattıdır. Vadi, aylarca Ruslar tarafından bombalanmış fakat savunma hattı hiçbir şekilde yarılamamıştır. Bu nedenle Rusların batıya geçmesi söz konusu olmamıştır. Harşit direniş, batı yamaçlarda bulunan Türk Ordusu'nun pek çok imkânsızlık içerisinde var güçleri ile vatan toprağını savunmaları açısından adeta tarihi bir destandır. Ruslar 1916 yılı Temmuz aylarında dayandıkları Harşit Vadisi'nde 1918 yılı başlarına kadar kalıp beklenenden çok daha az ve yavaş bir ilerleme göstermiştir. Bu durum da Harşit savunma hattının önemini ortaya koymaktadır.

¹⁵⁸ Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, (Yay. Haz.) A. Tetik-S. Kiper-A. Seven-S. Demirtaş, Ankara 2005, s.229.

III. BÖLÜM

III. RUSLARIN GERİ ÇEKİLMESİ VE YAPILAN ANTLAŞMALAR

1917 Şubat'ında Rusya'da meydana gelen Rus İhtilali sonrasında, Çarlık Rusya'sının güttüğü İstanbul ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmak ve savaşmak gibi fikirler, yerini halkın tercihlerini dinleyip barış yapma fikrine bırakmıştır. Devlet yönetiminde bulunan komutanlardan kimisi savaşın devamına yönelik fikir beyan etse de özellikle Lenin liderliğindeki Bolşevikler, barışın mutlaka yapılması gerektiği fikrinde ısrar etmişlerdir. Lenin'in yönettiği Komünist Bolşevik Partisi, 25 Ekim-7 Kasım 1917'de bir hükümet darbesi yapmış ve Şubat ihtilalinden sonra kurulan geçici hükümeti devirerek yönetimi ele geçirmişlerdir. 26 Ekim'de yeni hükümet tarafından bir sulh kararı kabul edilmiştir. Bu sulh kararı ile halihazırda savaşan tüm devletlere herhangi bir arazi ilhaki ve tazminat talebinde bulunmadan barış yapmaları bildirilmiştir. Lenin tarafından bizzat kaleme alınan bu karar, tüm devletlere gönderilmiş fakat o sırada mevcut Rus hükümeti hiçbir devlet tarafından tanınmadığı için ciddiye de alınmamıştır.

Şubat 1917 yılındaki ihtilal zamanında Doğu Anadolu'nun pek çok bölgesi Rus işgali altındadır. Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi şehirler Ruslara aittir ve Van Gölü de Rusların istilası altındadır. Bitlis ve Muş'un büyük kısmı da Rusların eline geçmiştir. İhtilal sonrasında Rus ordusunun hareketleri yavaşlamıştır. Batı cephesinde hızla başlayan çözümler Kafkas cephesine de etki etmiştir. 1917'nin yaz aylarında siperlerdeki Rus askerleri yerlerini terk etmeye başlamıştır. Bolşevik İhtilali'ne kadar Anadolu'daki Rus cephesi bozulmadan devam etse de yeni hükümetin ilhaksız barış istemesiyle bu cephenin de sona ereceği belli olmuştur. Sovyet hükümeti, 26 Kasım 1917'de Alman ordularının Şark Cephesi Kumandanlığına acilen bir mütareke istediğini bildirmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Kurat, s.331-332.

III.1. Brest-Litovsk Mütarekesi (15 Aralık 1917)

Bolşevik ihtilalinden 1 gün sonra Lenin, bir barış beyannamesi yayınlamış ve savaşta olan tüm devletlere barış çağrısı yapmıştır. İtilaf Devletleri bu çağrıya karşılık vermemiştir. Olumsuz cevap alan Rusya, bu sefer İttifak Devletleri ile görüşmeler yapmış ve ilk önce Almanya, Rusların teklifini kabul ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 2 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’ta görüşmelere başlanmış ve 15 Aralık 1917’de Brest-Litovsk Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke 11 maddeden oluşmuştur. Mütareke’nin doğrudan Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren maddeleri şunlardır:¹⁶⁰

- Madde 2: Mütareke adı geçen devletlerin Karadeniz’den Baltık Denizi’ne kadar olan cephedeki bütün kara ve hava kuvvetlerine şâmindir. Asya’da, Osmanlı-Rus cephelerinde de mütareke aynı zamanda başlayacaktır.
- Madde 3: ...Osmanlı-Rus cephesindeki hatt-ı fâsıllar ile bu hatlar üzerinde ulaşımın tesis edilmesi keyfiyeti tarafeyn başkumandanlıklarınca tayin edilecektir.
- Madde 5: Mütareke akid tarafların Karadeniz ile Baltık Denizi’nin muayyen mıntıkasında bulunan bütün deniz ve hava kuvvetlerini kapsamaktadır. Adı geçen denizlerde tarafeynin ticaret ve harp gemilerine taarruz ihtimali bertaraf edilecek ve bu denizlerdeki liman ve sahillere denizden veya karadan taarruzlar yapılmasına meydan verilmeyecektir. Karadeniz’deki hatt-ı fâsılı Olinka deniz feneri ile Rus deniz feneri arasından geçen hat oluşturacak ve bu hatt-ı fâsıla akid tarafların deniz kuvvetlerince tecavüz edilmeyecektir. Karadeniz’le Baltık Denizi’nin belirli mıntıklarında ticaret gemilerinin serbestçe hareket etmelerine izin verilmiştir. Karadeniz ile ilgili birtakım meselelerin görüşülerek, bu hususta kararlar almak üzere Odesa ile Riga’da mütareke komisyonları toplanacaktır.

¹⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, *Belleten*, S.31, 1967, s.378-381.

- Madde 10: Tarafsız İran İmparatorluğu'nun hürriyet, istiklâl ve toprak bütünlüğü göz önünde bulundurularak, Osmanlı ve Rus Başkumandanlıkları ordularını İran'dan geri çekmeye hazırdırlar.

III.2. Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917)

Rusların 21 Kasım 1917'de başlattığı mütareke girişimleri üzerine 22 Kasım 1917'de Enver Paşa, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya; Lenin Hükümeti'nin, Şark Cephesi Umum Komutanlığı'na bütün cephelerde sulha başlangıç olmak üzere bir mütareke yapılmasını resmen teklif ettiğini ve Rusların karşılarındaki kuvvet komutanları ile mütareke görüşmelerine girilmesi konusunu diğer Rus cephelerindeki komutanlarına duyurduğunu haber vermiştir. Enver Paşa, Vehip Paşa'dan derhal Rus askeri yetkilileri ile irtibata geçerek mütareke teklif etmesini istemiştir. Bu doğrultuda Vehip Paşa, 25 Kasım 1917'de hazırlamış olduğu mütareke teklif mektubunu Birinci Türk Kafkas Kolordusu'nun imzasını alarak Erzincan'daki Rus 1. Kafkas Kolordusu Komutanı General Liyahof'a göndermiştir. General Liyahof bu mektubu kabul etmiş ve Rus Ordu Komutanlığı'ndan alacağı cevabı göndereceğini söylemiştir. Aralık ayına girildiğinde Rus Kafkas Ordusu Başkomutanı General Prejevalski, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya bir mektup göndermiş ve Kafkas Cephesi'ndeki askerî harekâtın durdurulmasını ve hiçbir askeri birliğin başka bir tarafa kaydırılmayarak, buldukları mevkiilerde kalmasını teklif etmiştir. Vehip Paşa tarafından bu istek kabul edilince her iki tarafın da kabul edeceği bir mütarekenin esaslarının hazırlanması amacıyla iki tarafın ordularını temsil eden özel bir komisyon kurulmuştur.¹⁶¹

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında devam eden savaşı sonlandırmak ve barış koşullarını kararlaştırmak amacıyla, 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır. Bu mütarekeye göre;

- Bu mütareke mukavelenamesi sulh yapıncaya kadar geçerlidir.

¹⁶¹ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s.91-96.

- Mütarekeyi bozmak isteyen taraf, harp harekâtına başlamadan 14 gün evvel durumdan karşı tarafı haberdar etmeye mecburdur.
- Bu mukavelenamenin hükümleri geçerli olmaya başladığı andan itibaren her iki taraf bütün Osmanlı-Kafkas Cephesi'nde harp harekâtını durduracaktır.
- Taraflar değil karşı taraf birlikleri üzerinden ve hatta kendi ileri hatları ile bunun 10 verst (10.600 metre) gerisine geçen hat arasında bile hiçbir hava harekâtında bulunamazlar.
- Halen tarafların en ileri hatlarının bulunduğu mevkiiler, tespit ile krokilerde gösterilmiş olacaktır.
- Bu mukavelenamenin imzasından itibaren taraflar stratejik kıta hareketlerinde bulunmamayı ve birliklerin değiştirilmesi gibi normal hareketlerin haricine çıkacak askeri nakliyat yapmamayı taahhüt ederler. Bu maddeye uymamak ve harekâta bulunmak askerî harekâtın tekrar başlaması alameti addedilecektir. Yalnız 15 Aralık 1917 saat 18.00'e kadar bu yolda verilen emirler uygulanacaktır. (Bu saat ilk müzakere müşterek çalışmasının yapıldığı saattir.)
- Taraflar en ileri hat gerisindeki birliklerini değiştirmede ve konaklamada tam bir serbestîye sahiptir. Bu şartlardaki cephenin tümen mıntıklarında, mukavelenin imzalandığı zamandaki kuvvetlerini artıramayacaklardır.
- Bu mukavele, hükmünü muhafaza ettiği müddetçe taraflardan hiçbiri gelecekteki bir taarruz için hiçbir hazırlıkta bulunmayacağını taahhüt ederler.
- Tarafların en ileri hatları arasında kalan tarafsız bölgeye (tampon bölge) asker ve yerli halk giremez. Tarafsız bölgeye geçen askerlik çağındaki bütün erkekler esir kabul edilecektir.
- Tarafsız bölgeye taraflar, keşif ve emniyet unsurları veya münferit keşşafılar göndermemeyi taahhüt ederler.
- Osmanlı komuta heyeti, Kürtlerin bu mukavelenameye tam uymaları için gayret göstermeyi taahhüt eder.

- Rus Cumhuriyeti'nin Avrupa Cephesi'nde Merkezi Devletlerle akdedeceği umumi mütarekenin bütün maddeleri Kafkas Cephesi için de zorunlu olarak uygulanacaktır.
- Harp halindeki devletlerle Karadeniz'de de mütareke yapılacaktır. Tarafların harp gemileri ve hava kuvvetleri karşı taraf kıyısına 10 verst (10.600 metre)'ten fazla yaklaşamayacaktır.”
- Deniz kuvvetleri sahile altı milden fazla yanaşmayacak. Karadeniz sahilinden başlayarak Dersim'de Munzur Dağı'na kadar iki taraf siperleri mütareke hattını teşkil eder. Munzur Dağı'ndan sonra Mercan Dağları-Karacakale-Zağki-Erik Dağı-Sağnis-Oğnot-Şerafeddin Dağları-Boğlan Gediği-Murat Nehri üzerindeki Soluk Köprüsü-Kertakom-Azakup-Mişagsin-Bitlis kuzeyindeki 5. Tümen siperleri-Van Gölü güneyi-Erikdere.
- Rus hattı; Kirandah Dağı-Akbaba-Akdağ-Kösmer Dağı-Şeytan Dağları-Çoriş Dağı-Bahçe-Izrak-Muhacirköy-Belican-Van Gölü.

Erzincan Mütarekesi'¹⁶²nin imzalanmasıyla Osmanlı-Rus Savaşı sona ermiştir. Fakat Brest-Litovsk ve Erzincan Mütarekeleri imzalanırsa da Sovyet Rusya'nın tıpkı Çarlık Rusya'sı gibi “*Ermenilerin Koruyucusu*” rolü devam etmiştir. Sovyet Rusya yöneticileri, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne yenileceği düşüncesini göz önünde bulundurarak, kesin bir barış antlaşması yapılmadan önce Ermenilerin bulunduğu yerleri kendi çıkarlarına göre düzenlenmesi gerektiği görüşünde olmuşlardır.¹⁶³

Sovyet Rusya, Ermeni Faaliyetleri¹⁶⁴ doğrultusunda 11 Ocak 1918'de “*Türk Ermenistan'ı*” başlığı altında bir kararname hazırlayarak ilan etmiştir. Rusya, bu

¹⁶² Aslında bu mütareke, Petrograd'daki Merkez Sovyet Hükümeti ile değil, onun tanımadığı “*Maverayi Kafkas Komiserliği*” arasında yapılmıştır. Merkez Sovyet hükümeti bu sıralarda barış siyaseti izlediğinden, Kafkas Cephesi'nde ateşkes kararına tepki göstermemiştir. (bkz. Uçerol, s.594.)

¹⁶³ Uçerol, s.594.

¹⁶⁴ Ermeniler, I. Dünya savaşı sırasında Ruslarla iş birliği içerisinde olmuş ve Osmanlı Devleti toprakları içerisinde kendisine bir yer aramıştır. Rusya'nın tahriklerinden cesaret alan Ermeniler, savaş çıkar çıkmaz Kafkasya'daki Rus makamlarıyla gizlice temasa geçmiş ve Türk vilayetlerinden Rus ordusu için asker toplanmasını amaçlayan yeraltı faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Doğu Anadolu'da Rus ordusuna öncülük eden Ermini gönüllü asker sayısı 40 binin üzerindedir. Ruslarla iş birliği içerisinde olan Ermeniler, Türk ordusunu içinden kundaklamayı hedefleyerek onu arkadan vurmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti bu duruma daha fazla tahammül gösteremeyerek tehcir kararı

kararnamede işgal altında olan Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasını desteklediğini, Rus ordusunun Doğu Anadolu'dan çekildiğinde yerine bir Ermeni Halk Milisi'nin kurulması gerektiğini, bu bölgeye Türkiye'den ve diğer ülkelerden gelecek olan Ermenilerin yerleştirilmesini, "*Ermeni Halk Temsilcileri Sovyet'i*" adı ile geçici bir yönetim kurulması gerektiğini beyan etmiştir. Sovyet Rusya, Erzincan Mütarekesi¹⁶⁵'nin ardından, Osmanlı-Rus sınırında bir sözde Ermeni Devleti kurulması gerektiği ile ilgili sorunu ortaya atmıştır. Bu sırada da Rus işgali altındaki bölgede Ermeni Milisi kurulması girişimlerine başlamıştır. Yine aynı zamanda ise Brest-Litovsk barış görüşmelerine başlanmıştır. Burada Türk askerlerinin başı Ahmet İzzet Paşa, Rusların Kafkas cephesinde silahlı Ermeni kıtası kurmasını protesto ederek, bunu 20 Ocak 1918'de yazılı olarak Rus temsilcilerine bildirmiştir. Temsilci verdiği cevapta, yapılan işin bu Ermeni birliklerinin, Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetleri millileştirme hareketinden başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Böylece Rus delegasyonu başkanı, Kafkaslarda ve Rus işgali altında bulunan Türk bölgesinde gerçekten silahlı Ermeni birliklerinin kurulduğunu kabul etmiştir. Osmanlı Devleti,

ile Ruslarla iş birliği içerisinde olan Ermenileri, harp bölgelerinin dışına çıkarmayı kararlaştırmıştır. 1916 yılına gelindiğinde Ruslar, Karadeniz ve çevresini işgale başlamışlardır. Ermeniler, bu bölgede de sayıları bir hayli kabarık olan Rumlar ile iş birliği yaparak Rus kuvvetlerine destek olmuşlardır. (bkz. Kocabaş, s.391-393.)

¹⁶⁵ Erzincan Mütarekesi'nin cephelede ki etkileri şu şekilde değerlendirilebilir: 1917 yılına gelindiğinde Türk ve Rus orduları Kafkas Cephesinde Soğuk kış koşullarına karşı Taarruz edecek durumda değillerdir. İlkbahar da Bağdat, İngilizler tarafından zapt edilmiş olup Sina Cephesi takviye edilmektedir. Bu durumda doğu cephesine yeni kuvvetler temin edebilmek için zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Kafkas Cephesinde büyük kayıplar veren Türk ordularının kaynakları ikmale elverişli değildir. Günlük olarak erlere yarım istihkak, hayvanlara ise bir buçuk kilo yem verilmektedir. Doğu cephesindeki ihtilal Rus kuvvetlerini etkilemişse de Rus kuvvetleri Türk ordularından üstün durumdadır. Irak ve Filistin Cepheslerine yeni kuvvet takviyesi yapabilmek için uygun yer ve zaman mevcut değildir. Bu durumda Türk Başkumandanlığı doğuda savunmada kalarak, buradan diğer cephelere beş tümen göndermiştir. Rus ordusundaki çözümler Kasım ayında başlamış olup, Kafkas Cephesi'ndeki Türk birlikleri harekete geçmiştir. Rus ordusu Kafkasya ve Rusya içlerine doğru çekilmeye başlamakta ve Türk birliklerinin çoğu bu durumdan haberdar olmamaktadır. Rus birlikleri perişan bir şekilde Tiflis, Bakü demiryolu ile iç kesimlere sevk edilmektedir. Tiflis'te bulunana İngiliz-Fransız askeri komisyonu, Gürcülerden ve Ermenilerden oluşan birer tümen kurmaya çalışmaktadır. Azerbaycanlılar, Ermenilerin katliam yapabilmesi tehlikesine karşı Türk orduları tarafından gelecek olan yardımları beklemektedir. Taşnak Komitesi ise Türk topraklarında Türk bırakmamak amacıyla Büyük Ermenistan Devleti kurmayı amaçlamaktadır. (bkz. M.Salih Mercan, "Erzincan Mütarekesi'nden Brest-Litovsk'a (Aralık 1917-3 Mart 1918)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van 1991, s.71-72.)

taraflar arasındaki bu tutarsız ilişkileri göz ardı ederek bir an önce barışın yapılmasını istediğinden görüşmelere devam etmiştir.¹⁶⁶

III.3. Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918)

Bolşevik liderler, geçici hükümetle mücadele ederken Rus askerlerinin ve halkın desteğini kazanmak için savaşa son vermek ve toprakların acilen köylülere dağıtılması gibi sloganlar ortaya atmıştır. Bu sloganlar, savaşı bakan ve toprağa ihtiyacı olan asker ve köylüler arasında oldukça büyük bir etki oluşturmuştur. Fakat Bolşeviklerin asıl amacı, ileride kendilerine karşı kullanılma ihtimali olan Rus ordusunu moralsiz bırakmak ve orduyu çözerek cepheleri terk etmeye yöneltmektir. Nitekim bu düşünceleri başarıya ulaştırmıştır. Aynı zamanda barış anlaşmaları yaparken Rusya'nın mağlup olmuş bir görüntü vermesinden de uzak durmaya çalışmışlardır. Sovyetlerin asıl amacı ise bir an önce barış imzalamak ve Rusya'daki rejimlerini kuvvetlendirmek amacıyla Almanya ile savaşa son vermek olmuştur. 7 Aralık 1917'den itibaren Almanlar ve müttefikleri ile Ruslar, Brest-Litovsk şehrinde bir araya gelerek barış müzakerelerini görüşmeye başlamıştır. 3 Mart 1918'de de anlaşma imzalanarak Rusya ve Almanya arasındaki savaş sona ermiştir.¹⁶⁷

Madde I: Müşterek muahede metninin IV. maddesi ve 2. bendinde bahis mevzuu olan sahanın tahliyesi ve geri verilmesi hususunun teferruatını tesbit ve tanzim maksadiyle aşağıdaki kararlar ittihaz edilmiştir.

- 1- Rusya Cumhuriyeti mezkur eyaletlerde mevcut bütün kuvvetlerini harpten önceki sınırların bu tarafa çekmeyi taahhüt eder; aynı şekilde bütün sivil ve askeri görevliler de geri alınacaktır ve bu taahhüt muahedesinin imzasından sonraki 6 ila 8 hafta içinde gerçekleştirilecektir.
- 2- Asya cephesindeki Rus ve Türk seferi kuvvetlerinin başkumandanları 1. bendde zikredildiği veçhile, böyle bir tahliye ve Rus askerlerinin sınırın öte

¹⁶⁶ Uçerol, s.595.

¹⁶⁷ Kurat, s.339-349.

tarafına geçirilmesi işinin tarz ve usulleri ve bu ordunun emniyetini sağlayacak tedbirleri tesbit ederler.

- 3- İşgal edilmiş olan yerlerin tahliyesi zamanında Rusya Cumhuriyeti buraların Türk kuvvetleri tarafından tekrar işgaline kadar emniyeti sağlamayı taahhüt eder. Rusya Cumhuriyeti intikam vakaları, yağma cinayet ve diğer hukuk ve nizama aykırı olaylara yer vermemek için gerekli tedbirleri alır... Muahede akdeden tarafların ordu kumandanları bu mühim meseleleri mahallinde halledecektir.
- 4- Rusya Cumhuriyeti sınır boyunun muhafazası maksadiyle her bir 150. km için takriben 1 tümen asker kullanacaktır. Ordunun kalan kısmını terhis ve memleketin içine sevk edebilecektir.
- 5- Rusya Cumhuriyeti gerek Rusya'da ve gerek işgal edilen Türk eyaletlerinde, Türk ve Rus tebası Ermeni çetelerinin terhisini taahhüt eder ve bu gibi çeteleri tamamiyle fesheder.
- 6- Barış akdeden her iki taraf, mezkur eyaletlerde normal durum iade edilinceye kadar, halkın iş meselelerini tanzim maksadiyle bir anlaşma yaparlar.¹⁶⁸
- 7- Umumi barışın akdine kadar, Rusya Cumhuriyeti kendi hududlarında veya Kafkaslarda, talim maksadiyle dahi olsa, bir tünden fazla kuvvet tahşit (yığma) etmeyecektir.

Madde II: İşbu muahedenin tasdikinden sonra üç ay zarfında karma Türk-Rus komisyonu teşkil edilecektir. Birinci komisyonun görevi Türkiye ile Rusya'yı birbirinden ayıran sınır hattını tesbit etmektir; bunun başlangıç noktası her üç hududun, Türk, Rus ve Acem sınırlarının bir araya geldiği yerden başlayarak üç sancağın yani, Kars, Ardahan ve Batum sancakları hududuna kadardır. Komisyon, bu mesele üzerinde, harpten önceki sınır hattını nazarı itibare alarak hareket eder. Harp zamanında tahrip edilen hudut işaretleri, 1880 yılı sınır komisyonunca tanzim edilen harita ve zabıtlara uygun olarak, tekrar yerine konur ve tamir edilir. İkinci komisyon ise, müşterek barış metninin 4. maddesinin 2. bendine uygun olarak Rusya Cumhuriyetince tahliyesi lazım

¹⁶⁸ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul 1998, s.178-179.

gelen üç sancak ile Rusya arasındaki hududu tesbit edecektir. Oradaki sınır hattı 1877-78 Türk-Rus harbinden önceki sınırın aynı olacaktır.

Madde III: Akid taraflardan bir şahısa veya cemaata ait mal veya gayrimenkul eşya hududun öbür tarafında kalırsa, bu gibilere bu mal ve mülkten istifade etmek, icara vermek ve umumiyetle bunları şahsen multedler vasıtasıyla işletmek veya ne gerekiyorsa onu yapmak hakkı tanınır. Bu gibi eşhasın veya cemaat mümessillerinin pasaportlarını ibraz etmek suretiyle hududu geçmelerinde herhangi bir müşkilat çıkarılmaz; pasaportlar ise mahalli makamlarca verilir ve karşı makamlarca vize edilir.

Madde IV: Akid taraflar iş bu muahedenin tasdikinden sonra hemen bütün limanlar, şehirler veya diğer meskûn yerlerde, ilgili başkonsoloslara veya viskonsoloslara tanıma hakkı verilecektir. Ancak, mezkur kimselerin bırakılması mümkün olmayan yerler bundan istisna edilecek ve bu gibi istisnalar bütün yabancı devletlere de tatbik edilecek.¹⁶⁹

Madde V: Akid, taraflardan her biri, harp esnasında, kendi sahalarında, vazifeli bulunan kimseler veya ahali tarafından, konsoloshane, binalarına veya eşyasına ve aynı şekilde karşı tarafın resmi şahıslara ve konsolosluklarda hizmet edenlere ikna edilen zarar ve ziyanı tazmin etmeyi taahhüt eder.

Madde VI: Akid taraflar arasında önce mer'iyette olan bütün mukaveleler, anlaşmalar ve diğer uzlaşmalar harbin zuhuru ile kendiliklerinden hükümsüz hale gelmeleri ile, hukuki, münasebetleri tanzim maksadiyle, Rusya Cumhuriyeti hükümeti ile arasında konsolosluk mukavelesi lüzumlu gördükleri diğer anlaşmalar akdetmek mecburiyetindedirler. Bu mukaveleler müşterek muahedenin ticarete ve seyr-ü sefaine ait 5 numaralı zeylinde tesbit edilen zaman zarfında yapılır.

¹⁶⁹ Saray, s.179-180.

Madde VII: İş bu muahede tasdikinden hemen sonra Rusya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki posta ve telgraf muhabereleeri yeniden tesis edilecektir; bu hususta beynelminel posta telgraf birliğinin andlaşmalardaki nizamname ne ise aynen tatbik edilecektir.

Madde VIII: Müşterek barış metnini VII. maddesinde ağıklanan prensibe göre, her iki taraf, İnan'da nufüz sahası ve müstesna menfaatler temini maksadiyle, daha önce akdedilen milletlerarası her türlü anlaşmaların hükmü kalmadığını kabul ederler. Her iki devlet İnan arazisinden kendi askerlerini tahliye edeceklerdir. Onlar bu maksatla İnan hükümetiyle temasa geçerek, tahliyenin teferruatı ve tedbirleri üzerinde anlaşmaya varırlar

Madde IX: Akid taraflardan birine ait arazide harp zamanında, karşı tarafın tebaasına tatbikle bunların şahsi hukukun haleldar eden harp zamanı kanunlar, müşterek muahedenin tasdiki üzerine yürürlükten kalkar.

Madde X: Akid taraflardan birine ait vatandaşlardan, hususi şahışlar ve cemaatlerden karşı tarafın arazisinde bulunanlar, harpten önceki statülerine iade edileceklerdir.

Madde XI: Rus tebaası olan İşlam ahali mal ve mülklerini tasfiye ve servetlerini beraberlerinde götürmek suretiyle Türkiye'ye göç edebilirler.

Madde XII: XI. maddede zikredilen askeri kanunlara göre zarara uğrayan kimselerin imkânı mertebesinde, eski hukukları iade edilir. İşbu muahedenin tasdikinden sonra, her iki taraf, mezkur kanunlara göre müsadere ve zapt edilen mal ve mülkün geri verilmesine aynı zamanda girişirler.

Madde XIII: Bütün harp esirleri, maluller veya askeri hizmete yaramayanlar, hemen vatanlarına geri gönderilecektir. Bütün diğer esirler veya askeri ve içtimai mülahazat dolayısıyla alıkonmuş olanlar, en kısa bir zaman içinde mübadeleye tabidirler. Böyle bir mübadele işbu anlaşmanın tasdikinden hemen sonra, her iki tarafça bu iş için tayin edilen komiserlerce icra edilecektir.

Madde XIV: Akid taraflardan her biri kendi arazisinde bulunan harp esirlerine ve enterne edilen sivil esirlere ve keza karşı tarafın vatandaşlarına, Brest-Litovsk'da 3 Mart 1918 tarihli Rus-Alman tamamlayıcı anlaşmanın umumi affa ait 23. maddesindeki esaslar tatbik edilir. Bunların tasdiki babında her iki tarafın Murahhası işbu tamamlayıcı akdi imza etmişlerdir.¹⁷⁰

Antlaşma maddelerinden anlaşılacağı üzere, Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında işgal ettiği Doğu Anadolu toprakları kurtarılmış, Ayastefanos Barış Antlaşması (3 Mart 1878) ile 40 yıl önce kaybedilen Evliye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum geri alınmıştır. Fakat Osmanlı Devleti Barış Antlaşması'ndan sonra da Doğu bölgesinde bazı sorunlarla karşılaşmaya devam etmiştir. Rusya, Batum'u Osmanlı'ya bırakmasına rağmen yine de buna engel olmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya üzerinde ki etkisini kırmaya çalışmıştır. Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan temsilcilerinin oluşturduğu ve 26 Mayıs 1918'de Rusya'dan ayrılan Maverayi Kafkas Cumhuriyeti, davet edildiği Brest-Litovsk görüşmelerine katılmamış ve bu antlaşmayı tanımadığını belirtmiştir.¹⁷¹

III.4. Rus İşgallerinin Bölgede Bıraktığı İzler

I. Dünya Savaşı'nın başladığında Kafkas Cephesi ve diğer bölgelerde işgallere karşı göç hareketleri başlamıştır. Savaşın ilk yıllarından itibaren başlayan göç hareketleri 1914'ten 1917 yılına kadar aralıksız devam etmiştir. Türk-Rus mücadelelerinin getirmiş olduğu göç hareketleri sürekli batıya doğru bir göç ve muhaceret ortamı yaratmıştır. 1916'da Erzurum Ruslar tarafından işgal edildiğinde bölgeden göçle ayrılan insan sayısı son derece fazladır. Türk ordusu geri çekilirken cephaneye ve ikmal araçlarını nakletmek üzere halkın elindeki araçlara el koymuştur. Ulaşım araçlarına el konulmuş olan halk dondurucu soğuğa karşı esaret altında yaşamak istemediklerinden dolayı ordu ile beraber Anadolu'nun içlerine doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Trabzon'un aynı yıl içindeki işgalinden sonra bölge

¹⁷⁰ Saray, s.181-182.

¹⁷¹ Uçarol, s.598-600.

halkı Ordu, Giresun, Samsun¹⁷² ve Sinop üzerinden batıya doğru göç etmiştir. Göç sırasında çoğunlukla gemiler ve deniz yolu kullanılmıştır. Dâhiliye Nezareti'nin aldığı her türlü tedbire rağmen halk göç esnasında salgın hastalık, çete faaliyetleri ve açlıkla mücadele etmiştir. Karadeniz üzerinden göç edenler Rus saldırılarına maruz kalmışlardır. Rus savaş gemileri, Trabzon'dan göç eden sivil halkın bulunduğu deniz araçlarını hedef almış ve ateş ederek birçoğunu batırmıştır. Erzurum'dan başlayan göç dalgası Erzincan ve Sivas üzerinden Kayseri, Niğde, Kırşehir ve Çatalca bölgelerine kadar yayılmıştır. Erzurum ve çevresi sadece Rus tehdidiyle karşı karşıya olmaymış, salgın hastalıklar, özellikle tifüs, açlık ve yokluk bölge halkını yıpratmıştır. Bölgedeki kadınlar, yaşlılar ve çocuklar üzerlerinde doğru dürüst kıyafetleri dahi olmadan kağıt arabalarıyla bölgeden uzaklaşmaya çalışmışlardır. Göç eden halk yanlarına az sayıda eşya ve hayvan alabilmişlerdir. Bölgenin güneyine göç edenler ise Diyarbakır ve Adana'ya kadar geniş bir sahaya yayılmışlardır. Halkın göç etmesinde ki diğer bir unsur ise Ermeniler olmuştur. Bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermeniler, bölgedeki halkı çeşitli zulüm ve baskı ile kaçırmaya çalışmıştır.¹⁷³

Rus işgali sona erdikten sonra, işgal döneminde Giresun'dan batıya doğru yapılan göçler, bu sefer de Giresun'dan doğuya doğru yaşanmaya başlamıştır. Yaklaşık 2 sene süren muhacirlik döneminde muhacirlerin sorunlarını ve yükünü çok ağır bir şekilde üzerinde hisseden Giresun şehrinin tüm imkânları kullanılmış ve bitmiştir. Rus ordusu çekildikten sonra Doğu Karadeniz sahillerindeki limanların durumunu incelemek amacıyla üzere Bahriye Nazırı Cemal Paşa başkanlığındaki heyet, Gülnihal Vapuru ile bölgeye hareket etmiş ve 15 Mayıs 1918'de Giresun'a uğramıştır. Bu heyetle birlikte yolculuk eden bir gazetecinin izlenimleri Vakit gazetesinde yayımlanmıştır. Giresun'da liman ya da rıhtım bulunmamaktadır, vapur

¹⁷² Bu bölgedeki düşman işgal ve bombardımanlar şiddetli olduğundan, Giresun ve Samsun havalisi sahil civarında polis ve jandarma düşman teşebbüsleri karşısında Samsun ve Giresun havalisi kumandanlıkları emrine girecektir. Gerekli silah ihtiyacı orduya bildirilecektir. Bu konudaki esame ve miktar defteri Samsun ve Giresun havalisi kumandanlıklarına teslim edilecektir. Bu defterin bir nüshası da ordu müfettişliğine gönderilecektir. Ordu Müfettişliği-1915. (ATASE, BDH, K.3040, D.59, F.3.) Ali Rıza Bey'in bu bildiriye cevabı şu şekilde olmuştur: Giresun kumandanlığına 2 zabıt, 19 nefer, Samsun kumandanlığına 7 zabıt, 21 nefer, toplamda 9 zabıt 140 nefer görevlendirilmiş olup, künyeleri henüz kaydedilmediğinden defter takdim edilmemiştir. Sahil Kumandanı Ali Rıza-1915. (ATASE, BDH, K.3040, D.59, F.3-1).

¹⁷³ Tekir, s.43-55.

açıkta demirler ve kıyıya gemiye yanaşan kayıklarla çıkılmıştır. Kıyıdaki dükkânlarda eskisi gibi çaya kahveye davet eden ya da misafirperverlik konusunda dört dönen insanlardan eser kalmamıştır. Savaş öncesinde Trabzon'dan bile daha eğlenceli ve mutlu bir şehir olan Giresun şimdi hayalet bir şehir gibidir.¹⁷⁴

Tarihler Haziran 1919'u gösterdiğinde Giresun ve çevresinde savaş yüzünden açlık, sefalet, barınma ve salgın hastalık sorunları tüm hızıyla devam etmektedir. Hilâl-i Ahmer'in Trabzon, Erzincan ve Erzurum bölgelerine göndermeye karar verdiği 3 farklı yardım heyetinden ilki 26 Haziran 1919'da yola çıkar. Yolculuk boyunca Ordu, Giresun ve Tirebolu'ya uğrayan Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin hazırladığı rapora göre "*Giresun sokaklarında muharrik iskeletler deri ve kemikten ibaret kollarını uzatıyor ve her tarafı derin iniltileriyle dolduruyordu*". Kasabada yaşayan zengin kişilerin çabaları ve girişimleri sonucunda bir Darü'l-Eytâm (Yetimhane) yaptırmış ve sokaklardan 350 kadar kimsesiz çocuk bu yetimhanenin himayesine alınmıştır. Yetimhane yaklaşık 3-4 ay mahalli yardımlarla ayakta kalabilmiş fakat bir süre sonra yardımseverlerin kendi hasar ve zararlarından dolayı bu yardımlar kesilmek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak çocukların çoğu sokaklara geri dönmüştür. Hilâl-i Ahmer heyeti Giresun'dan sonra Tirebolu'ya geçmiş ve aynı durumlarla burada da karşılaşmıştır. Heyetten Hikmet Bey'in hazırladığı raporuna göre Giresun, Ordu, Tirebolu ve Ünye birer sefalet merkezi haline gelmiştir ve bu durum karşısında sahil kesiminde bulunan halka 30 bin kg erzak ve aynı oranda eşya dağıtılmıştır.¹⁷⁵ Hilâl-i Ahmer heyeti, Giresun ve Ordu'daki yetimhanelere çamaşır ve yiyecek dağıtır. Bu yardımlar aynı zamanda Görele, Akçaabat, Vakfikebir'e de sağlanmıştır.¹⁷⁶

Görele'deki halkın yiyecek temini için Trabzon Vilayeti'nden yardım talep edilmiştir. Bu belge aşağıdaki gibidir:

¹⁷⁴ "Anadolu Kıyılarında", Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1918.

¹⁷⁵ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s.75-78.

¹⁷⁶ "Karadeniz Sahilindeki Vilayetlerimiz Ne Halde", Vakit, 28 Eylül 1919.

“Trabzon Vilayetine Telgraf

Ziraat Bankası kanunu bankadan yemeklik için ahaliye zahire veya para tevzi’ ve ikrazına müsaid olmadığı ziraat nezaretinden bildirilmekle Görele muhtacın-i ziraatin tehvin-i zaruretlerinin vilayetçe temin buyrulması”¹⁷⁷

Yardım talebine cevap ise aşağıdaki gibidir:

“Ticaret ve Ziraat Nezareti

Dahiliye Nezaretine

Görele muhtacınine bankaca yemeklik tevzi’ olunamayacağına dair

Devletlü Efendim Hazretleri

5 Nisan 331 tarihli ve otuz yedi numaralı tezkire- aliyyeleri cevabıdır. Ziraat Bankası kanunu bankadan yemeklik için ahaliye zahire tevzi’ ve itasına müsaid olmadığından Görele kazası ahalsinin yemeklik için muhtaç oldukları on beş bin kilo mısırın bankaca tevzi’i veya esmanın ikraz itası mümkün olmadığı mezkur banka müdüriyet-i umumiyesinden ifade olunmağla ol-babda emr u ferman hazret-i menlehü’l-emrindir.”¹⁷⁸

Tirebolu’nun yeniden gelişmesi ve kalkınması, bölge halkının yaralarının sarılması için yapılacak olan nakdi yardım emri aşağıdaki gibidir:

“Tirebolu’nun imarı için mukaddema tahsis olunan on bin liranın kifayetsizliğine mebni yüz bine iblağı hakkında Büyük Millet Meclisi riyaset-i celilesine keşide olunub riyaset-i müşarun-ileyhadan tevdi’ buyrulan telgrafname üzerine Maliye vekâlet-i celilesinden alınan 11 Şubat 340 tarihli tezkirede heyet-i vekilece müttehad yetmiş beş numaralı kararname ile Rus istilasına maruz kalan Giresun Livası aksamından Tirebolu ve Görele kazalarına onar bin liradan yirmi bin liranın ita edildiği bundan başka tahsisat verilmesi tensib olunduğu takdirde mikdarının tayini işar kılınmış ve

¹⁷⁷ B.O.A., DH.I.UM.00082.1.1.19.001, s.1.

¹⁷⁸ B.O.A., DH.I.UM.00082.1.1.19.002, s.3.

işar-ı vaki' icra vekilleri heyetinin 12 – 2- 340 tarihli ictimaasında lede't-tezekkür Tirebolu'ya daha on bin liranın itası karargir olunmuştur."¹⁷⁹

Kentlerde bu sıkıntılar yaşanırken 28 Temmuz 1919'da sahil kesiminde büyük bir sel felaketi meydana gelir. Derelerin taşması sonucunda oluşan selde Tirebolu, Görele Vakfikebir, Giresun ve Ordu'da insanlar sele kapılarak ölmüş, hayvanlar telef olmuş, ekili araziler talan olmuş, köprüler ve evler yıkılmıştır. Bu bölgedeki halka eşya ve erzak yardımında bulunulmuş, Ordu ve Giresun'daki muhacir çocukların İstanbul'da bulunan yetimhaneye alınmasına karar verilmiştir.¹⁸⁰

Trabzon ve bölgesinde yaşayan ve geri dönen halkın kentte yaşamalarına imkân sağlamak amacıyla Trabzon milletvekili Rahmi Bey'in verdiği önerge ve sonrasında yazılan emir yazıları şöyledir:

"Mübadele, İmar ve İskan Vekalet-i Celilesine

Trabzon vilayetinde Rus işgali esnasında meskenleri ihrak ve tahrib edilmiş olanların mübadele, imar ve iskan kanununa tevfikân bir an evvel iskan ve terfihlerine dair Trabzon mebusu Rahmi Bey tarafından verilip heyet-i umumiyenin ol-babdaki kararı mucibince Türkiye büyük millet meclisi riyaset-i celilesinin 13-2-340 tarih ve 7/155/2517 numaralı tezkiresiyle baş vekaletе tevdi kılınan takrir suret-i musaddakası ifa-yı muktezası ricasıyla rabten takdim kılınmıştır efendim."¹⁸¹

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti

Trabzon vilayetinde Rus işgali esnasında meskenleri ihrak ve tahrib edilmiş olanların mübadele imar ve iskan kanununa tevfikân bir an evvel iskan ve terfihlerine dair Trabzon mebusu Rahmi Bey tarafından verilip heyet-i umumiyenin 13-2-340 tarihli ictimaasında makam-ı samilerine tevdi'i tensib

¹⁷⁹ B.C.A., Fon: 30-0-18-01-01, Yer:9-14-3, s.1.

¹⁸⁰ Süleyman Beyoğlu, "Millî Mücadelede Giresun'un Yeri ve Önemi", Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996, İstanbul 1997, s.216.

¹⁸¹ B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23, s.1.

*edilen temenni takririnin suret-i musaddakası leffen takdim kılındı efendim.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi*¹⁸²

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti

Hülasa: Trabzon Vilayetinde Rus işgali esnasında meskenleri ihrak ve tahrib edilmiş olanların mübadele imar ve iskan kanununa tevfiakan bir an evvel iskan ve terfihleri temennisine dair

Düşman işgaline uğrayan mahallerde meskenleri tahrib ve ihrak edilmiş olanların iskan ve terfihleri mübadele, imar ve iskan vekaletinin cümle-i vezaiifinden olub vekalet-i müşarun-ileyhanın bi'l-umum gayr-i menkul emval-i metrukeyi muhacirin ile meskenleri düşman tarafından tahrib ve ihrak edilen menkenlerine tahsis ve tevzi'an ve bu emvalden el-yevm istihbar suveri saire ile eşhas-ı salisenin taht-ı işgallerine olanlarını da idareten tahliyeye salahiyetdar olduğu 8 Teşrinisani 339 tarih ve 628 numaralı kanunun 1 ve 8inci maddeleri ahkamından bulunduğu müddet zarfında meskenleri Ruslar veya yerli Rumlar tarafından tahrib ve ihrak edilmiş olanların bu kanundan istifadeleri henüz temin olunamamıştır.

Tahrib ve ihrak edilmiş olan mesakinin mahalli idare meclislerince vergi ve tapu kaydlarına veya bi-gayr-i hakkın erbab-ı vukufun malumat ve şehadetlerine müracaat suretleriyle mümkün mertebe takdir ve tayin olunacak kıymetin nazar-ı itibara alınarak bunlara mukabil ahamına gayr-i menkul emval-i metrukeden birer mesken tahsis ve itasıyla bir an evvel temini süknaları için mübadele, imar ve iskan vekaletinden Trabzon vilayetine ve alakadar iskan muntikası müdüriyetine tebligat-ı lazıme ve seria ifası esbabının istikmal buyrulmasını arz ve rica eylerim efendim.

*Trabzon Mebusu.*¹⁸³

¹⁸² B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23, s.2.

¹⁸³ B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23, s.3.

III.5. Harşit Savunması Hakkında Bölge Halkının Anlattıkları

Harşit Vadisi ve diğer kentlerde yaşanan Rus işgalleri, bölge halkı tarafından unutulmadığı gibi nesillerden nesillere de bir ders alınması için anlatılmalı. Çalışmamızın bu bölümünde işgallere tanıklık etmiş ya da büyüklerinin anlattıkları hafızalarından silinmemiş kişilerin ağzından, o günlerde yaşananlar anlatılmaktadır. Görüşme yapılan kişilere Harşit Savunması ve muhacirlik hakkında ortak bir soru sorulmuştur.¹⁸⁴

III.5.1. Münevver Yakupoğlu Görüşmesi

Soru: Harşit Savunması ve muhacirlik hakkında ne biliyorsunuz? Anlatabilir misiniz?

“Ben 1926 Gümüşhane-Torul doğumluyum. Muhacirlik dönemini babam ve annem yaşamışlar. Onlar bana yaşadıklarını ve o dönemde gerçekleşen olayları anlatırlardı. Gavurlar geldiklerinde herkesi silahlarla ve zor kullanarak evlerinden çıkarmışlar. İnsanlar yanlarına taşıyabilecekleri kadar eşya ve yiyecek alıp köylerini terk etmek zorunda kalmışlar. Benim ailem ise Giresun’un Kuşkovan köyüne kaçmışlar, muhacirlik yolunda babaannem Nesli vefat etmiş. Giresun’da ki bu köyde çadırda yaşamışlar. Gavur bu köyden gidene kadar ailem Giresun’dan gelmemiş. Göç yolunda çocuklarını taşıyamayıp yol üzerinde bırakanlar, çocukları açlıktan kucağında ölenler olmuş. Kucağında çocuğuyla bir kadın muhacirlik yolunda açlıktan yaşamını yitirmiş ve çocuk ondan iki gün boyunca süt içmiş. Name nenemler kadını köy köy arayıp bulmuşlar ve kadını uygun bir yere defnedip çocuğuna da sahip çıkmışlar. Seher Nenem, Lütfiye ablamı yolda bırakmış, babam daha sonra onu yolda bulup geri getirmiş. Gariplik ve perişanlık çokmuş. Gavurlar birçok kadına tecavüz etmiş, erkeklerin birçoğunu da vurup öldürmüş, kaçmaya fırsat bulanlar kaçıp kurtulmuş. Gavurlar bir kısım erkeği rehin alarak Düfter nenemin evine doldurmuşlar ve kaçmasınlar diye eve yakın bir yerde nöbet tutuyorlarmış. Düfter nenem erkekleri dışarı çıkarıp kaçmalarını sağlamak için onlara çarşaf giydirmiş, silahlarını da bebek beşiklerine doldurup onları kadın kılığında evden

¹⁸⁴Görüşmeler Haziran 2019’da bölgede yaşayan kişilerle yüz yüze olarak yapılmıştır. Görüşmelerde bahsi geçen Gâvur tanımı Rus birlikleri için kullanılmıştır. Urum tanımı Rumlar için yapılmıştır.

çıkarmış. Gavurlar beklemiş evden erkek çıkmayınca evi basıp kolaçan etmişler ve kimseyi bulamamışlar. Düfter nenem gavurlara ilerdeki ormanlık alanı göstererek, “*Bakın erkeklerin süngüsünün ucu ilerde parlıyor, eğer bize dokunursanız sizi vuracaklar*” demiş. Köylü buralardan kaçınca, gavurlar köylünün hayvanlarını kesip yemişler, hazırda bulunan erzakları ve yiyecekleri tüketmişler. İki yıl burada yaşamışlar. Birçok akrabamız Giresun’da yaşamını yitirmiş ve oraya defnedilmişler. Annemler ve ailemin geri kalan üyeleri Giresun’da 2-3 yıl kaldıktan sonra gâvurun gittiğini haber alarak geri dönmüşler. Köylere geldiklerinde evlerini ve eşyalarının birçoğunu yakılmış olarak bulmuşlar. Yaşayacakları mekân ve yiyecek imkânları yokmuş. Her şeyi yeni baştan inşa ederek yeni bir düzen kurmuşlar.”

III.5.2. Rahime Yılmaz Görüşmesi

Soru: Harşit Savunması ve muhacirlik hakkında ne biliyorsunuz? Anlatabilir misiniz?

Ben 1935 Gümüşhane-Torul doğumluyum. Babam, annem ve büyüklerimin anlattıklarına göre, gavurlar geldiğinde babamlar Mallica yaylasındaymışlar. Babam gavurun geldiğini duyunca evde kapacak ne varsa büyük bir kazana doldurmuş, kazanı da bir ormanlık alana saklamış. Babamlar yayladan kaçıp Kurtbeli Mevkiini geçerek Giresun’un Kümbet denilen yerine ulaşmışlar. Bazı akrabalarımız ise bir süre Kümbet’in Güdül Köyü’nde bir kısmı da Yağmurca Köyü’nde yaşamışlar. Ali Bey dedem muhacirlik yıllarında Kümbet’te vefat etmiş ve oraya defnedilmiş. Gâvurlar bu köye geldiğinde ekinlerin biçilme vaktiymiş. Köylüler gavurların geldiğini duyunca ellerinde orak, tırpan ne varsa tarlada bırakıp kaçmışlar. Gavurlar bu köyde iki yaz iki kış kalmışlar. Bu köye Suluşehir diyorlarmış. Köylünün geride bıraktıkları hayvanların bazısını yük hayvanı olarak kullanmışlar, bazılarını da kesip yemişler. İki yıl burada köylülerin geride bıraktıkları buğday, mısır, fasulye, gibi yiyeceklerle geçinmişler. Urumlar gâvurlardan daha kötüymüş. Çocukları süngüye takıp öldürüyorlarmış. Gâvur ise çocukları sever, ellerine ekmek verirmiş. Erikbeli mevkiinde, gâvurlardan kaçıp samanlığa saklananlar olmuş. Gavurlar gece onları uykularında yakalayıp öldürmüşler. Sonrada samanlığı ateşe vermişler. Muhacirlik döneminde gavurlardan kaçmayan evini terk etmeyenlerde olmuş. Aşağıuluköy’den

Bekiroğulları, Yukarıluköy'den de Kıvrıçoğulları ve Ahmetustagiller korku içinde de olsa köylerinde yaşamaya devam etmişler. Bu olaylar ailemde özellikle annemde kötü hatıralar bırakmış olacak ki annem, harp olacak açlıktan öleceğiz diye çok korkardı. Gavur buralardan çekildikten sonra Giresun'da iki sene kadar kalan ailem köylerine geri dönmüşler. Bu dönüş yolunda da açlık ve sefalet onları bırakmamış. Geldiklerinde her şey yerle bir olmuş, kalacak evleri ve yiyecek hiçbir şeyleri yokmuş. Yeni bir düzen kurmuşlar.”

III.5.3. Fatma Üçüncüoğlu Görüşmesi

Soru: Harşit Savunması ve muhacirlik hakkında ne biliyorsunuz? Anlatabilir misiniz?

“Ben 1936 Gümüşhane-Torul doğumluyum. Babam, annem, amcam ve dedemler ben küçükken bana olanları anlatırlardı. Gavurların köyümüzü bastığını ilk amcam görmüş. Camiyayı mevkiindeyken gavurların ateş ederek geldiğini gördüğünde tüm köyde “Gavur geliyor, kaçın” diye bağırarak eve kaçmış. Babam, annem, halam, halamın oğlu Enver Bey, Osman Bey muhacirlikte Giresun'un Yağlıdere köyüne gitmişler. Orada çadırlarda yaşamışlar, ekmek ve giyecek dilenmişler. Köyde kalan halk gâvurlara karşı koyamamış, kadınların çoğuna tecavüz etmişler. Köyde kalan hayvanları kesip yemişler. Öküzlerin alnının ortasına yumruk atarak bayıltıp daha sonra kesip yerlermiş. Köye geldiklerinde evlerin çoğuna baskın yapıp, yakıp harap etmişler. Gâvurlar genellikle bizim evde kalmışlar, Katipgiller'in evini de sağlık ocağı olarak kullanmışlar. Bizim evimizin yanındaki tekir¹⁸⁵i yerinden söküp, Tüğ dediğimiz ormanlık alana götürmüşler. Tekiri barınma, saklanma, dinlenme ve depolama alanı olarak kullanmışlar. Düfter nenemizin oğlu Eşref Bey köyden kaçamamış, ailesi onu bırakıp kaçmak zorunda kalmış. Muhacirlikten döndüklerinde onu çok aramışlar ama ne ölüsüne ne dirisine rastlamamışlar. Gavurlar Hasan Bey'i yakalayıp süngüye takıp öldürmüşler. Babamın bana anlattığı bir olaya göre, Haşim Ağalar'dan evli iki kişi Trabzon'un Şalpazarı mevkiine kaçarken, kadın halsiz düşmüş ve yürüyecek hali kalmamış. Eşi onu biraz götürdüyse de kadın hasta düşmüş ve onu yol üzerinde bırakmışlar. Kurt kadını ormanda yemiş.

¹⁸⁵ Karadeniz'de genellikle evlerin yakınında bulunan tek odalı, ayaklı kiler.

Muhacirlikten dönüş yolunda kadının kemiklerini bulmuşlar ve küçücük bir çukura gömmüşler. Babam, ben küçükken Alaca'dan aşağı gelirken bu mezarın olduğu yeri bana göstermişti. Yine muhacirliğe giderken Abbas adlı bir çocuğu ailesi geride bırakmak zorunda kalmış. Abbas ağlamış, iyice acıkmış, sinekler onu yiyormuş. Ailesi biraz uzaklaştıktan sonra Abbas'ın abisi, “*Anne ben dönüp Abbas'ı alacağım*” demiş. Dönmüş ve Abbas'ı bulup kucaklayıp almış. Ayşe nenede bir kız çocuğu bırakmak zorunda kalmış. Artık taşıyamayınca kızını bir çeşmenin üzerine bırakıp yoluna devam etmiş. Daha sonra pişman olup kızını bıraktığı yerden aldıysa da, kız muhacirlik yolunda hastalanıp hayatını kaybetmiş. Annem ve babamın muhacirlikte Giresun'da bir çocukları olmuş fakat orada vefat etmiş. Kardeşimin mezarını bile bilmiyorum. Gavurlar bu köye Suluşehir diyorlarmış. Buraları alsak ne güzel olur diyorlarmış. Gavurların gittiğini haber alan ailem iki yıl sonra tekrar köyelerine geri dönmüş. Gavurlar onların evinde kaldığı için oraya fazla zarar vermemişler. Şükriye teyzem köye geri döndükten sonra gavurların evin dolabında bıraktığı patlayıcıdan dolayı parmaklarını kaybetmiş.”

III.5.4. Cemal Birinci Görüşmesi

Soru: Harşit Savunması ve muhacirlik hakkında ne biliyorsunuz? Anlatabilir misiniz?

“Ben 1937 Gümüşhane-Torul doğumluyum. Büyüklerimin bana anlattıklarına göre Rus doğudan Bayburt'tan geldiğinde babam, annesi, kardeşleri ve 4 yaşındaki kız kardeşi kaçmak zorunda kalmışlar. Babam bu sırada 9-10 yaşlarındaymış. Ailem Süme mevki boyunca Tonya'ya muhacirliğe gitmiş. Bu bölgedeki halkın çoğu Trabzon'un Tonya mevkiine kaçmış. Ailem ineklerini bile telaştan Sekü denilen mevkide bırakmışlar. İnek daha sonra kendisi yolu bulup eve geri dönmüş ama ev boş olduğundan akıbetini bilmiyoruz. Babam daha sonra Bolu'nun Bakacak adlı mevkiine gitmiş. Orada bir müddet kaldıktan sonra annesinin hastalandığını duymuş. Tirebolu'ya kadar gelmiş ve annesinin vefat haberini alınca Bolu'ya geri dönmüş. Ailem Tonya'da muhacirlikte dilenmiş, ekmek, yiyecek, giyecek istemişler ve yaşamaya çalışmışlar. Rus, milletin elinden, yiyeceğini, davarını, keçisini, koyununu neyi varsa alıp kesip yemiş. Ruslar geride evleri ve ahırları ateşe vermişler. Rus,

kadınlara tecavüz etmiş ve teslim olmak istemeyen kadınların çoğu kendilerini Harşıt Çayı'na atarak intihar etmişler. Harşıt Çayı'nın kenarları kadın cesetleriyle dolmuş. Muhacirliğe gitmeyen halk geride karaağaç kabuğu öğütüp un yapıp, unu ekmek yapıp yemişler. Mısır'ın içinde bulunan beyaz kısmı öğütüp un yapıp, unu ekmek yapıp yemişler. Tirebolu Belediyesi ise fındığı öğütüp un yapıp, unu ekmek yapıp muhacirlere ve ihtiyacı olanlara dağıtmış. Bu dönemde çiftçilik yapılmadığı için ekmek ihtiyacını bu besinlerle sağlamışlar. Bu dönemde Ermeniler de Ruslara katılmış. Ermeniler bu bölgeyi iyi bildiklerinden Rus birliklerine rehberlik ederlermiş. Türkleri camiye doldurup yakarlar, diri diri derilerini yüzerlermiş. Süme dediğimiz mevkide Rus kaleleri varmış, buradan etrafı gözetler, haberleşirlermiş. Hükümet bu dönemde halktan silahları toplamazmış. Pala Mehmet denilen kişi bu dönemde silahlanmış ve Ruslara karşı mücadele etmiş. Ruslar burada bir yıl kadar kalmış. 1916'da gelmişler, 1917'de Kabaktepe bozgunundan sonra gitmişler. Kabaktepe mevkiinde Rus birlikleri varmış, Güvende mevkiinde ise Türk birlikleri varmış, buralarda çatışmalar yaşanmış. Sonraki yıllarda bu mermiler halk tarafından toplanıp, tekrar eritilip inek çanı yapılırken kullanılmış. Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin de gitmelerinde büyük etkisi varmış. Rus'un gittiğini haber alanlar köylerine geri dönmüşler. Döndüklerinde evleri yanmış, eşyalarının birçoğu yok olmuş, yatacak yer yokmuş, toprağa ekecek tohum bile bulamamışlar. Yeniden her şeyi inşa edip yeni bir düzen ve yaşam kurmuşlar.”

“Rus'un gemileri bir ileri bir geri,

Rus gözün kör olsun dul koydun gelinleri.”

III.5.5. Hüseyin Akdeniz Görüşmesi

Soru: Harşıt Savunması ve muhacirlik hakkında ne biliyorsunuz? Anlatılabilir misiniz?

“Ben 1947 Gümüşhane-Torul doğumluyum. Babam, annem ve amcalarım o yılları bana çok anlatırlardı. Harp yıllarında, babaannem, babam, amcam, iki halam Rusların geldiğini duyunca yanlarına alabilecekleri ne varsa alıp Erikbeli mevkiinden Tonya'ya gitmişler. Dedem ise üç hanımını geride bırakarak harbe gitmiş. Harpten

dönüşte Harşit Çayı'nın kenarında bir yerde su içtikten sonra zehirlenerek vefat etmiş. Gavurlar bu içme sularının içine halkı zehirlemek için zehirli bir top koyuyorlarmış. Dedemde bundan haberdar olmayınca zehirlenmiş. Giresun'a gidenlerde olmuş, onlar hayatlarını kurtarmışlar. Annemin babası olan dedemin ailesi ise Giresun taraflarına gitmiş. Annemin babası ağma imiş, muhacirlikten dönerken bindiği atın dengesini kaybetmesi ile Taşlıca dediğimiz mevkide yuvarlanarak ölmüş. Arkadan gelen akrabaları onu yol üzerinde bularak getirip köyümüze defnetmişler. Gavurlar gelmiş bu dağları tutmuş, hayvanların bir kısmını Yemişen mevkiine sürmüş, kimini de vurup, kesip yemişler. Muhacirlik yıllarında çok açlık ve sefalet çekmişler. Açlıktan değirmen taşının üzerinde kalan unu yalamışlar. Dağlardan ot toplayıp yemişler. Karaağaç kabuğunun unundan yaptıkları ekmekleri birer lokma paylaşıp yemişler. Köycüvez dediğimiz mevkide Ruslar erkekleri toplayıp çift sıra dizmiş, daha sonra ise arkalarından ateş edip çoğunu öldürerek Harşit Çayı'na dökmüşler. Kadınları da toplayıp Çalalağı mevkiine götürmüşler. Kadınların birçoğu çocuklarını ahırlara saklamış. Ağlamasınlar diye sürekli emzirmişler. Gâvurlar kadınların çoğuna tecavüz etmiş, onlara teslim olmak istemeyen kadınlar kendilerini Harşit Çayı'na atmışlar. Eymür, Oyraca ve Aslancık mevkilerinde Harşit Çayı'ı kenarları kadın cesetleriyle dolmuş. Kolsuz Ebe dediğimiz kadına Rus ateş ederek tek kolunu kaybetmesine neden olmuş, bu sebepten adı Kolsuz Ebe olarak kalmış. Yukarı köyde Hakkı Ağa denilen kişinin savunma çetesi varmış. geceleri pusuya yatıp, gavurları birer ikişer vurmuşlar. Bizim eski evin yanındaki tekiri amcamlar söküp Pamukluk mevkiine götürmüşler. Ruslarla çatışırken tekiri savunma ve barınma amaçlı kullanmışlar. Rus birlikleri de karşı yamaçta Kiseliçe mevkiinden amcamlara ateş ediyormuş. Harp bittikten sonra amcamlar tekiri yerinden söküp tekrar evin yanına getirmişler. Tekirde hala gâvurlardan kalan kurşun izleri mevcut. Harp sırasında benim ablamın kaynanasını gâvurlar esir edip Rusya'ya götürmüş. Kadın harp bitince Rusya'dan kaçıp ülkeye geri dönmüş, fakat orada iki tane çocuğunu bırakmak zorunda kalmış. Gâvurlar çekildiğinde ailem köyümüze geri dönmüş. Gavurlar evlerin çoğunu yakmışlar. Ailem bir kış küçük bir alanda geçirmek zorunda kalmış. Amcamlar öküz olmadığından çift koşamamış, öküzün

yerine sabana girerek çift koşmuşlar ve mısır ekmişler. Kabaktepe bozgunundan sonra Ruslar burada barınamamış ve buraları terk etmişler.”

III.5.6. Görüşmeler Üzerine Değerlendirmeler

Görüşmelerden hareketle, Rus Birlikleri'nin bölgede bıraktığı etkileri değerlendirebiliriz. Harşit Vadisi aslında Kuzey'in Doğu'ya açıldığı bir kilit noktasıdır. Çetin coğrafi koşullara ve yetersiz haberleşme imkânlarına rağmen Rus Birlikleri'nin iç bölgelere yani Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Erzurum, Sivas'a girmeleri yavaşlatılmış ve engellenme çabaları gösterilmiştir. Harşit Vadisi en önemli savunma noktası Güvende karargâhı olmuştur. Bölgedeki işgal ve savunma faaliyetleri yaklaşık bir yıl sürmüştür. Fakat bu bir yıl bölge insanının birçok acı hatıralar edinmesine neden olmuştur. Öncelikle bir gurup savunma çeteleri hariç halk kendini tam anlamı ile savunamamış ve mecburi göç yolunu tutmuşlardır. Bu olay da muhacirlik yani mecburi göçmenlik konusunu ele almamıza sebep olmuştur. Bölgede Rus birlikleri haricinde, Rum çeteleri ve Ermeni çetelerinin de var olduğu anlaşılmaktadır. Bu çetelerin Rus birliklerine yardımcı oldukları ve haberleşerek beraber hareket ettikleri görülmektedir. Belirlenen bazı bölgelerde önemli çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin Kabaktepe-Güvende hattındaki çatışmalar ve bunun sonuçları Harşit Vadisi için büyük bir önem arz etmektedir. Halkımızın çoğu Rusların Kabaktepe bozgunundan sonra bölgeden çekildiklerini ifade etmektedir. Yine bazı bölgelerde mevzilenen Rus birliklerine karşı silahlanan halkta kendini savunmuş ve Rus birliklerinin sayılarını azaltabilmek için küçük imkânlarla büyük mücadeleler vermişlerdir. Halk maddi ve manevi birçok zorluklardan geçerek tekrar yurt edinme çabasına girişmiştir. Her ne kadar evlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmış iseler de pes etmemiş ve tekrar geri dönüp hayat mücadelelerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Bu savunma sırasında annelerini kaybeden çocuklar, çocuklarını kaybeden anneler, dedeler, neneler, kaybolan insanlar, mezarı bile belli olamayan akrabalar, sele kapılanlar, yaşanan acılar, açlık ve sefalet insanları yıldırمامıştır. Harp bittiğinde de mücadele bitmemiş, yok olan evler, tükenen yiyecekler, en önemli geçim kaynağı olan hayvanları da tekrar elde edebilmek için halk acılarını ve yaşadıklarını sineye çekerek azimle mücadele etmiştir. Yine harbin ardından kolunu,

bacağını, parmağını, gözünü, kaybedenler sağlığından olanlar ise hayatın içine karışarak kendilerine bir yer bulmuşlardır. Harp ilan edilirken, insanların hayatlarında bırakacağı etkileri ve ortaya çıkaracağı sonuçları düşünmenin ne kadar önemli olduğunu bu görüşmelerden sonra anlamak mümkündür. Harp dediğimizde bir ülke veya ülkelere karşı açılan savaşlar, savaşların başlangıç ve bitiş tarihleri, savaş yerleri, rakamsal değerler, istatistiksel raporlar, cephane sayıları, haberleşme araçları, geçilen yollar, kullanılan araçlar, mevziler akla gelir. Birde savaşın arka planında yaşanan ve devam eden bazı hayatlar vardır. İşte bu görüşmelerde bu hayatlar, yaşanan olaylar ve harbin insanlar üzerinde bıraktığı etkiler ele alınmıştır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas, Kanal, Irak Çanakkale, Hicaz-Yemen gibi cephelerde yedi düvele karşı mücadele vermiş olan Osmanlı Devleti, Rus Kuvvetleri ile özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde çarpışmıştır. Kafkas Cephesi, Sarıkamış felaketinin yaşandığı Ruslar dâhil Ermeni çetelerin faaliyetleri ile de meşgul olduğu bir cephe olmuştur. Osmanlı Devleti, bu çetecilik faaliyetlerinin önüne 1915 Ermeni Tehciri ile geçmeyi amaçlamıştır. Rus gemilerinin Karadeniz sahillerini bombardımana tuttuğu bu yıllarda birçok can ve mal kaybı yaşanmıştır. Kara harekâtı ile de bastıran Rus kuvvetlerinden kurtulabilmek için halk göç hareketlerine başlamış, kimileri de buldukları yeri terk etmeyerek kuyularda, ormanlarda ya da mağaralarda saklanmak zorunda kalmıştır.

Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti'ni pek çok alanda etkilemiştir. Kafkas Cephesi açıldığı zaman Osmanlı Devleti henüz bir savaştan daha yeni çıkmış ve yeni bir savaş için seferberliğini bile tamamlayamamıştır. Kuvvet ve lojistik olarak son derece eksik olan ordu, bir yandan bu eksiklerini tamamlamaya çalışırken diğer yandan Ruslarla mücadele etmiştir. Fakat bu mücadele sadece Rus Ordusu ile değil, aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert iklimi, engebeli ve geçilmesi arazi yapısı, gıda ve cephane eksikliği, sağlık sorunları, kıyafet ve teçhizat eksikliği ile de yapılmıştır. Fakat yine de bu kadar sıkıntıya ve zorluğa rağmen Türk Ordusu bazı muharebelerde başarı sağlanmıştır. Ne yazık ki bu başarılar yeterli olamamış ve Kafkas Cephesi'ndeki ordu büyük kayıplar vermiştir. Aynı şekilde Türk Ordusu'nun yanında yer alan ve orduya yarar sağlayacağı düşünüldüğü için desteklenen Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri de cephane ve maddi kaynak eksikliği ya da verilen görevin amaçlarının tam olarak anlaşılabilmesi gibi sebeplerden dolayı kendilerinden beklenen başarıları gösterememiştir.

Topyekûn savaşların yaşandığı Kafkas Cephesi'nde bölgede yaşayan halk ve özellikler kadınlar da en az Türk Ordusu ve Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleri gibi son derece büyük fedakârlıklar göstermiştir. Doğrudan savaşa katılıp çarpışan kadınlar olduğu gibi, aynı zamanda cephe arkasında da çeşitli lojistik faaliyetlere destek vermiş,

kıymetli eşyalarını ve paralarını Türk Ordusu'nun ihtiyaçları için harcamış, cephede yaralanan askerlerin bakımını üstlenmiştir.

Türk orduları, Ruslar Osmanlı-Rus sınırını geçtikten sonra Doğu Karadeniz Cephesi'nde bazı başarılar elde etmesine rağmen Sarıkamış harekâtından sonra ele geçirdiği yerlerden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından da Rus ordularının ileri taarruzları başlamıştır. Ruslar, Karadeniz'in önemli noktalarını ele geçirmek için azınlıklar üzerindeki faaliyetlerini arttırmıştır. Çorlu cephesinde ilerleyişleri devam ederken Rize ve Trabzon gibi stratejik noktaları işgal ederek Doğu Cephesi'nde kazandıkları başarıları devam ettirmek istemiştir. Türk Ordusu Vehip Paşa komutanlığında taarruza geçip ve kaybedilen toprakları geri alıp Rus ilerlemesini durdurmak istese de bu harekât başarısız olmuştur. Ruslar yeni bir taarruzla Bayburt, Gümüşhane ve Torul gibi yerleri ele geçirmiştir.

1916 yılına gelindiğinde Türk Ordusu'nun aldığı başarısız sonuçlar, Kafkas Cephesi'ndeki 3. Ordu'yu zor durumda bırakmıştır. Ayrıca bölgedeki halk ta iç kesimlere doğru göç etmeye başlamıştır. Bölgede yaşayan halkın anlattığı olaylar, yaşanan zorlukları ve sefaleti göz önüne sermesi açısından önemlidir. 1916'da yaşanan tüm bu mücadelelerden sonra 1917 yılından itibaren Rusya'da yaşanan ihtilalin de etkisiyle bölgedeki çarpışmalar azalmıştır.

Kafkas Cephesi'ndeki son savunma hattı olan Kop Dağı ve Harşit, askerî, siyasî ve sosyal açıdan önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Batıda İtilaf Devletleri orduları Çanakkale'yi geçememiştir. Doğuda ise Ruslar Kop Dağı ve Harşit bölgesinde durdurulmuştur. Türk Ordusu, Harşit savunmasında, destan yazarak olağanüstü mücadelelere ve zaferlere imza atmıştır.

Savaş tüm hızıyla devam ederken, savunmada olan bölgelerde yaşayan halk, köylerini boşaltmak zorunda kalmış ve aynı zamanda Rus işgallerinden dolayı de göç kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Evlerini, yurtlarını terk etmek istemeyen halk, Rus askerleri ve Ermenilerin baskılarına maruz kalmış, göç edenler ise son derece zor koşullar yaşamıştır. Rus askeri arşivlerine göre Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan yaklaşık bir milyondan fazla insan Anadolu'nun içlerine doğru göç etmek zorunda kalmıştır.

1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya bölgeden yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır. Savaşın seyrinin son dönemlerine gelindiğinde ABD'nin de savaşa dâhil olması İtilaf Devletleri lehine yaşanan bir gelişme olmuştur. Rusya ile yapılan antlaşma ile Elviye-i Selase (Ardahan, Kars, Batum) Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Doğu da ki bu başarı Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'ı İtilaf devletleri karşısında bir yıl daha ayakta tutabilmiştir. Bir süre sonra Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi en çok Osmanlı Devleti'ni etkilemiş, Almanya ile bağlantısı kesilince silah ve cephane gereksinimleri karşılanamamıştır. Bu sıralarda Osmanlı saltanatında padişah değişikliği yaşanmış ve Sultan V. Mehmet Reşat hayatını kaybedince yerine oğlu VI. Mehmet Vahdettin geçmiştir. Bu savaşta Arapların desteğini alamayan Osmanlı Devleti, İslamcılık politikası ve halifelik makamından vazgeçmeye başlamıştır. Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ise daha savaşın ikinci yarısın da savaştan çekilme ve barış yapma teşebbüslerinde bulunmuş ise de Almanya buna müsaade etmemiştir. Bu imparatorluk içinde yer alan Macarlar, Çekler, Hırvatlar, Slovaklar, Romenler bağımsızlık mücadelelerine girişince Avusturya 3 Ekim 1918'de Villa Gusti Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Tüm bu gelişmeler sonrasında ise Osmanlı Devleti de kayıtsız şartsız savaştan çekilme ve her denileni yapma manasına gelen Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak 30 Ekim 1918'de savaştan çekilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- ATASE, BDH, K.2882, D.333, F.9.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.12.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.12-1.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.14.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.14-1.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.15.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.15-1.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.4.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.5.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.5-1.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.6.
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.6-1.
ATASE, BDH, K.2893, D.384, F.7.
ATASE, BDH, K.2913, D.469, F.10.
ATASE, BDH, K.3040, D.59, F.3.
ATASE, BDH, K.3040, D.59, F.3-1.
ATASE, BDH, K.4756, D.1, F.1.
ATASE, BDH, K.4756, D.1, F.2.
ATASE., BDH., K.2882, D.333, F.3.
B.C.A., Fon: 30-0-18-01-01, Yer:9-14-3, s.1
B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23, s.1
B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23, s.2
B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23, s.3
B.O.A. HR.SYS.02109.00006. s.1-44.
B.O.A., DH.EUM.5.Sb.00083.00002. s.1-6
B.O.A., DH.EUM.5.Sb.00083.00003. s.1-10
B.O.A., DH.I.U.M.00082.1.00001. s.1-3.
B.O.A., DH.I.U.M.00082.1.1.19.001, s.1.

B.O.A., DH.I.UM.00082.1.1.19.002, s.3.
B.O.A., HR.SYS.02111.00011. s.2-32.
B.O.A., HR.SYS.02112.00006. s.1-30.
B.O.A., HR.SYS.02112.00010. s.1-32.
B.O.A., HR.SYS.02112.0014. s.7-11.
B.O.A., HR.SYS.02189.00005. s.1-2.

Telif ve Tetkik Eser Kaynakları

AK, Orhan Naci; *Rize Tarihi*, Rize 2000.
ALBAYRAK, Haşim; *I. Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz Muharebesi ve Of Direnişi*, İstanbul 2007.
ALLEN, Muratoff ve PAUL, E.D.; *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966.
ALPASLAN, Teoman; *Topal Osman Ağa*, İstanbul 2007.
ALŞAN, Songül; *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı (1916-1918)*, Trabzon 2017.
ALŞAN, Songül; *Sarıkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, Ankara 2014.
ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, İstanbul 2018.
ASKER, Ali; "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya ve Kafkaslar: Değişen Rejimler ve Değişmeyen Yayılmacılık Tutkusu", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Ümit ÖZDAĞ (edt.), Ankara 2017, s.153-176.
ASLANOVA, Sevilya; *20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903 1917)*, Antalya 2011.
ATABEY, Figen; *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara 2006.
AYDEMİR, Şevket; *Tek Adam*, Remzi Yayınları, İstanbul 1997.
AYDIN, Mahir; "Rusya'nın Çanakkale İntikamı (Karadeniz Bombardımanı)", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, C.I. 09-11 Ekim 2008, Ankara 2009, s.571-576.
BAHÇECİ, Ozan Mikail; *Artvin Tarihi Olguları*, Bursa 1999.

- BARDAKÇI, Murat; *Hafız Hakkı Paşa, Sarıkamış Günlüğü*, Ankara 2016.
- Bayburt Tarihi, Bayburt Valiliği Yayını, (Baskı Tarihi ve Yeri Bilinmiyor).
- BEKDEMİR, Ünsal; “*Bir Yol Güzergahı Olarak Harşit Vadisi*”, M. FATSA– M. ÖZMENLİ (edt.), *Harşit Vadisi: Tarih, Coğrafya, Kültür*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017.
- BELEN, Fahri; *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri*, C. III, Ankara 1964.
- BEYOĞLU, Süleyman; “*Millî Mücadelede Giresun’un Yeri ve Önemi*”, *Giresun Tarihi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, İstanbul 1997.
- BİLGİN, Mehmet; *Madurdağı Savaşı*, Trabzon 2000.
- ÇAKMAK, Fevzi; *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi*, Yay. Haz. A. TETİK-S.KİPER-A. SEVEN-S. DEMİRTAŞ, Ankara 2005.
- ÇAKMAK, Fevzi; *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet TETİK, İstanbul 2010.
- ÇELİK, Mustafa Edip; “*I. Dünya Savaşı’nda Harşit Savunması (1915-1918)*”, M. FATSA – M. ÖZMENLİ (edt.), *Harşit Vadisi: Tarih, Coğrafya, Kültür*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s.153-158.
- DEMİRTAŞ ARSLAN, Asuman, “*Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.
- DOĞAN, Ümit; *Mustafa Kemal’in Muhafızı Topal Osman*, Ankara 2017.
- DURAK, Gökhan; “*1.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı*”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, S. 9, Mart 2015, s.506-520.
- EARLE, Edward Mead; *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım YARGICI, İstanbul 1972.
- EYYÜPOĞLU, İsmail, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan*, Erzurum 2009.
- General Maslofski; *Umumi Harpte Kafkas Cephesi*, Çev. Mütteakit Kaymakam NAZMİ, Ankara 1935.
- GOLOĞLU, Mahmut; *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2013.
- GÜLER, Ali; *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Ankara 2007.

- İLDEN, Köprülülü Şerif; *Sarıkamış*, Yay. Haz. Sami ÖNAL, İstanbul 1998.
- Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, I-II, Yay. Haz. Ahmet ÇERMELİ-Halil ATABEY, Ankara 2002.
- KAHRAMAN, İsmail; 1. *Dünya Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na Giresun*, Gebze 2014.
- KARADENİZ, Hayrettin; “*Harşit Savunması ve Cephenin Gerisindeki Halk*”, M. FATSA – M. ÖZMENLİ (edt.), *Harşit Vadisi: Tarih, Coğrafya, Kültür*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s. 194-205.
- KILIÇ, Selami; *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul 1998.
- KOÇABAŞ, Süleyman; *Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1989.
- KURAT, Akdes Nimet; “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, *Bellekten*, S.31, 1967, s.378-381.
- KURAT, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1987.
- KURAT, Akdes Nimet; *Türkiye ve Rusya*, Ankara 2011.
- KURAT, Akdes Nimet; *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 2011.
- MCMEEKİN, Sean; I. *Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev. Nurettin El Hüseyini, İstanbul 2011.
- MERCAN, M.Salih; “Erzincan Mütarekesi'nden Brest-Litovsk'a (Aralık 1917-3 Mart 1918)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van 1991.
- NİZAMOĞLU, Yüksel; “Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- OKÇU, Yahya; *Türk – Rus Mücadelesi*, Ankara 2001.
- ÖZCAN, Besim; “Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Politikası (19.yy. ve 20.yy. Başı)”, *Türk Dış Politikası*, Mustafa BIYIKLI (edt.), İstanbul 2008.
- ÖZDER, Adil; *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara 1917.
- ÖZEL, Sabahattin; *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.
- SAGLAM, Tevfik; *Büyük Harpte 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet*, İstanbul 1941.
- SAN, Sabri Özcan; *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, Ankara 1987.

- SANDERS, Von Liman; *Türkiye 'de 5 Yıl*, İstanbul 1968.
- SARAY, Mehmet; *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul 1998.
- SARIKAYA, Makbule, *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara 2004.
- SEVER, Ramazan – BEKDEMİR, Ünsal; “Harşit (Doğankent) Vadisindeki Hidroelektrik Santraller (HES) ve Çevresel Etkileri”, M. FATSA-M.ÖZMENLİ (edt.), *Harşit Vadisi: Tarih, Coğrafya, Kültür*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s.384-400.
- SÜMER, Faruk; “Çepni”, DİA, C.VIII, İstanbul 2012.
- ŞENER, Cemal; *Topal Osman Olayı*, İstanbul 2005.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; “1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, Ankara 12-14 Aralık 1999, s.146-152.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı; *Birinci Dünya Harbi 'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı Cilt II, Birinci Kitap*, Ankara 1993.
- TEKİN, Enver; *İmparatorluğun Son Kurşunu Enver*, İstanbul 2017.
- TEKİR, Süleyman; “Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2016, S. 32, s.43-65.
- TEKİR, Süleyman; *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi 'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kars 2015.
- TONGUÇ, Faik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, İstanbul 1999.
- UÇEROL, Rifat; *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul 2008.
- ÜNALP, Rezzan; “Harşit Savunması ve Rus İşgallerine Karşı Yürütülen Mücadelede Önemli Yeri Olan Komutanlar”, M. FATSA – M. ÖZMENLİ (edt.), *Harşit Vadisi: Tarih, Coğrafya, Kültür*, 26-28 Ekim 2016, İstanbul 2017, s.246-269.
- ÜNLÜ, Ekrem; *Harşit Vadisi Tarih ve Kültür Yazıları*, İstanbul 2016.

- ÜZEN, İsmet; *1.Dünya Savaşı'nda Kanal Seferleri (1915–1916)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- YALÇIN, Durmuş –AKBIYIK, Yaşar vd.; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Ankara 2000.
- YAZICI, Mustafa; *Görece – Harşit Cephesi Müdafası (1916-1918)*, Trabzon 2014.
- YÜKSEL, Ayhan – BALCI, Sezai; *Harşit Nahiyesi Nüfus Defteri*, İstanbul 2014.
- YÜKSEL, Ayhan; “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, Güz 2014, s.55-70.

Gazete ve Mecmua Kaynakları

- The Times Gazetesi, November 9, 1914. No:40691.
- “Anadolu Kıyılarında”, Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1918
- “Karadeniz Sahilindeki Vilayetlerimiz Ne Halde?”, Vakit, 28 Eylül 1919.
- İkdam Gazetesi, 23 Teşrin-i Evvel, 1330/5 Kasım 1914.
- İkdam Gazetesi, 27 Teşrin-i Evvel, 1330/9 Kasım 1914.
- Sabah Gazetesi, 31 Teşrin-i Evvel 1330
- Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918), Ankara 2015.

Kişisel Görüşmeler

- Münevver YAKUPOĞLU Görüşmesi
- Rahime YILMAZ Görüşmesi
- Fatma ÜÇÜNCÜOĞLU Görüşmesi
- Cemal BİRİNCİ Görüşmesi
- Hüseyin AKDENİZ Görüşmesi

İnternet Kaynakları

İsmail Hacıfettahoğlu, “Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Siması: Trabzon Valisi Şehit Cemal Azmi Bey”, <http://ismailhacifettahoglu.blogspot.com/2009/11/birinci-dunya-harbi-doneminin-az.html>. (25.03.2019).

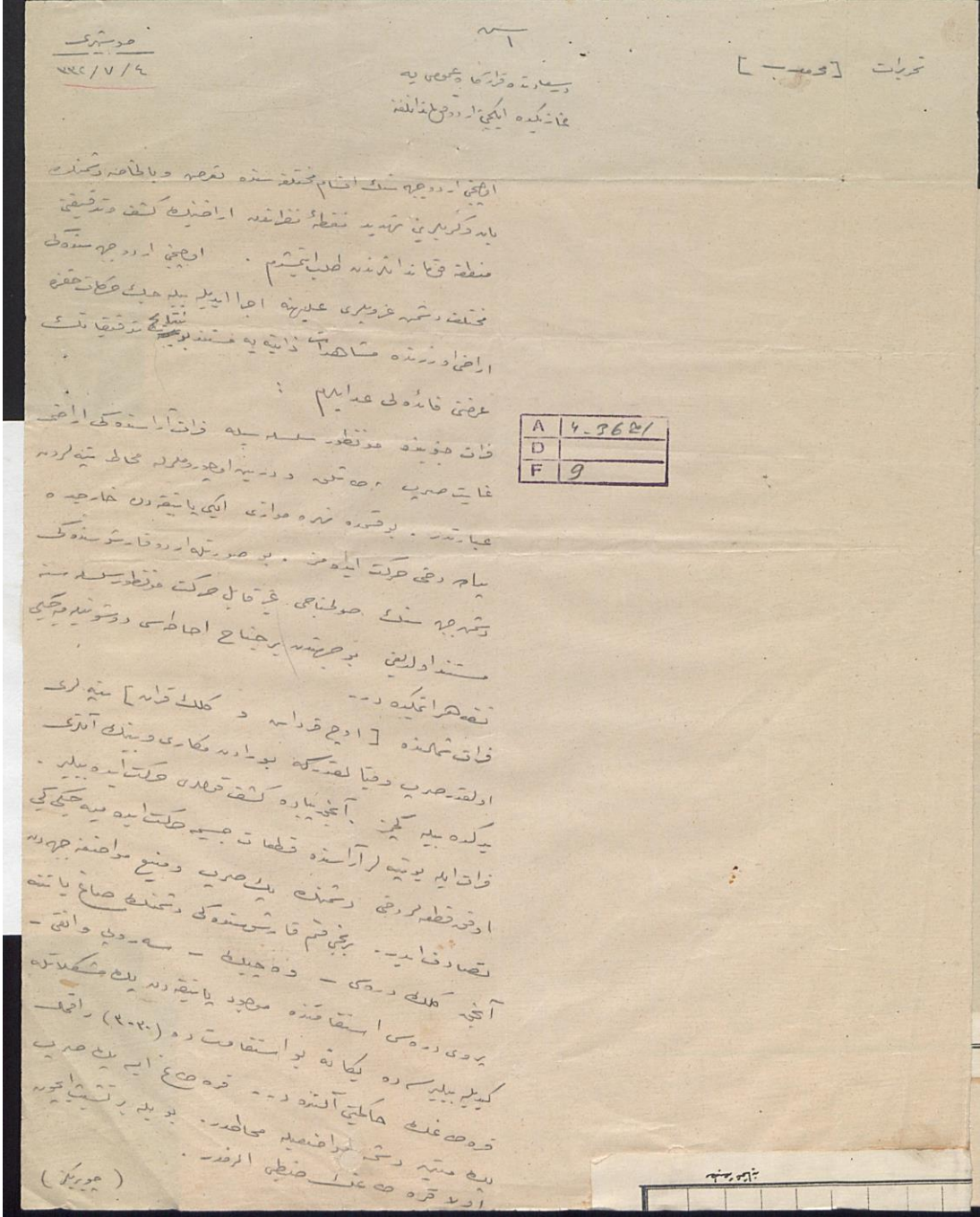
<https://devletialiyeyi.com/lazistan-sayfa-85.html>, (23.12.2019).

EKLER

EK 1: BELGELER

Belge 1: Giresun Düzköy'de infilak eden mermiden zarar görenler hakkında.

ATASE, BDH, K.2882, D.333, F.9.

Belge 2: Karakilise'de esir edilen memur hakkında bilgilenme talebi.

اداره دوله
رقم
۲۴۲۱

مقتضای روح اجراء

بازاری
۲۴۸۱۰

فوق کلمه و قرائت عرش نومدائستند
برای شاه اردا خود در اداره کاردی
شکری محترم عاقبت حاله
از جی هارموند معلمان - جی ارجیله
بر پایه تحقیقات انقاله تحکیم
حارمت مذکورده که بدیهه است
اطفائی جادیم

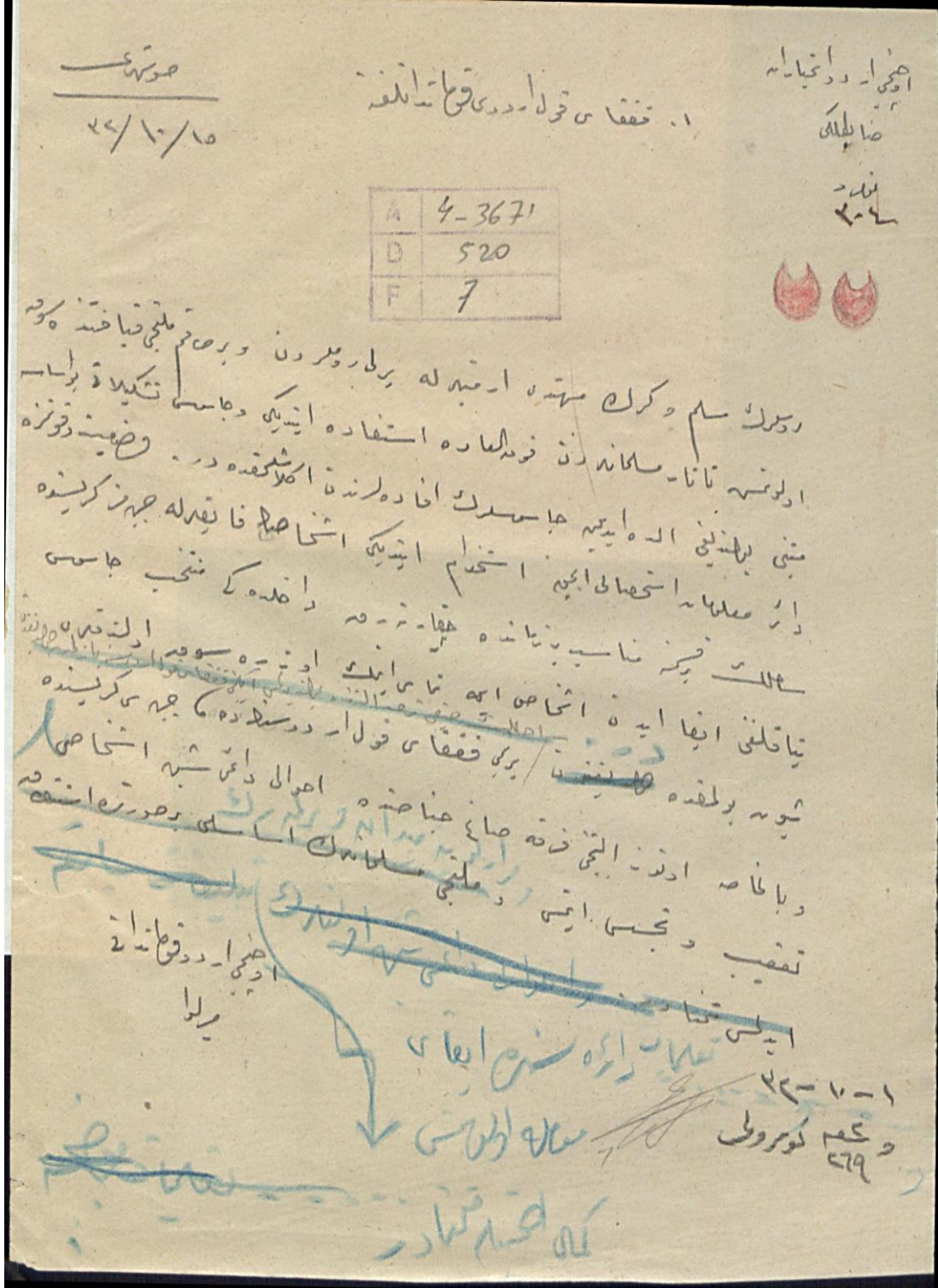
۲۴۲۱

۲۴۸۱۰

A	۱۴-۲۶۷۱
D	۲۶۷
F	۱۵

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.15.

Belge 4: Bir casusun Ruslar hakkındaki ifadeleri.

ATASE, BDH, K.2893, D.384, F.7.

Belge 6: Polis ve jandarmanın Giresun ve Samsun komutanlıkları emrine girmesi talebine cevap.

۳. اردو منزل مفتشکی شعبه مخصوص مسوده در		ردن یازدهمی جنسی خلاصه :	
تاریخی	نومروسی	دردی منطقه مقصد	نقشه
۱۳/۱۰/۱۳۸۸	۶۵۸۸		
بازرسی ۱۸/۱۰		زانه مخصوص و فی تی محمود	
<p>۱- دستخط بر فراجی قوتی نسبت و حیاتی حلقه کرده سوره و حوالیسی حدائقه بوضاه نقلی مونساتری کی ضابطه و افراد به ایجا یادند که زنده حواله نمودند امریه نوریه را کالوره سیدیده تجلیه ترتیبات و توایر تدافعه اتیازی مقتضی اردو قوماندانقده شرفور و ۱۰ - ۱۰ - ۱۰ تاریخ و ۱۳۸۸</p> <p>بندوب ارنداره صورتی با لایه آفتد - بالستد</p> <p>۲- منطقه زنده آبرویه نقلی ایجا باید به خصوصاً داخویه مقصد ضابطه و افراد تفزیه ایلدند نصره نکره حواله قوماندانقده امریه ترک ایسیه جبه امراد ضابطه ایسیه ایسه افرادک تقداری یئد رخنه ایستفادیه و صلوه و کیره سوره حوالیسی قوماندانقده وریسه جبه و نقل بر صورت اردویه بای تقسیم بویایه ترتیب ارسال نماز -</p>			
عکس		X	
A 4-539F		D	
F 3-1		۱۰	

ATASE, BDH, K.3040, D.59, F.3-1.

Belge 7: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

بشمس ویرانز
لغرافنامہ بی کتب خانہ

	صبرہ نو صراسی	
	واسطہ مرکزی	۰۸
	تاریخ	
	ساعت اول کلدن [۱]	۰۶
	مأمور امضاسی	

خروج کوسه نومرو ۱۵۵ کلہ غروب تاریخ

(صبرہ نو صراسی) اولی اردو فرماندہ

۱۵۵ ساعت اولی اردو فرماندہ

۱۵۵ ساعت اولی اردو فرماندہ

۱۵۵ ساعت اولی اردو فرماندہ

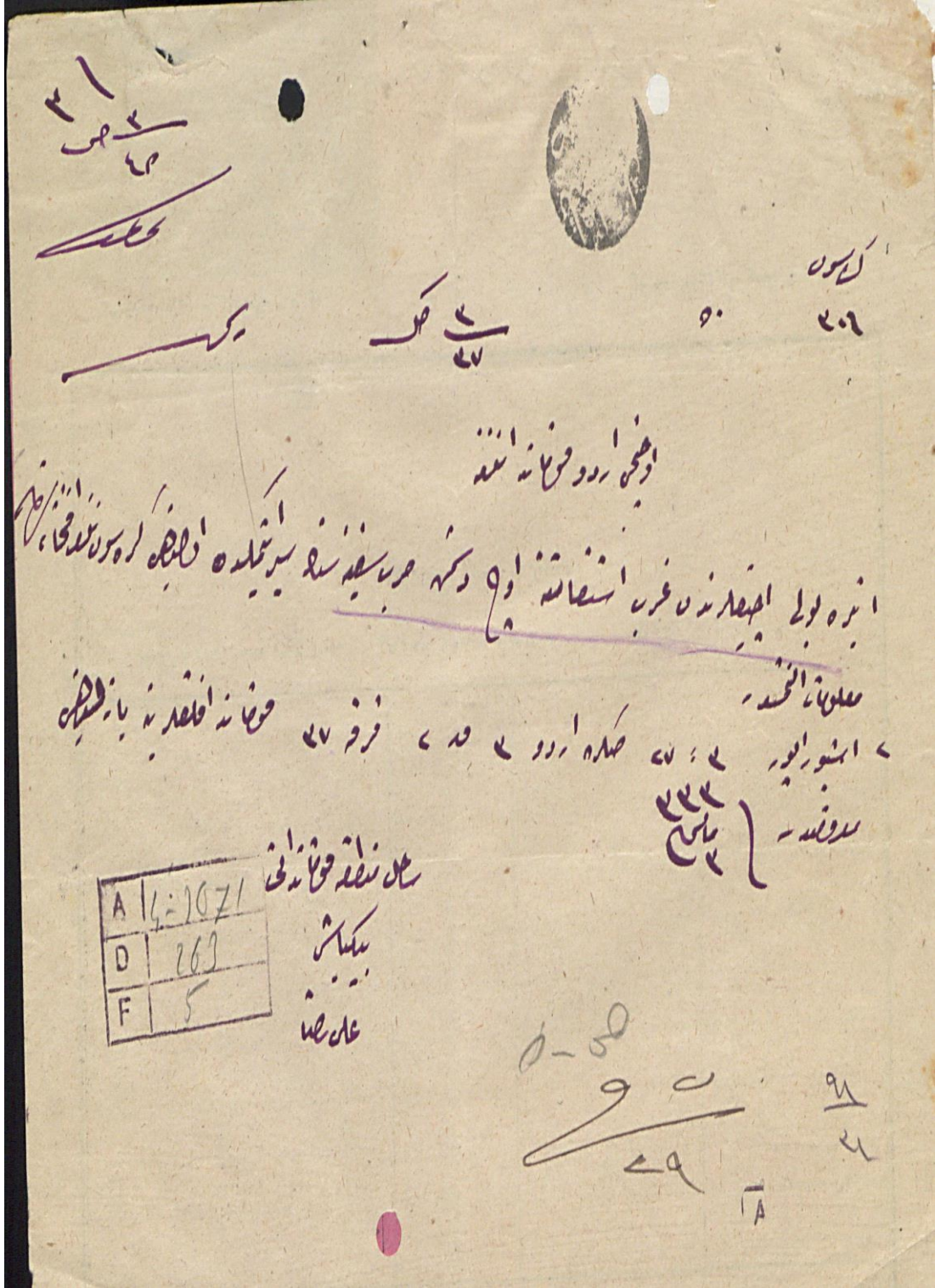
۱۵۵ ساعت اولی اردو فرماندہ

A	۴-۲۶۲۱
D	۲۶۳
F	۴

[۱] اول ویا صکرہ تعبیر لاندن بری ایجابہ کورہ سیانمش اوله جقدر

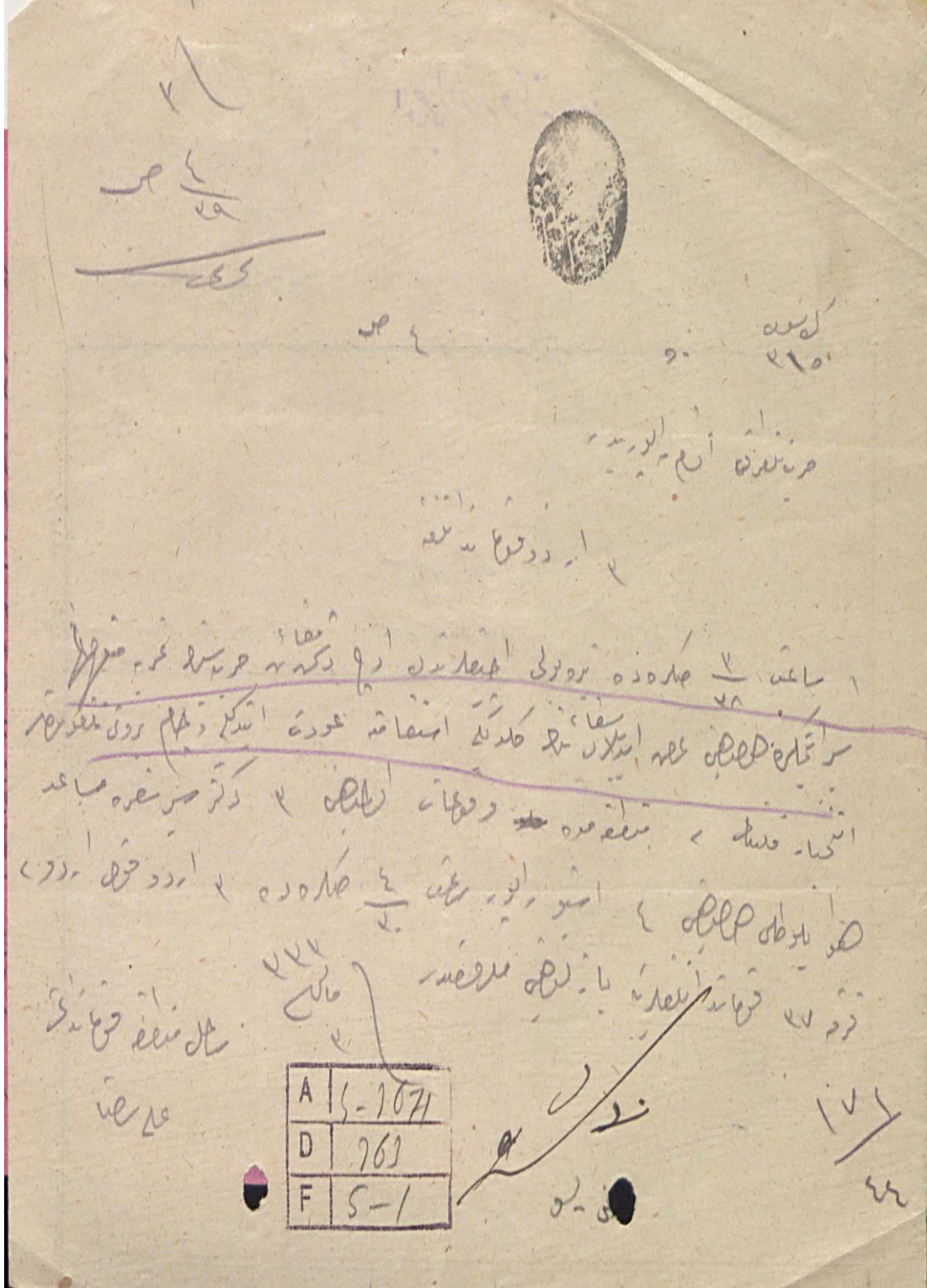
ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.4.

Belge 8: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.5

Belge 9: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.5-1.

Belge 10: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

تلفر افنا مہابی کتبرہ
 مجلس وریہ جکدر

N° d'ordre صبرہ نومروسی
 Bureau intermédiaire واسطہ مرکزی
 Date تاریخ
 H M صباح
 Solr ساعت
 Signature مأمور امضایی

Reception
 ELÉGRAS OTTOMANS
 مکتوبہ اخبارات تلفر افنا مہابی
 responsabilité à raison
 de la télégraphie.

صبح ۱۱
 ساعت ۱۱
 دقیقه ۱۱

خروج کرده نومروسی ۱۱۱۱ عدد کلمات ۱۱۱۱ تاریخ ۱۱/۱۱/۱۱
 طریق ۱۱ اشارات محتمله ۱۱

اہلی اردو قومہ نڈالہ

قرہ برودہ اچیتارندہ غمہ روغری برودہ شہر
 خیرینک سیر اچیتارندہ اولدین اسیب و
 النامہ معالیاتہ اطلالہ شریفی شہر اشبوریہ
 ساعت ۱۱ اولدہ اردو ۲ و فرقی ۲۷ فی ۱۱/۱۱/۱۱

باز لریہ مدوہ

A	۱۱-۲۶۲۱
D	۲۶۲
F	۶-

صبرہ ۱۱

après le nom du lieu d'origine est un numéro d'ordre
 les autres indiquent la date et l'heure du dépôt.

(۲) نومرول بوددی

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.6.

Belge 11: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

Il n'y a rien à payer au porteur

30

Expedition au service mission	N° _____	نومرو _____	
	Date _____	تاریخ _____	سور و بنا
	H M	Matin <u>صبح</u> Soir <u>اقشام</u>	دقیقه _____ ساعت _____
	Signature _____		مأمور امضایی _____

ADMINISTRATION des
تلفون خط
L'Etat n'accepte aucun
du service d

Do _____ No. _____ Mots _____ Date _____

Voie _____ indications éventuelles _____

عدد ۲۵
۲۸

۲۵
۲۸

اصحیح اردو فرماندہ ایف

۱۔ بالاصرفہ ایف اولیٰ تحفہ ایفہ رشیدہ سفینہ
کونکے انتظامہ صیور متوسط ایفہ عورت ایفہ
اصحیح و صام بروئے اگلا تسلیمہ ایفہ ایفہ
اردو ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰

A	۳-۱۶۷۱	
D	۲۶۳	
F		

مطبوعہ آرشاق ماروایان

Dans les télégrammes imprimés, le premier nombre le second indique le nombre des mots taxés,

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.6-1.

Belge 12: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

حرب تلفر افغ
اولیون اردز فرمانده اللنه

تلفر افغانیه فی کیتیره نه
بخشیش و برابز

سوق و کیتیره	نومره تاریخ دقیقه مأمور اعضایی	 مامورین اردز فرمانده بر کوزا صرلبه بولون	صره نومره واسطه مرکزی تاریخ دقیقه مأمور اعضایی
--------------	---	--	--

تاریخ: ۲۴/۵/۲۰
ساعت اول: ۸:۰۰ دقیقه
اول سکوره (۱) طریق

کیتیره نومره: ۶۱۷۲
کاه غروب: ۵۰

۱- شمشک بر تعلیه سفیدس ایلا ایلکی قدر بیرونه سائت ۸:۲۵ اولده و قنا قار شمشک کلر لکی تلفونه
مخابره سنده اقلانلر لکی

۲- استور ابورک ۳ اردز و قفقس فرمانده اللنه سائت ۸:۴۰ اولده یاز لک لکوردی سفینه

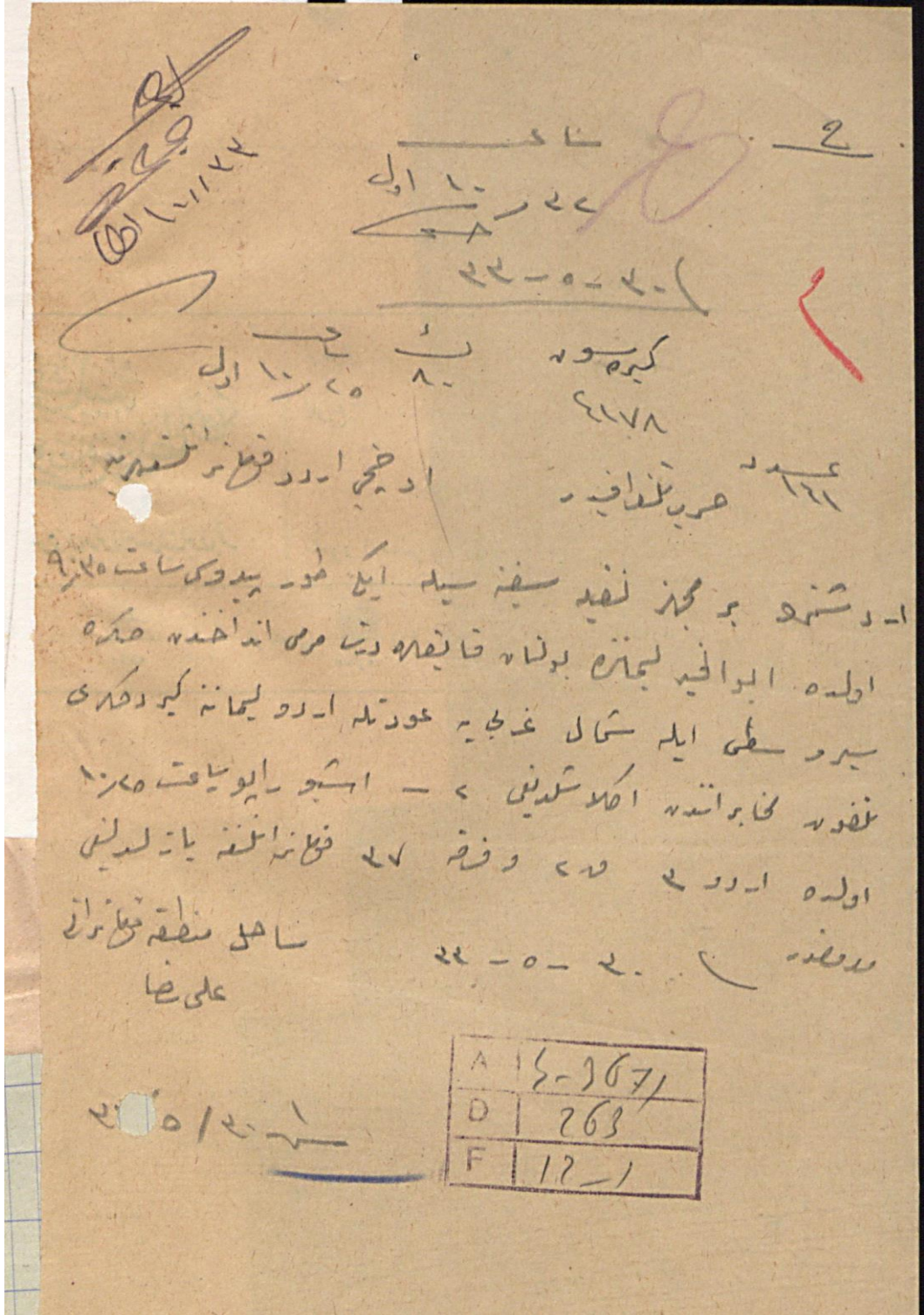
۲۴/۵/۲۰
علی رضا

A	۶-۱۸۹۱
D	۲۸۳
F	۱۲

۲۴/۵/۲۰

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.12.

Belge 13: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.12-1.

Belge 14: Sahil mintika kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in günlük raporu.

تلفرافنامه

عبدالمجید پاشا
ادعیا بردن قومانده

تاریخ	ساعت	مکان	موضوع	تاریخ	ساعت	مکان	موضوع
۵۵۰	اول مکره			۵۰	اول مکره		

حکومت القرائی جبارانیدن طواری بر کونیا
مسئولیت قبول ایلا

۱. بر کسکه طواری بیرونی ساعت $\frac{9}{11}$ اولده ووزنک اولدیس ایتقیده بر دستا بر غیره
مردم بر ایته پناه اید منطقه منیرا کور کور کور

بئو ایتدی ر کسانده ۱۸۵ نفر و کرا بوی اید قوه قومانده پناه ایله
ایزده و ساعت $\frac{9}{10}$ اولده و ۱۰ - ۶ - ۲۲ ره که سوره طواری نه قوریلدی
صل منطقه قومانده ایف

۸	۵-۲۶۹۱
D	۲۶۹
F	۱۱۹

نونه مکره ۸۱۱

ATASE, BDH, K.2883, D.335B, F.14.

Belge 17: Gümüşhane livâsının merkez Gümüşhane kazâsı ve mezkûr kazâyâ tâbi' köyleri ahali-i müslimesinden mahv ve itlâf edilenlerin isimleri.

No	Adı	Yaşı	İsmi	Yaşı	İsmi	Yaşı	İsmi	Yaşı	İsmi
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

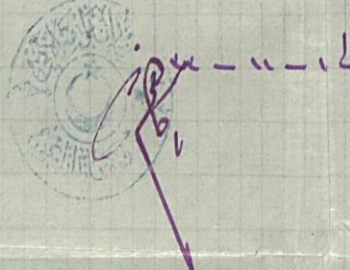
ATASE, BDH, K.2913, D.469, F.10.

Belge 18: Giresun ve havalisi kumandanlık emri altında bulunan kıta'âtın kuvve-i umûmiyesidir.

فطمان	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا	بنا
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۷	۶
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۱۶	۱۵	۴
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۱۶	۱۵	۴
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۵۵	۵۵
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۸۹	۸۹
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۸۶	۸۵
کرهون و گولجی و مایه کوردی	۹۵	۹۴	۴

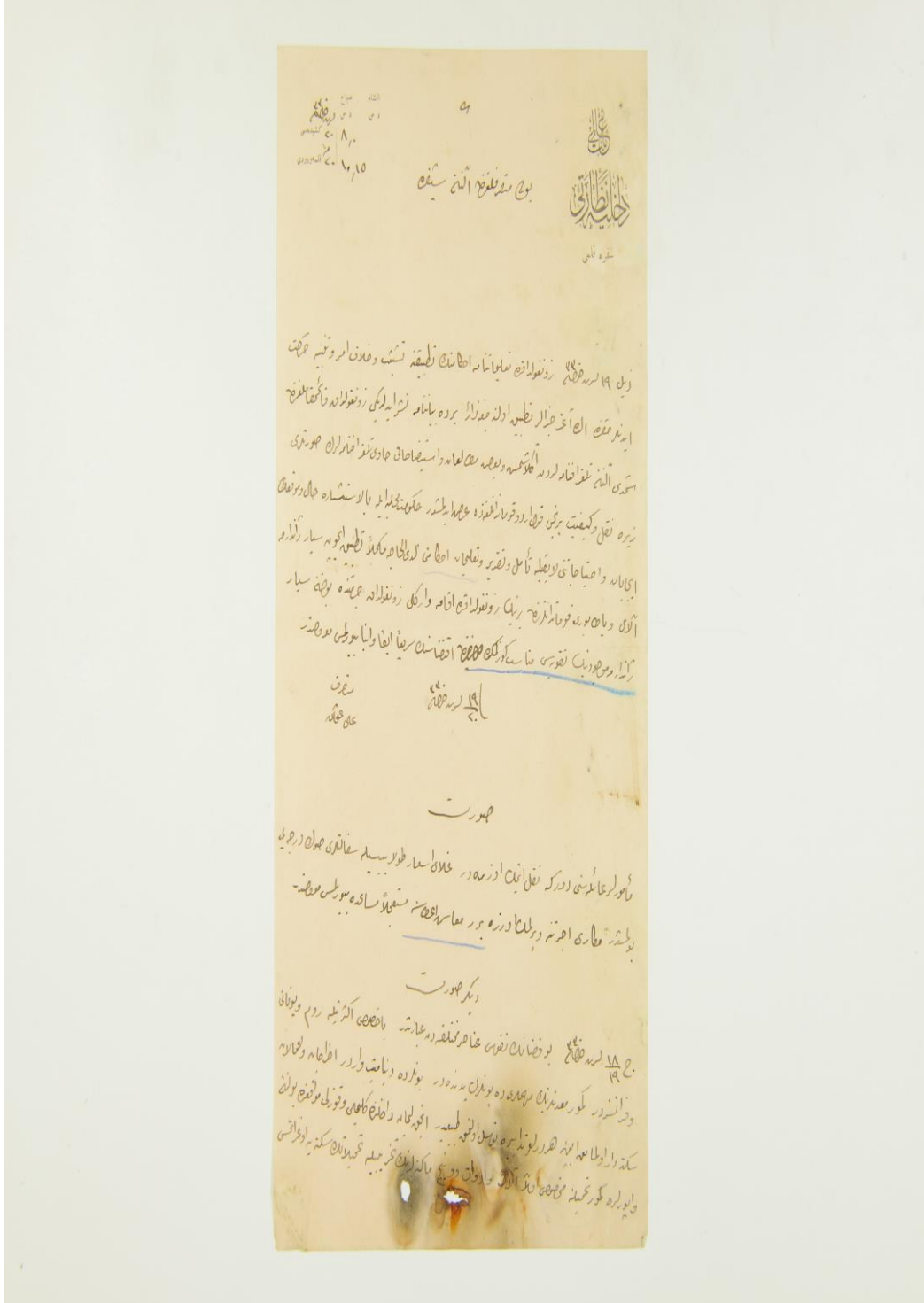
کرهون و گولجی و مایه کوردی اری التذہ لیلان فطمان فوه عموم سید.

۱۶ - ۱۵ - ۱۶

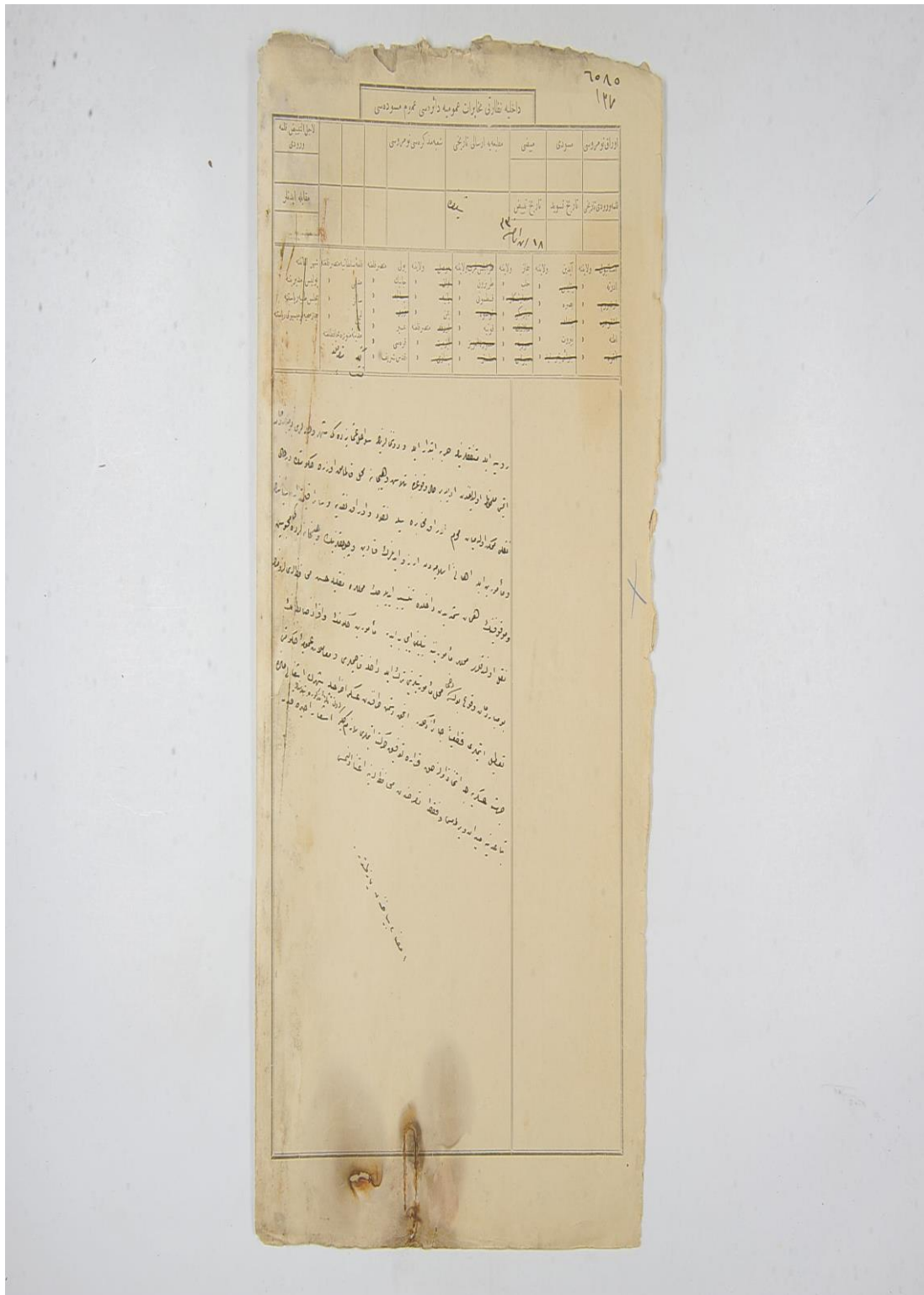
ATASE, BDH, K.4756, D.1, F.1.

Belge 20: Düşman işgal ve bombardımanına karşı alınacak olan tedbirler.

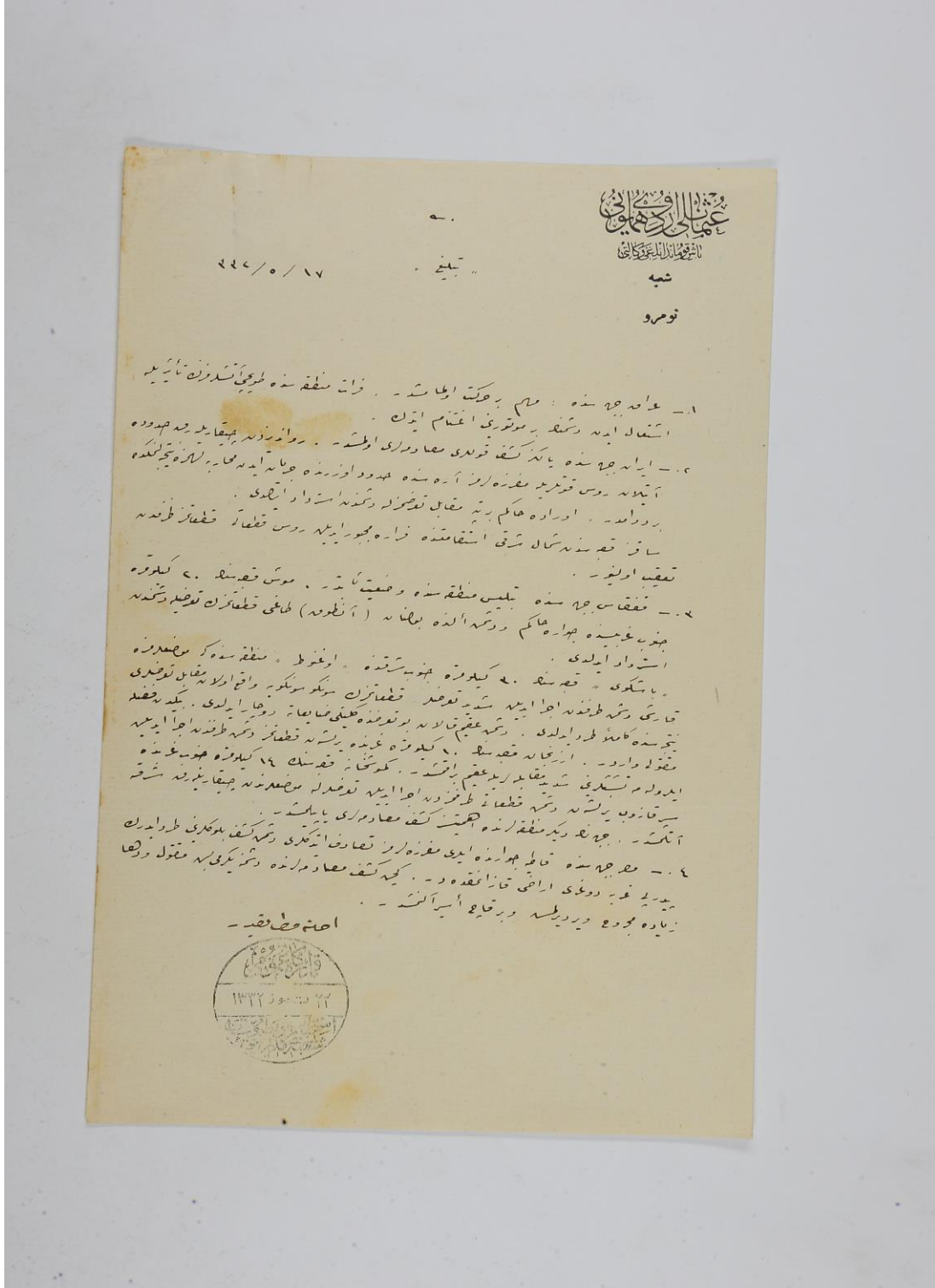

B.O.A., DH.EUM.5.Sb.00083.00002.

Belge 21: Rusya ve müttefiklerinin saldırılarına karşı alınacak tedbirler.

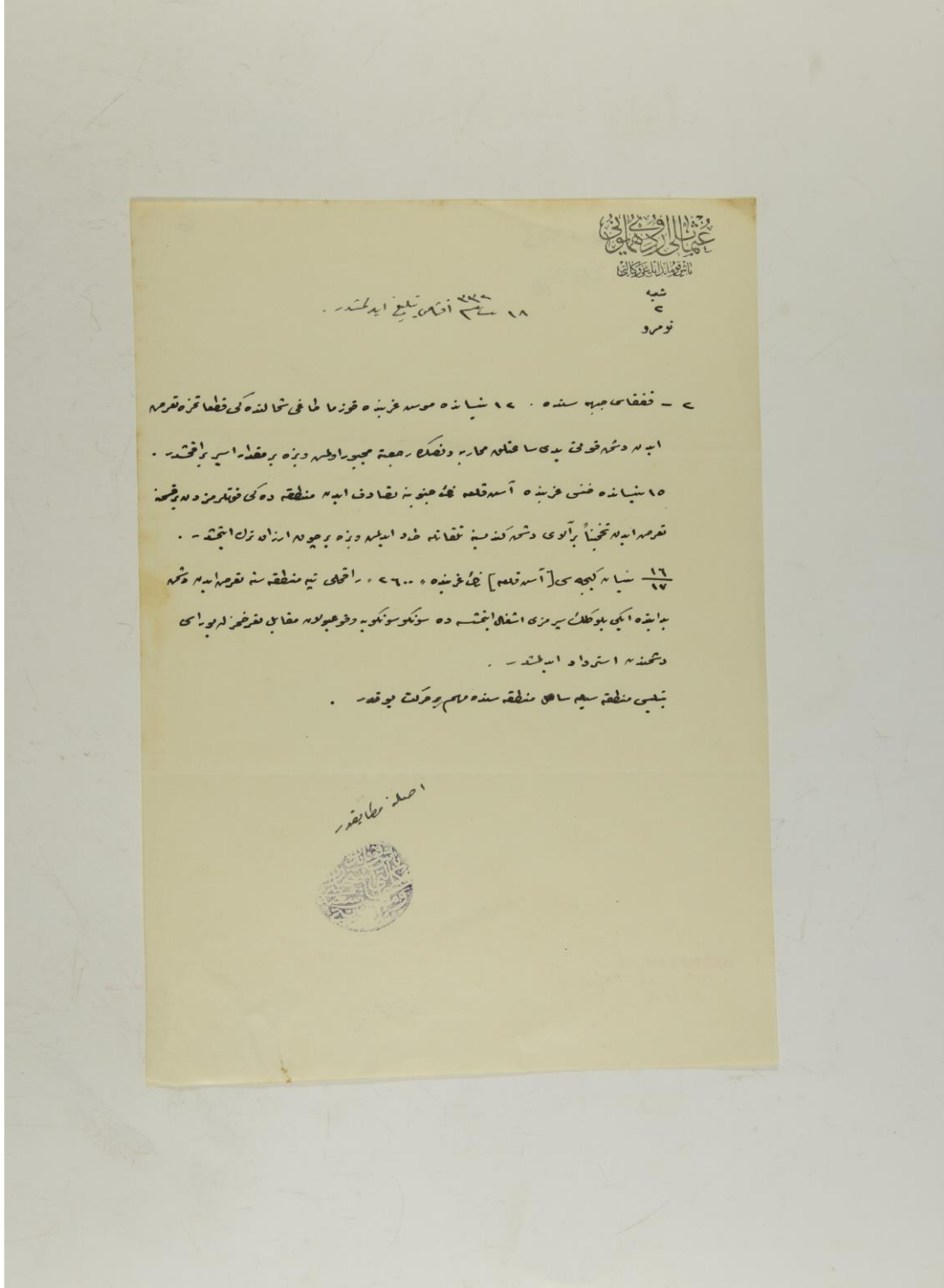

Belge 22: Rus torpidolarının Tirebolu ve Giresun sahillerini bombalaması.

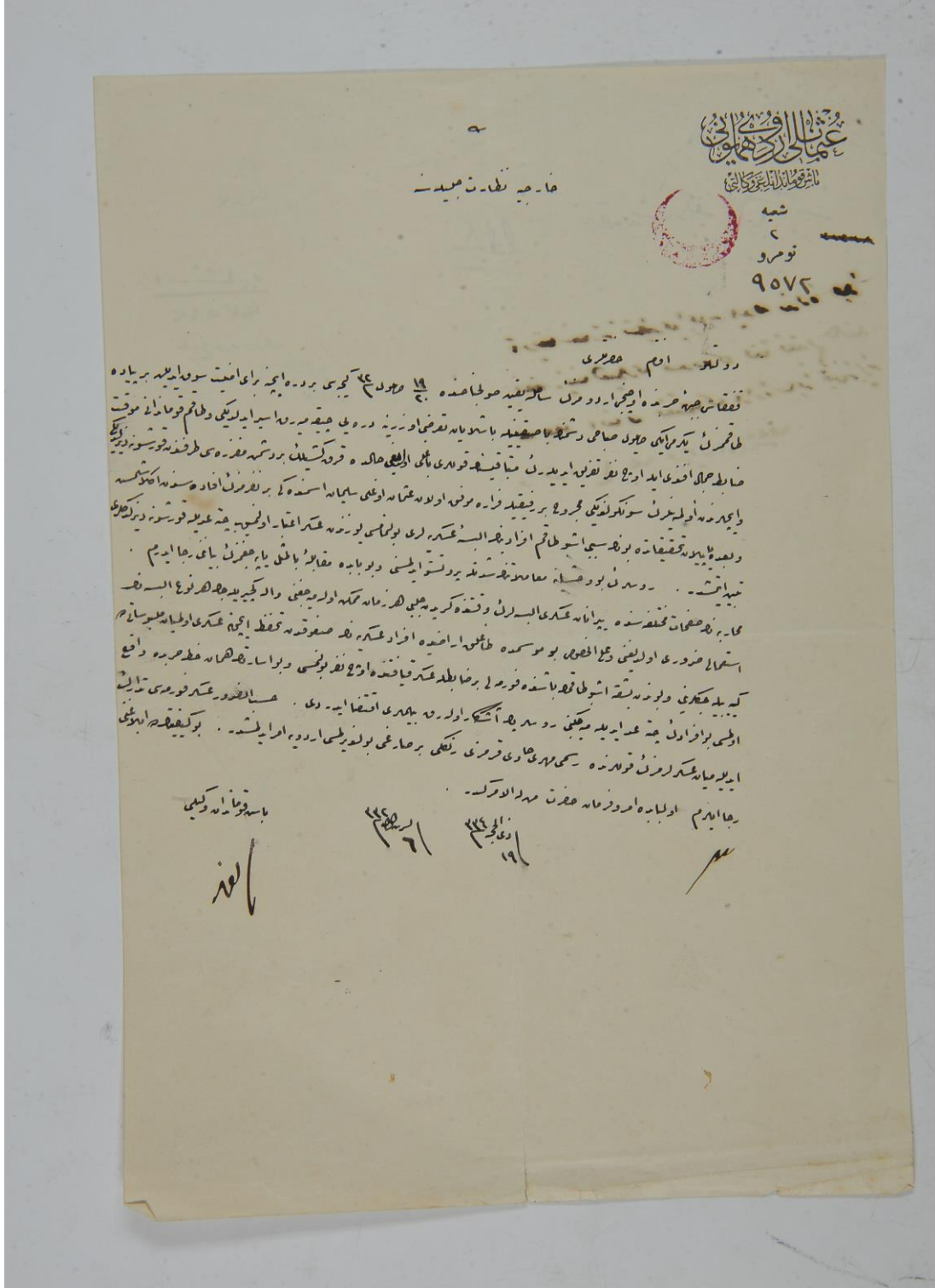
B.O.A., HR.SYS.02112.0014.

Belge 23: Rusların Kop Dağı mıntkasındaki faaliyetleri.

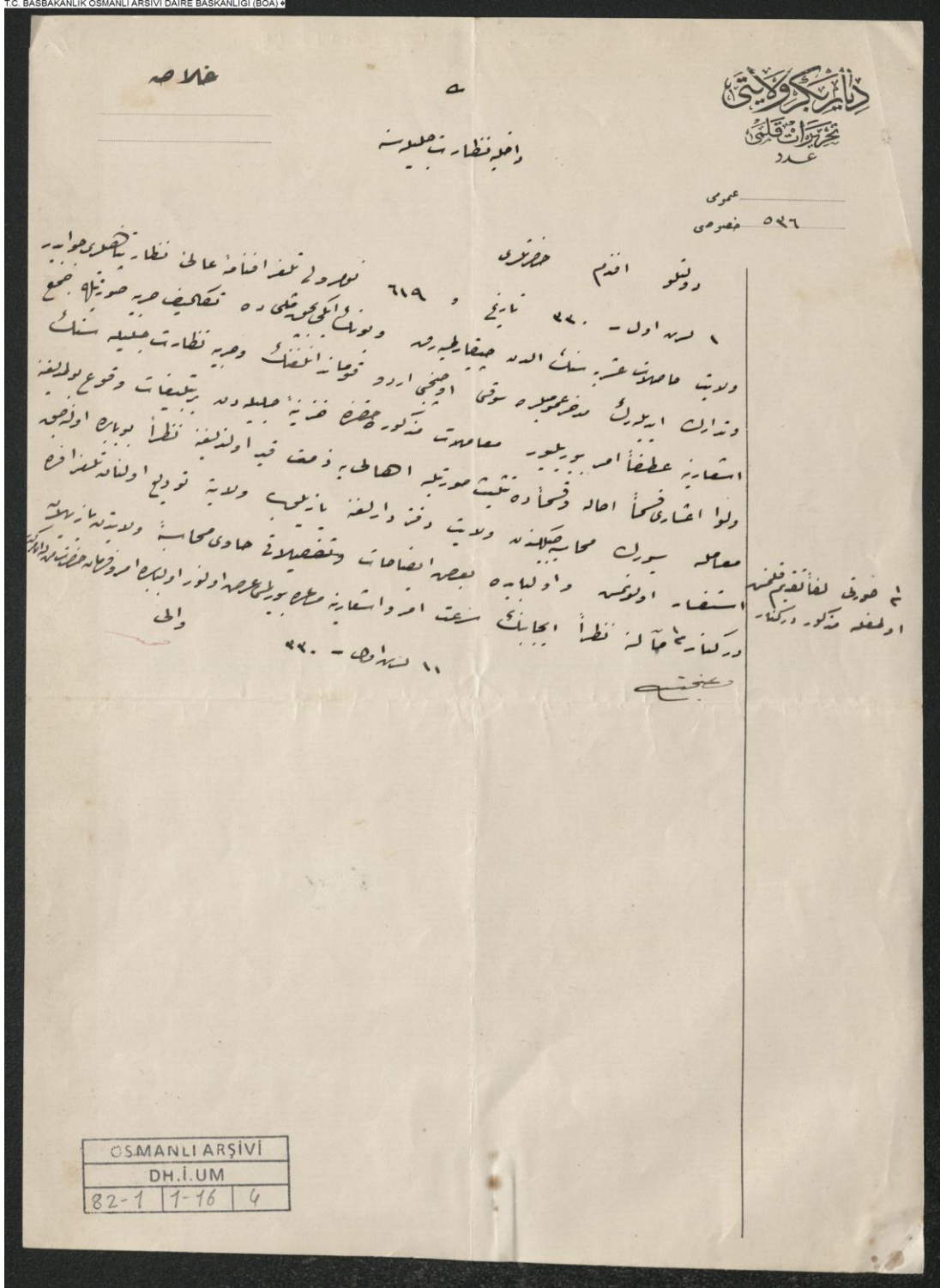
B.O.A., HR.SYS.02112.00006.

Belge 24: Kafkas cephesindeki piyade takımının çete saldırısına uğraması.

B.O.A., HR.SYS.02189.00005.

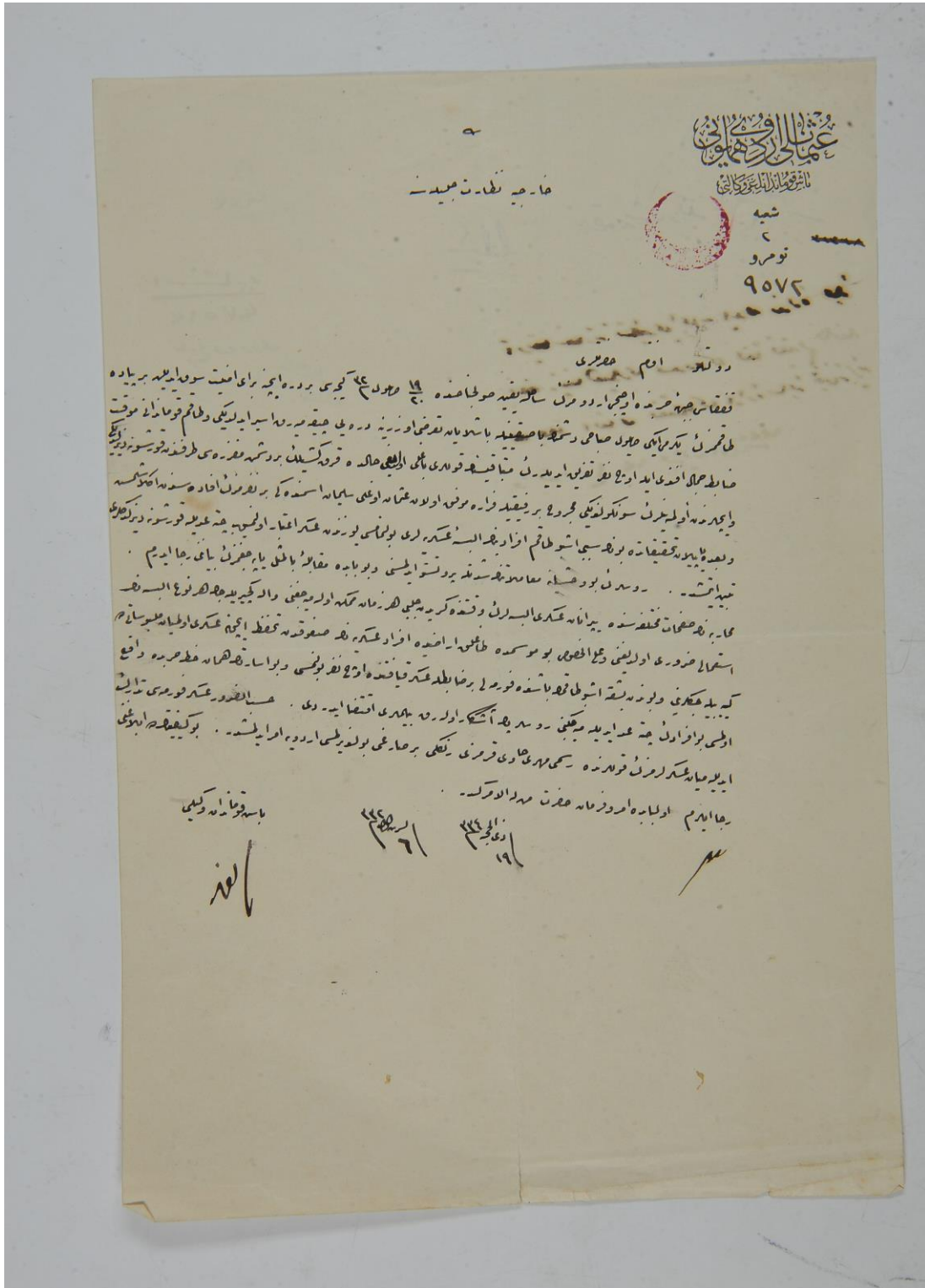
Belge 25: Öşür hasılatının Tekalif-i Harbiye'ye depolarına sevk edilmesi.

DH.I.UM.00082.1.00001.16.004

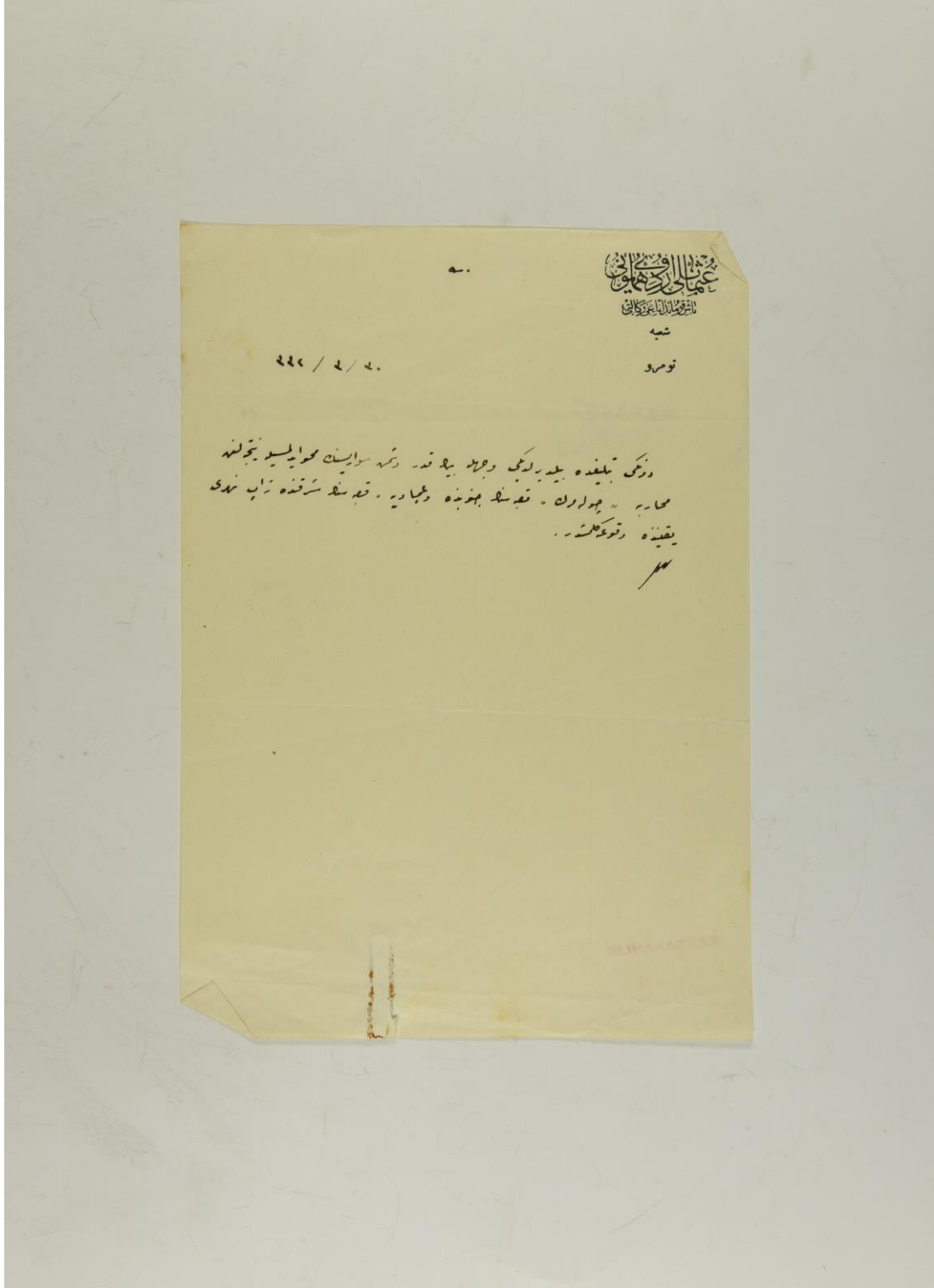
B.O.A., DH.I.UM.00082.1.00001.

Belge 26: Rus torpidolarının Trabzon limanındaki gemileri tahrip etmesi.

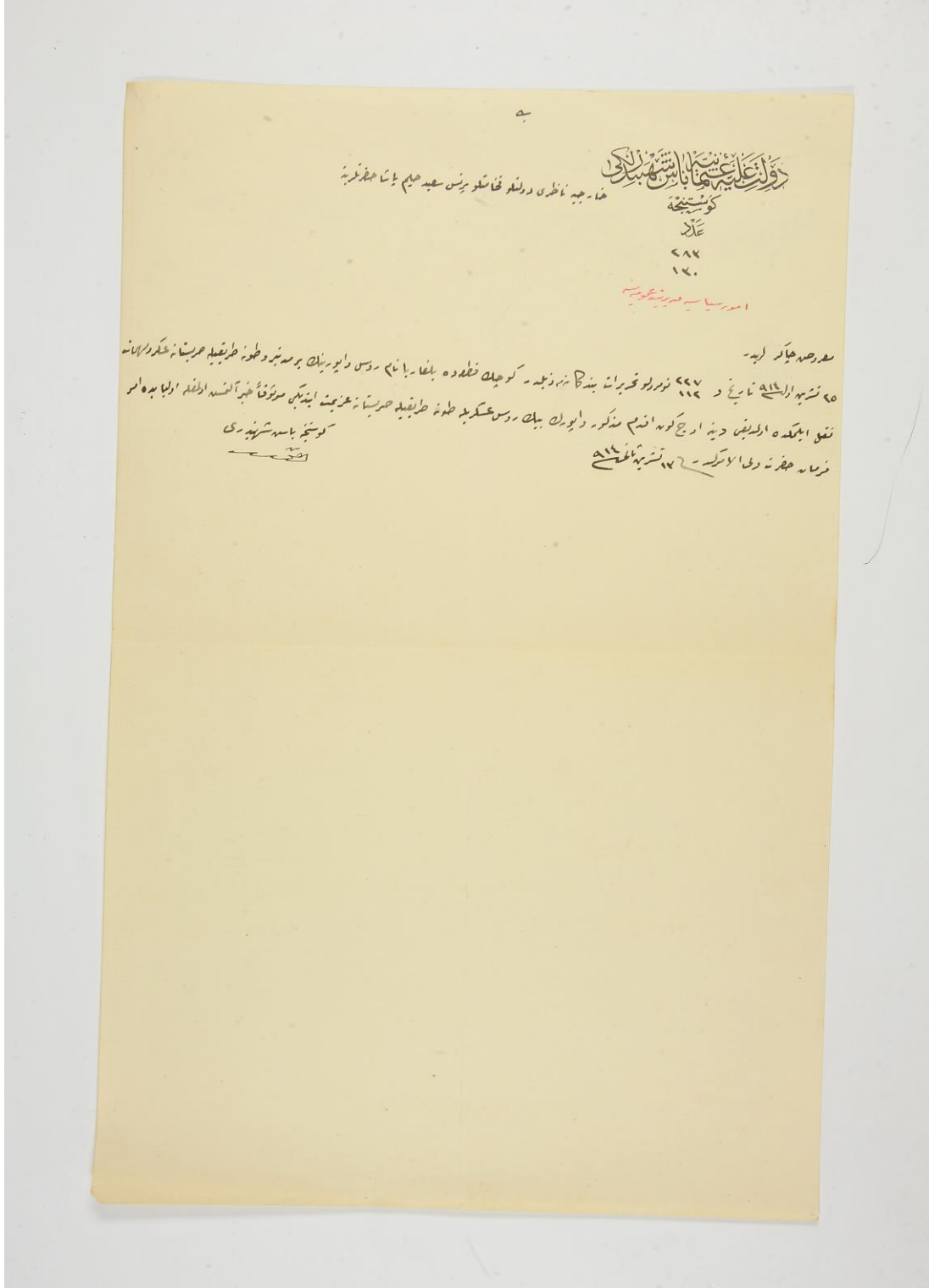
B.O.A., HR.SYS.02189.00005.

Belge 27: Rus birliklerinin Gümüşhane'yi baskınları hakkında.

B.O.A., HR.SYS.02112.00010.

Belge 28: Rus torpidolarının Trabzon-Batum arasındaki tahribatları.

B.O.A., HR.SYS.02112.00006.

Belge 29: Trabzon vilayetine bildirildiği üzere; Görele muhtacinine bankaca zahire veya para tevzii olunamayacağı 1.

TC BASKAĞANLIK OSMANLI ARŞIV DAİRESİ BAŞKANLIĞI (BKA-D)

دایره عثمانی

ایرادات	تاریخ	محل	ملاحظات	تاریخ
۲۷				
۱۸۸۴				

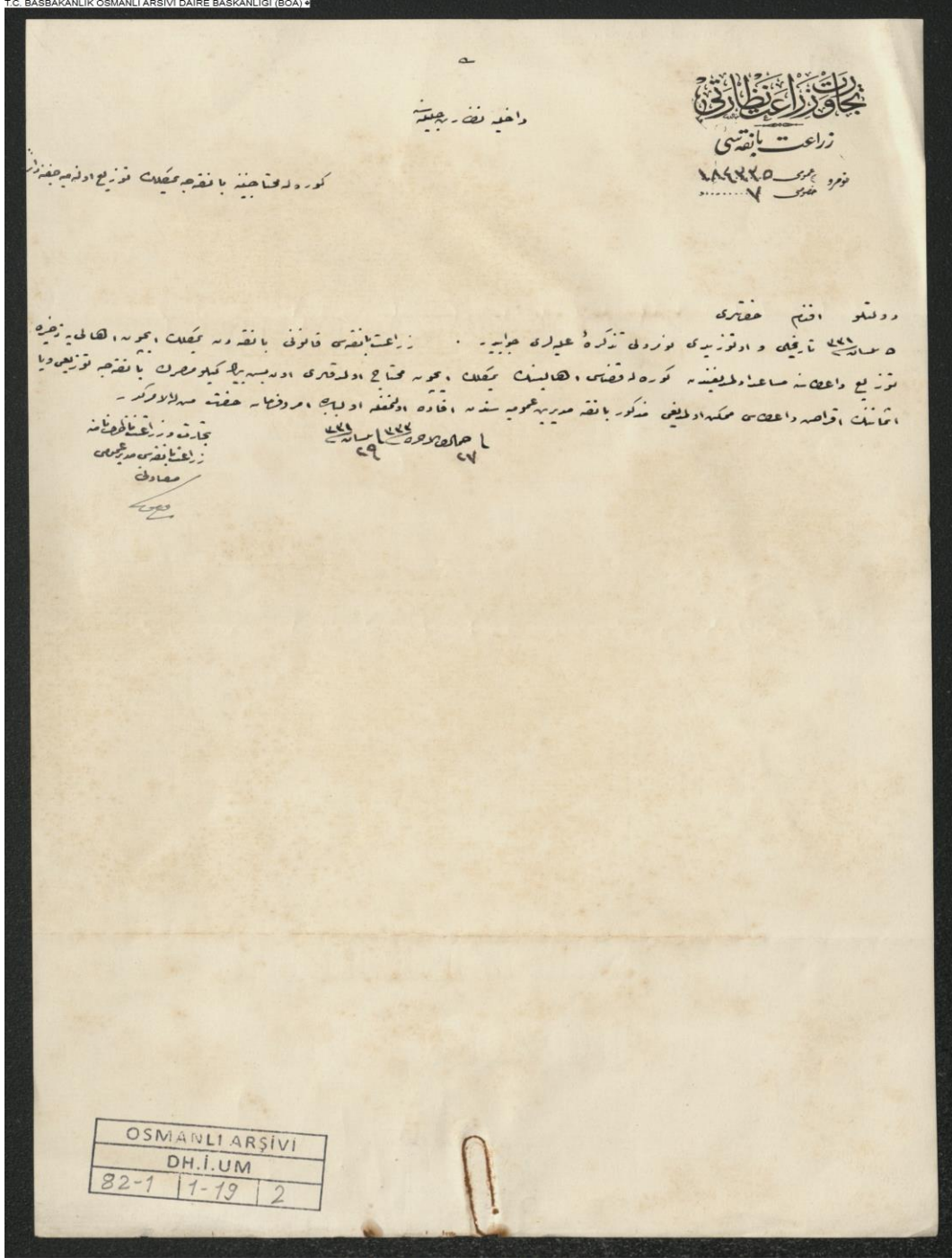
۲۰/۱۰/۱۸۸۴

OSMANLI ARŞIVI
DHI.UM
32-1-17-1

DHI.UM.0082.1.0001.19.001

B.O.A., DHI.UM.0082.1.1.19.001.

Belge 30: Trabzon vilayetine bildirildiği üzere; Görele muhtacinine bankaca zahire veya para tevzii olunamayacağı 3.

DH.I.UM.00082.1.00001.19.002

B.O.A., DH.I.UM.00082.1.1.19.002.

Belge 32: Trabzon'da Rus işgali sırasında evleri yakılan ve tahrip olanların Mübadele İmar İskân Kanunu'na göre öncelikle yerleştirilmelerine dair Trabzon Mebusu Rahmi Bey'in önergesi 1.

آخريه
٤٩-٢-١٦

جمهوریة الجمہوریة
باش وکالت
قام مخصوص مدیریتی
عدد

سیدار اسی - تراکمانہ کاتہ جیسے

٢
٤٠٤

F. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

١٤
٢٥٥
٢٥٧
٢٥٥

جواباً بآراءہ جن اور ان کے جواب اولیٰ عہدہ تاریخ و نومبر سن ٢٠٠٤ درجی رجا اولیٰ عہدہ.

١

3	36	6			10	030
---	----	---	--	--	----	-----

- 3 -

B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23.

Belge 33: Trabzon'da Rus işgali sırasında evleri yakılan ve tahrip olanların Mübadele İmar İskân Kanunu'na göre öncelikle yerleştirilmelerine dair Trabzon Mebusu Rahmi Bey'in önergesi 2.

آقره
۱۳۱۰-۹-۱۲

۶

ب. د. کات جیدیه

قانون اساسی
قانون اساسی
عدد
۱۰/۵

T. C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

طرحه دره ولايت ه روس اشغالى تانسه ه كندى اطرافه و تحريبه ايتمه اولانلار مبادله
اعماله و اسكانه قانونه نويضا برآه اولاسكانه و ترخيصه دارك طرحه مبعوضى حاكم دولت
طرحه نه در يوب هكيتت جمعيت ۱۲/۶/۱۹۰ تا بيله اجته عنده مقام بيدنه نودين
ايتمه نويش تقريره صورت ه صلحه كندى لقا تقديم كندى اقدام
نوكيه بو يوك مضمون ميسى

۱۳۱۰
اسد و هك
۹
۱۲۸۸

030	10			6	36	23
-----	----	--	--	---	----	----

وزارتلك جوابلرده قلم ، تاريخ ، نومردوكرى موجود .

۷.۶

B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23.

Belge 34: Trabzon'da Rus işgali sırasında evleri yakılan ve tahrip olanların Mübadele İmar İskân Kanunu'na göre öncelikle yerleştirilmelerine dair Trabzon Mebusu Rahmi Bey'in önergesi 3.

آفره
۲۲۲۰۰-۱۰
خدمت: طرزوه ولایتیه روسلانی ایستانده
مکتبه ای طرفه و تحریک یایرلمه اولاندورک مبارک ایجه
دیکانه قانوندن توفیقاً بره اول اسکانه و قورقور
تمینه داو

۵۰
بات حیدیه

قانون اول اسکانی
باشکلی
قوانین

BARSAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

دیکانه اول اسکانی ایستانده روسلانی ایستانده
مکتبه ای طرفه و تحریک یایرلمه اولاندورک مبارک ایجه
دیکانه قانوندن توفیقاً بره اول اسکانه و قورقور
تمینه داو

۲۲۹
۲۶۸

طرزوه مسجود
حسن

۲۲/۱۱

میشک امشاسی
طبع
مقاله ایستورک
امشاسی
طبع
قلمدری ویامیشک
امشاسی
ع

۰۳۰	۱۰	۶	۳۵	۲۲
-----	----	---	----	----

۳

B.C.A., Fon: 30-10-00-00, Yer:6-36-23.

EK 2: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Topal Osman Ağa

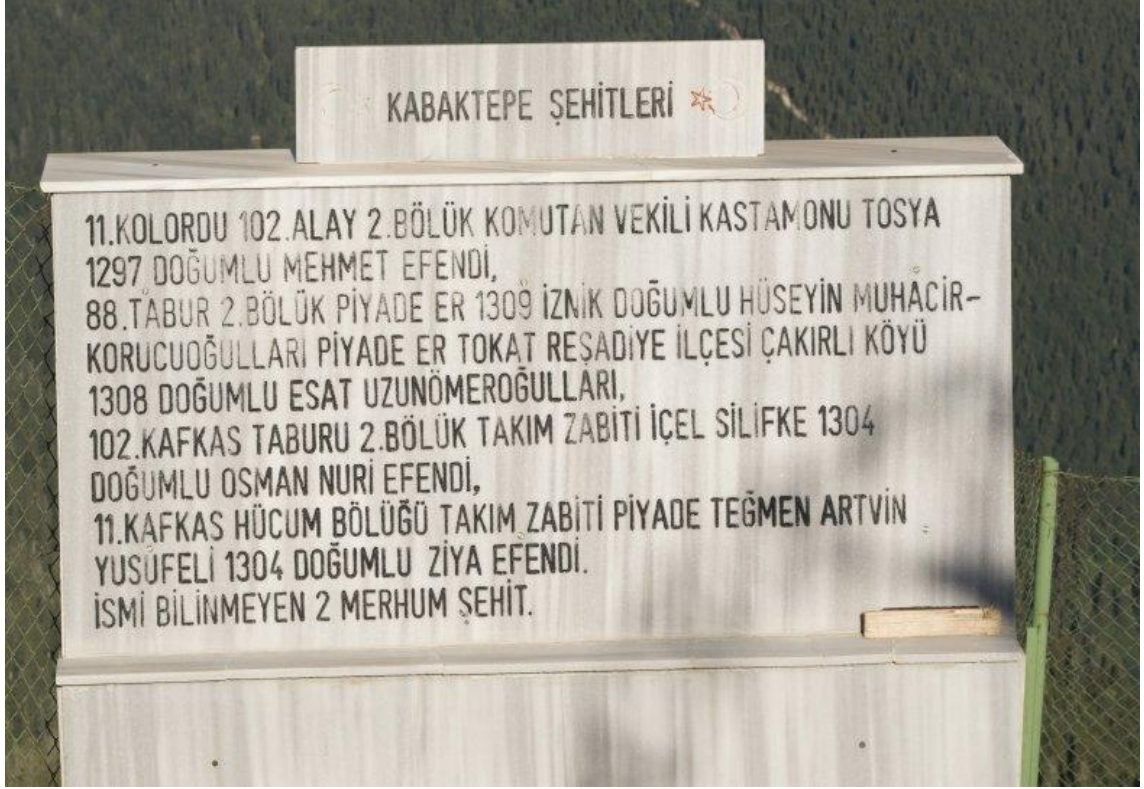

(bkz. Ünalp, s.246.)

Fotoğraf 2: Kabaktepe Şehitliği-Güvende Yaylası (Kürtün-Gümüşhane)

Fotoğraf 3: Kabaktepe Şehitleri.

Fotoğraf 4: Münevver Yakupoğlu

Fotoğraf 5: Rahime YILMAZ

Fotoğraf 6: Fatma ÜÇÜNCÜOĞLU

Fotoğraf 7: Cemal BİRİNCİ

Fotoğraf 8: Hüseyin AKDENİZ

Fotoğraf 9: Fatma ÜÇÜNCÜOĞLU ile yapılan görüşmelerde bahsi geçen Rus Birlikleri'nin hastane olarak kullanmış olduğu ev.

Fotoğraf 10: Hüseyin AKDENİZ ile yapılan görüşmelerde bahsi geçen tekir.

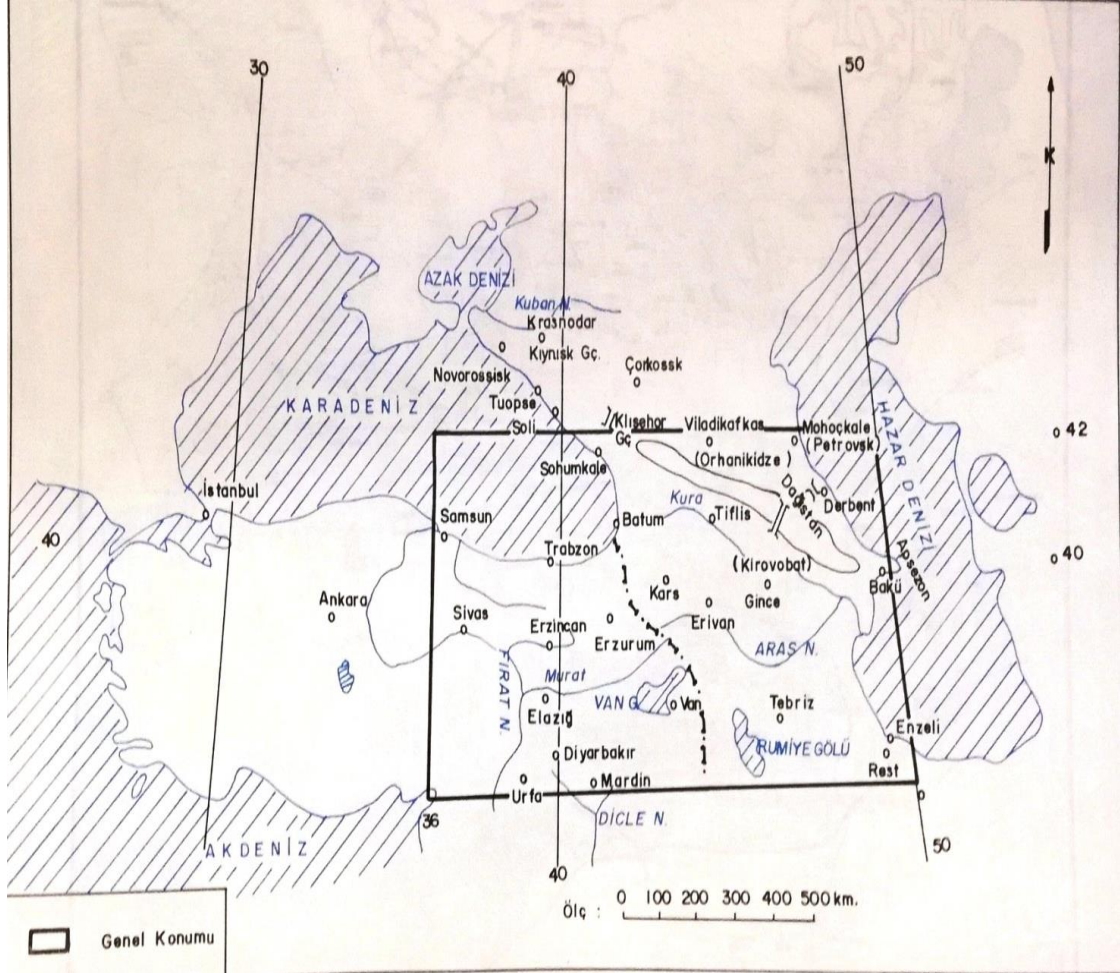

Fotoğraf 11: Hüseyin AKDENİZ ile yapılan görüşmelerde bahsi geçen tekirdeki Rus Birlikleri ile çatışmalardan kalan kurşun izleri.

EK 3: HARİTALAR

Harita 1: Kafkas Harekat Planı.

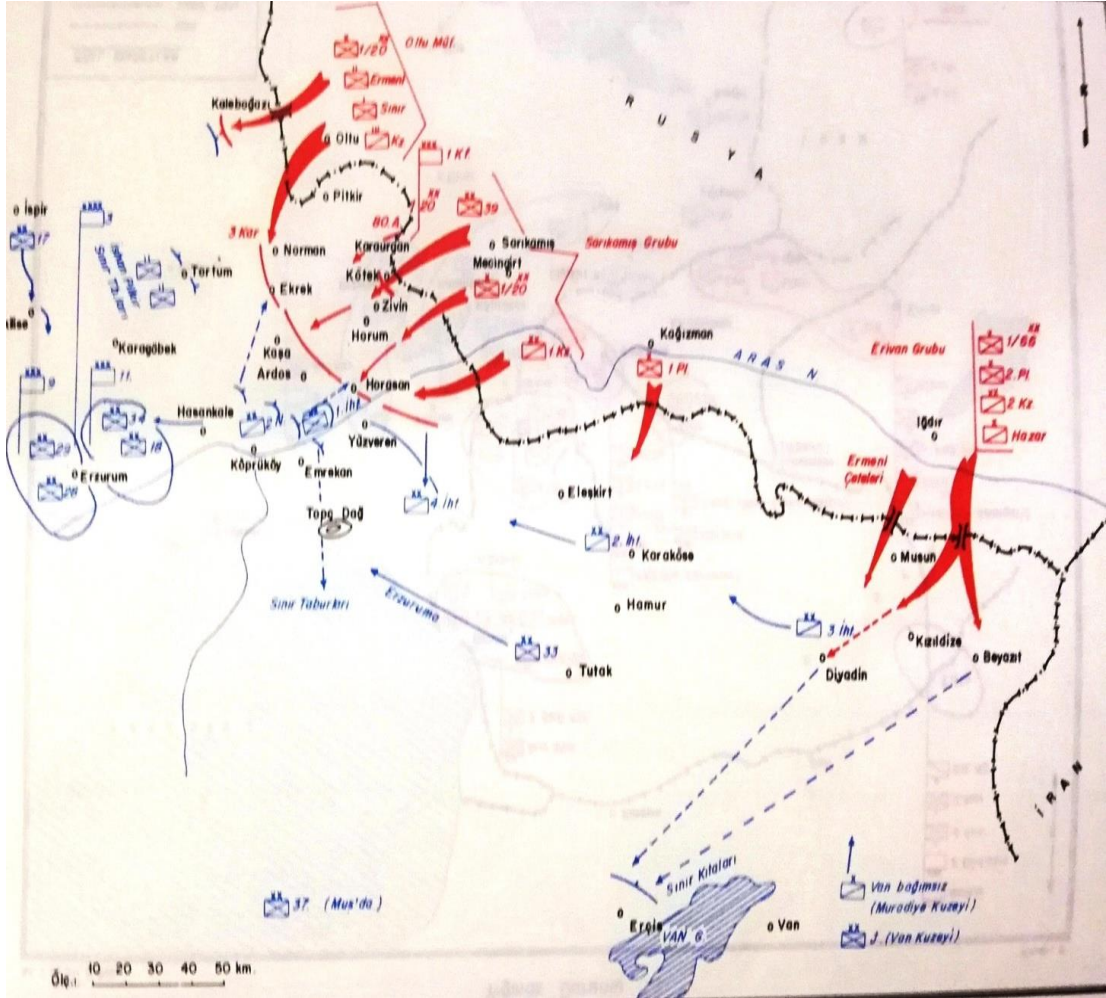
T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.889.

Harita 2: 3.Ordu'nun ve Rus Kafkas Ordusunun Ekim 1914 Sonu Yığınak Durumu.

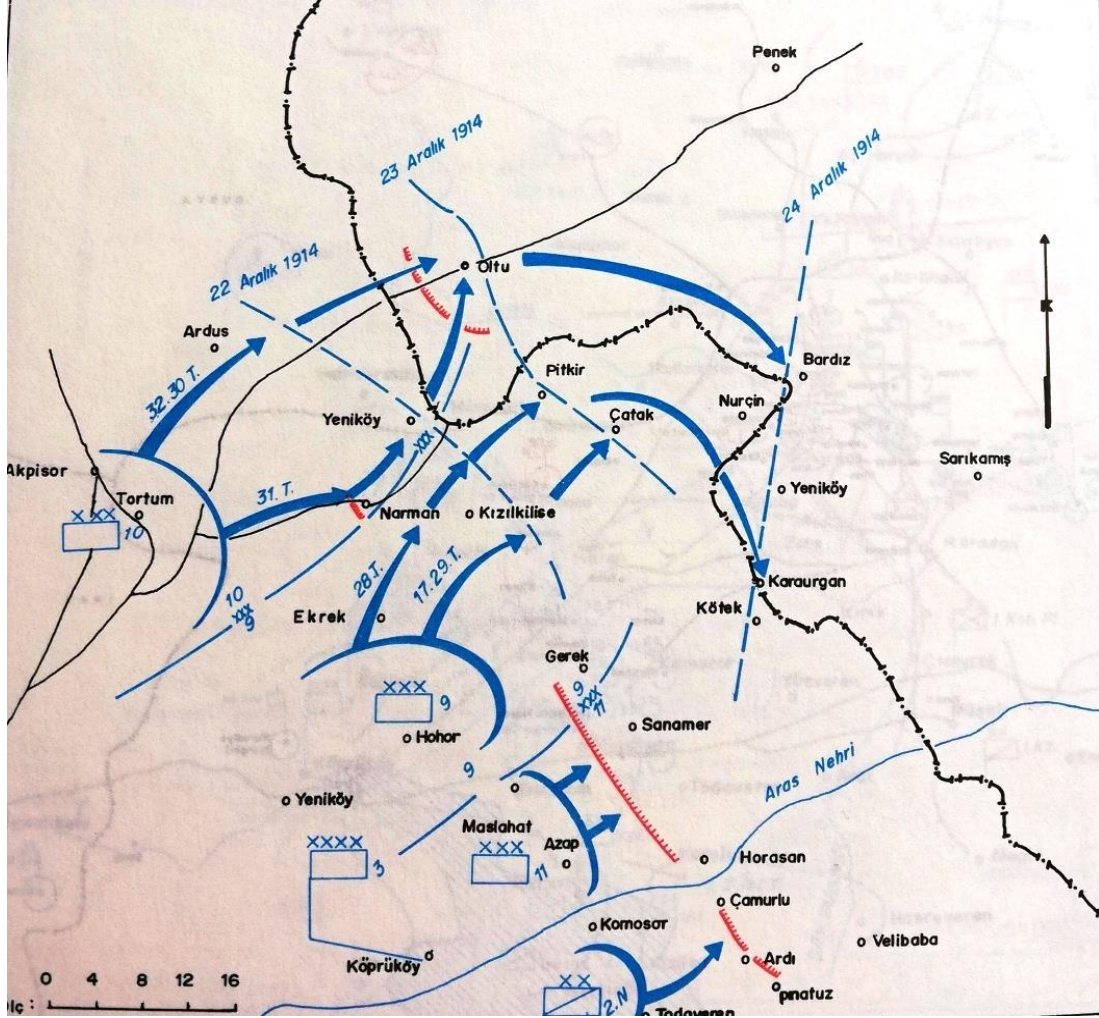
T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.896.

Harita 3: 1 Kasım 1914'te Rus Kafkas Ordusunun Türk Sınırı Geçerek Taarruza Başlaması.

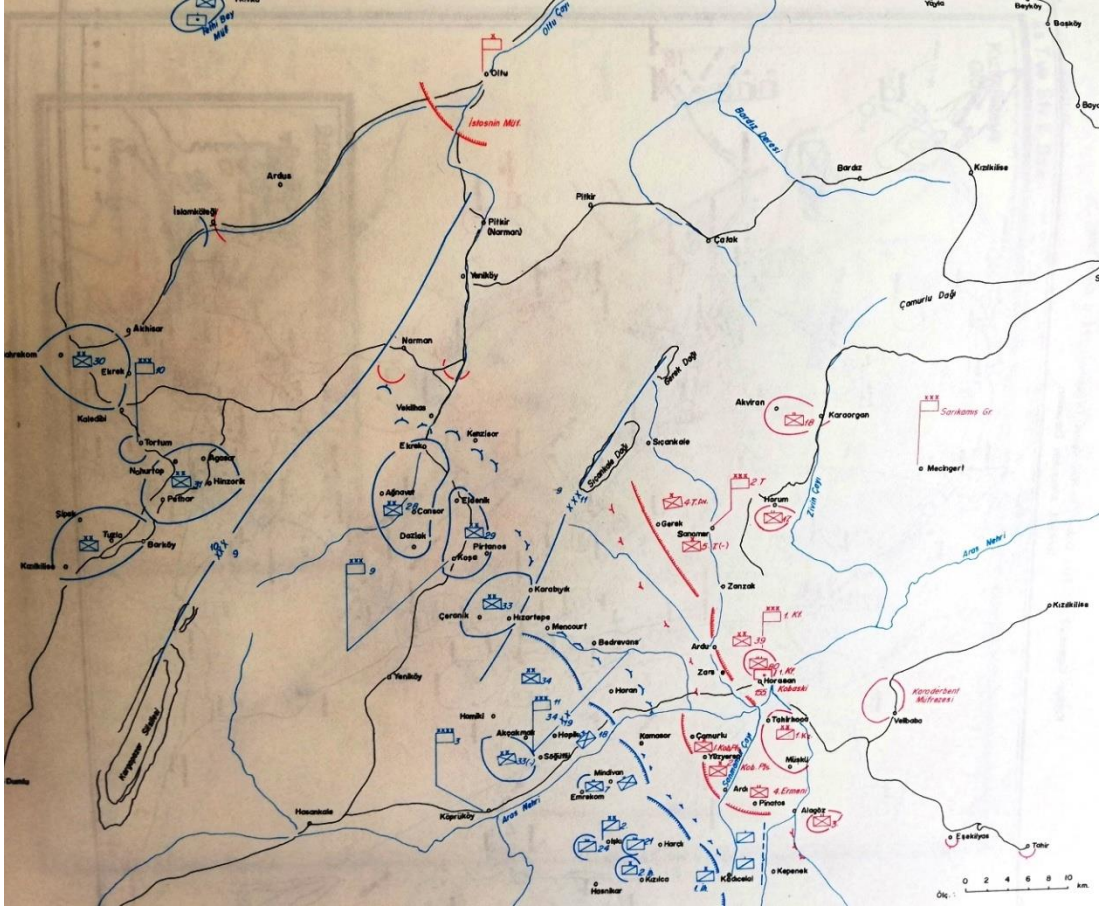
T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.897.

Harita 4: Sarıkamış Kuşatma Harekâtı İçin 19 Aralık 1914 Günü verilen Taarruz Emrine Göre 3. Ordunun Taarruz Planı.

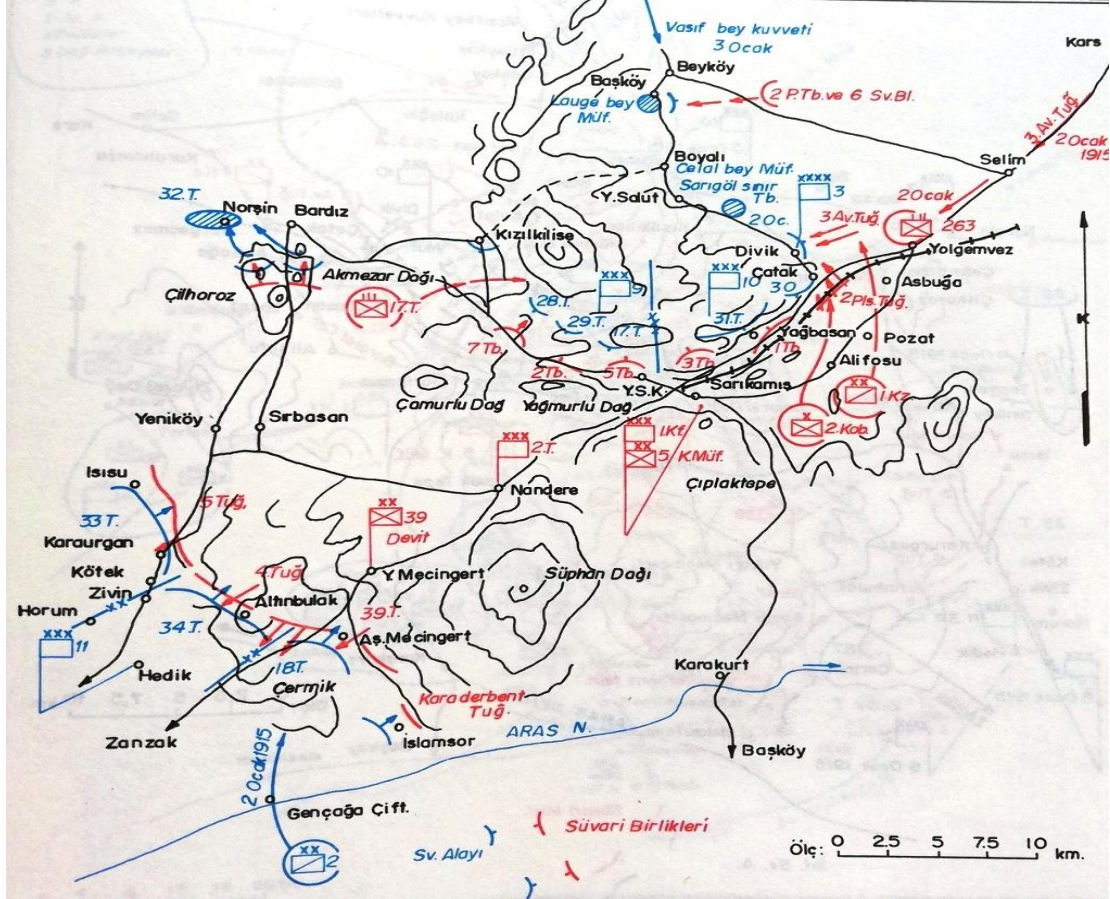
T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.898.

Harita 5: Sarıkamış Kuşatma Harekâtında İki Taraf Kuvvetlerinin Muharebe Durumları – 22 Aralık 1914.

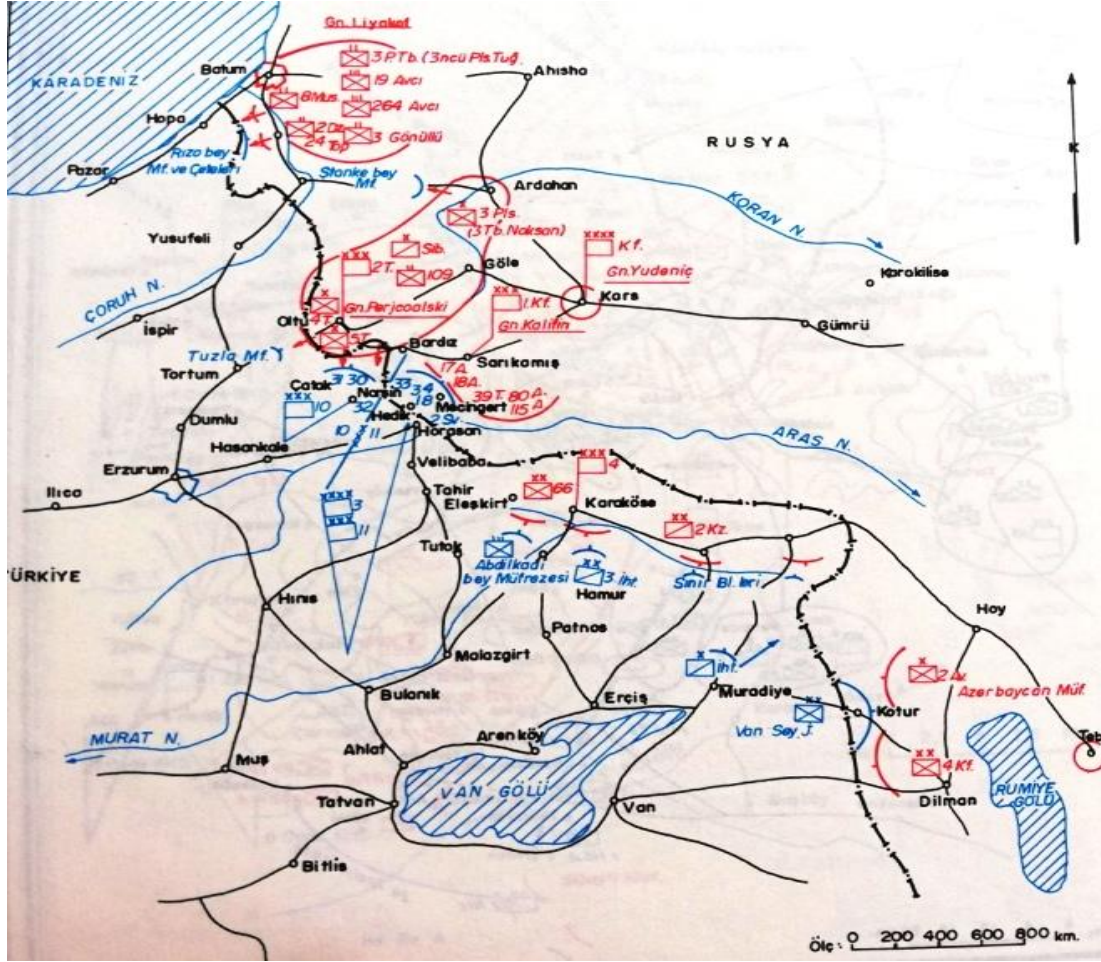
T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.905.

Harita 6: Sarıkamış Kuşatma Harekâtı 3. Ordu ile Rus Ordusunun 2-3 Ocak 1915 Günü Durumları.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.911.

Harita 7: Sarıkamış Kuşatma Harekâtından Sonra İki Taraf Kuvvetlerinin Durumu (12 Ocak 1915).

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993, s.913.